

**SİİRT MEDRESELERİNDE ARAPÇA
DİL EĞİTİMİ**

Uğur ERMAN

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimler Anabilim Dalı
Doç. Dr. Yusuf SANCAK
2013
Her Hakkı Saklıdır**

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Uğur ERMAN

ŞİİRT MEDRESELERİNDE ARAPÇA DİL EĞİTİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Yusuf SANCAK

ERZURUM-2013

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

23.05/2013

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum " *Sırt Medreselerinde Arapça Dil Eğitimi* " adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☒ Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

23/05/2013
[Tarih ve İmza]
[Öğrencinin Adı Soyadı]
Uğur ERMAN

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç.Dr. Yusuf SANKAK danışmanlığında, ...*Uğur ERMAN*... tarafından hazırlanan bu çalışma *23* / *05* / *2013*... tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. *Temel İslam Bilimleri* Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : *Doç.Dr. Yusuf SANKAK*

İmza: *[Signature]*

Jüri Üyesi : *Prof.Dr. İbrahim YILMAZ*

İmza: *[Signature]*

Jüri Üyesi : *Doç.Dr. Abdulkadir YILMAZ*

İmza: *[Signature]*

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR DİZİNİ	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLAR.....	X

GİRİŞ

I-MEDRESELERİN TARİHİ GELİŞİMİ.....	1
II-SİİRT'İN KISA TARİHÇESİ	15
III-TANZİMAT DEVRİNDE SİİRT'TE EĞİTİM VE ÖĞRETİM	17

BİRİNCİ BÖLÜM

SİİRT'TEKİ MEDRESELERİN YAPISI

1.1. YAPI OLARAK SİİRT'TEKİ MEDRESELERİN DURUMU	20
1.2. NİCELİK OLARAK SİİRT'TEKİ MEDRESELERİN DURUMU	20
1.3. SİİRT VE ÇEVRESİNDE EĞİTİM VEREN MEŞHUR MEDRESELER ..	21
1.3.1 Mücâhidiyye Medresesi(Tillo Kur'an Kursu)	21
1.3.2. Memdûhiyye Medresesi(Memdûhiyye Kur'an Kursu)	21
1.3.3. Fahr Medresesi(Fahr Kur'an Kursu)	21
1.3.4. Kazımiyye Medresesi	22
1.3.5. Çelebi Kur'an Kursu:	22
1.3.6. Hacı Abdullah Medresesi:	22
1.3.7 Seyyit Ömer Medresesi:.....	22
1.3.8. Şeyh Musa Medresesi(Şeyh Musa Kur'an Kursu):	22
1.3.9. Hüseyiniyye Medresesi(Hüseyiniyye Kur'an Kursu):	22
1.3.10. Şeyh Hüseyin Medresesi(Sefa Kur'an Kursu).....	23
1.3.11. Zokayd Medresesi	23
1.3.12. Şeyh Müşerref Medresesi	23
1.3.13. Şeyh Hüseyin Medresesi	23
1.4. SİİRT VE ÇEVRESİNDEKİ MEDRESELERDE EĞİTİM GÖRMÜŞ ÂLİMLER.....	24

1.5. SİİRT’TEKİ MEDRESELERDE HOCA VE ÖĞRENCİLER İÇİN KULLANILAN BİR KISIM TABİRLER	24
1.5.1. Seyday-ı Mezm.	24
1.5.2. Seydâ	24
1.5.3. Müderris	24
1.5.4. Mele	25
1.5.5. Mir	25
1.5.6. Tâlib.....	25
1.5.7. Faki.....	25
1.5.8. Haris	25

İKİNCİ BÖLÜM

BİR KURUM OLARAK SİİRT’TEKİ MEDRESELER

2.1. SİİRT’TEKİ MEDRESELERİN İŞLEYİŞİ.....	26
2.2. SİİRT’TEKİ MEDRESELERİN MÜFREDAT PROGRAMI:	28
2.2.1. Öğrencinin Medreseye Kabul Edilmesi	29
2.2.2. Siirt’teki Medreselerde Okutulan Sıra Kitapları.....	30
2.2.2.1. Emsile	30
2.2.2.2. Binâ.....	31
2.2.2.3. Tasrîfu’l-İzzi	31
2.2.2.4. Avâmil-i Birgivî	32
2.2.2.5. Avâmili Cürcanî(100 Amil)	32
2.2.2.6. Zurûf	32
2.2.2.7. Terkîb	32
2.2.2.8. Sa’dullahı Sağîr	33
2.2.2.9. Âcurrûmiyye	33
2.2.2.10. Şerhü’l- Âcurrûmiyye li’l-Ezherî.....	33
2.2.2.11. Mütemmimetü’l Âcurrûmiyye	33
2.2.2.12 Muğnî	34
2.2.2.13. Şerhü’l Muğnî.....	34
2.2.2.14. Sutûr	35
2.2.2.15. Şerhu Tasrîfu’l-İzzî (Sa’dini)	35

2.2.2.16. Hall-u Meâkidu'l-Kavâid el-Lâti Sebate't bi'd-Delâili ve's-Şevâhid	36
2.2.2.17. Katru'n-Nedâ ve Bellu's-Sedâ	36
2.2.2.18. el- Behcetü'l-Mardiyiye fi Şerhi'l-Elfiyye	36
2.2.2.19. Kâfiyetu İbn-i'l Hâcib.....	37
2.2.2.20. El-Fevâidu'd-Diyâiyye (Molla Câmi)	37
2.2.2.21. er-Risâletü'l Esîriyye (İsağoci).....	38
2.2.2.22. Muğni't-Tullâb	38
2.2.2.23. es-Süllemü'l Münevrek.....	39
2.2.2.24. el-Fevâidu'l-Fenâriyye(Fenâri)	39
2.2.2.25. Kavl-i Ahmed.....	39
2.2.2.26. er-Risâletü'l Adudiyiye (Risâletül Vad').....	39
2.2.2.27. Şerh-u Risâleti'l -Adudiyiye (Er-Risâletü't -Terşîhiyye).....	39
2.2.2.28. Şerhu'r-Risâleti's -Semerkandiyiye li'l Usâm	40
2.2.2.29. er-Risâletü'l Velediyiye.....	40
2.2.2.30. el -Habîyyetü'l Halîliyye	42
2.2.2.31. Abdu'l-Ğafûr(Haşiye).....	42
2.2.2.32. Tahrîru'l-Kavâidi'l-Mantikiyye fi Şerhi'r-Risâleti's-Şemsiyye	42
2.2.2.33. Telhîsu'l -Miftâh	43
2.2.2.34. Muhtasaru'l Meânî	43
2.2.2.35. Cevheretü't-Tevhîd	46
2.2.2.36. Tuhfetü'l Mürîd alâ Cevhereti't-Tevhîd.....	46
2.2.2.37. Cemu'l-Cevâmî.....	47
2.2.2.38. Verakât.....	49
2.2.3. Siirt' teki Medreselerde Ders Takriri	56
2.2.4. Siirt'teki, Medreselerde Ders Verme Usûlü.....	59
2.2.4.1. Medresede Ders	61
2.2.4.2. Siirt'teki Medreselerde Müzâkere Usulü.....	62
2.2.4.3. Siirt'teki Medreselerde Metin/İbareEzberleme	63
2.2.4.5. Siirt Medreselerinde Metin Salonu	63
2.3. SİİRT'TEKİ MEDRESELERDE OKUYAN ÖĞRENCİNİN BİR GÜNÜ ...	63
2.4. SİİRT MEDRESELERİNDE İCÂZET	65

2.5. SİİRT’TEKİ MEDRESELERDE OKUTULAN ŞER’İ İLİMLER	66
2.5.1. Fıkıh İlmi	67
2.5.2. Tefsir İlmi	67
2.5.3. Hadis İlmi.....	67
2.5.4. Siyer İlmi.....	68
2.5.5. Tasavvuf İlmi.....	68
2.6. SİİRT MEDRESELERİNDE SOSYAL HAYAT	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TARİHİ GELİŞİM SÜRECİNDE SİİRT MEDRESELERİNİN İLDE VE BÖLGEDE DİNİ EĞİTİM-ÖĞRETİMDEKİ YERİ

3.1. TARİHİ GELİŞİM SÜRECİNDE SİİRT MEDRESELERİNİN İLDE VE BÖLGEDE DİNİ EĞİTİM-ÖĞRETİM VE TERBİYEDEKİ YERİ.....	70
3.2. EĞİTİM ALANINDA SİİRT’TEKİ MEDRESELERİN YÖRE HALKI ÜZERİNDEKİ ROLÜ	76
3.3. KÜLTÜREL YAPILANMADA SİİRT’TEKİ MEDRESELERİN YÖRE HALKI ÜZERİNDEKİ ROLÜ	77
3.4. ADLİ YARGI ALANINDA SİİRT’TEKİ MEDRESELERİN YÖREDEKİ ROLÜ	79
3.5. BU MEDRESELERDEN MEZUN KİMLERİN ÇEVREDE YAPTIĞI DİNİ VAZİFELER	81
SONUÇ.....	83
KAYNAKLAR	85
ÖZGEÇMİŞ.....	88

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ
SİİRT MEDRESELERİNDE ARAPÇA DİL EĞİTİMİ****Uğur ERMAN****Danışman: Doç. Dr. Yusuf SANCAK****2013 - Sayfa: 88+XII****Jüri: Prof. Dr. İbrahim YILMAZ****Doç.Dr. Yusuf SANCAK****Doç. Dr. Abdulkadir YILMAZ**

Toplumumuzun eğitim tarihine bakıldığında farklı eğitim kurumlarının yer aldığı görülür. Bu eğitim kurumlarının en önemlilerinden biri, tarihi İslamiyet'in ilk dönemlerine kadar uzanan medreselerdir.

Bu araştırma Siirt yöresindeki medreselerde Arapça dil eğitiminde takip ettiği yöntem ve metotları, bu medreselerin kurumsal yapısı üzerine yapılan bir çalışmadır. Yapılan kaynak taramalarında anlaşıldığı üzere bu kurumlar üzerine ciddi anlamda bir araştırmanın yapılmadığı görülmüştür.

Medreseler, kuruldukları çevrede yaşayan insanların desteği sonucu kurulmuştur. Bu kurumların idaresini “Seyda” denilen müderrisler yapmaktadır. Öğrenciler genellikle ilköğretimi bitirdikten sonra Seydalara başvurup medrese eğitimine yatılı olarak alınmaktadır. Medreselerin yemek ve temizlik işleri çoğunlukla öğrenciler tarafından yapılmaktadır. Bu medreselerin finansal kaynağı genellikle halk tarafından karşılanmaktadır.

Söz konusu medreselerin programlarında alet ilimlerinin yanı sıra zorunlu olmamakla birlikte fıkıh, tefsir, hadis, kelam gibi diğer şer’i ilimler de okutulmaktadır. Bu medreselerde bireysel eğitim ön plandadır. Ezber, müzakere, mütalaa, yüz yüze eğitim en çok başvurulan öğrenme yöntemleridir. Sınıf geçme yerine ders geçme ölçütü alınmıştır. Bu medreseden mezun olanlara icazet verilmektedir. Mezun olanlar imam-hatiplik, Kur’an Kursu öğreticiliği, vaizlik gibi değişik görevler alabilmektedir.

Medreselerin bazıları resmi Kur’an kursu, yatılı Kur’an kursu ve dernek kimliği altında eğitim vermektedir. Bazıları da ders veren hocanın ismiyle bilinmektedir. Toplumun yaşadığı sosyal sorunlara karşı ilgili olan medrese hocaları ve halk arasında sıkı bir ilişkinin ve iletişimin olduğu gözlenmiştir. Bunun sonucu olarak medreseler bugüne kadar faaliyetlerini sürdürmüştür.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Eğitim Kurumları, Medreseler, icazet, Kur’an Kursu, alet ilimleri, müzakere.

ABSTRACT**MASTER THESIS****ARABIC LANGUAGE EDUCATION IN SİİRT MADRASAS****Uğur ERMAN****Advisor: Doç. Dr. Yusuf SANCAK****2013-Page: 88+XI****Jury : Prof. Dr. İbrahim YILMAZ****Assoc. Prof. Dr Yusuf SANCAK****Assoc. Prof. Dr Abdulkadir YILMAZ**

Considering at the history of education of the Turkish community, as seen that there are different educational institutions. One of the most important of them is madrasahs dating back to the first period of Islam. This study is, by the province of Siirt on procedures and methods followed in Arabic language education in madrasahs and on the institutional structure of these madrasahs. As can be seen the source scans, a serious study was not done on these institutions.

Madrasahs are established as a result of support for people living nearby were established. The administration of these institutions belongs to teachers called 'Seyda'. After completing primary school, students usually apply to Seyda's then accepted the madrasah education as a boarding. Madrasahs cooking and cleaning work is done mostly by students. These madrasahs financial source is usually covered by the public.

In curriculum of these madrasahs, as well as tool sciences programs, but not necessarily fiqh, tafsir, hadith, theology taught in the sciences as well as other religious laws. Individual training in these madrasahs is in the foreground. Memorization, negotiation, considered, face-to-face learning methods most often referred to education. Instead of passing the classes were passing a course as criteria. Those who graduated from the madrasah were given theology school diploma (called "icazah"). Those who graduated from the madrasah can take tasks such as imam-preacher, the Quran Course instructor and chaplaincy.

Some madrasahs provides training under identity of official Quran Course or boarding Quran courses or an association. Some of them are known by the name of the instructor. The madrasah teachers are related to the social problems of the society and therefore has been observed that a relationship and communication between madrasah teachers and the public. As a result, the activities of madrasahs continued until today.

Key Words: Traditional Educational Institutions, madrasahs, theology school diploma, Quran Course, tool sciences, negotiation.

KISALTMALAR DİZİNİ

b.	: İbn, Bin
c.c	: Celle Celâluhu
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
H/h	: Hicri
H.z	: Hazreti
km ²	: Kilometrekare
k.s	: Kuddise sirruhu
M/m	: Miladi
M.Ö.	: Milattan Önce
Ö/ö	: Ölüm Tarihi
r.a.	: Radıyallahu anhu
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Trc.	: Tercüme
t.s	: Tarihsiz
TTK	: Türk Tarih Kurumu
t.y.	: Tarih yok
vs.	: ve saire
vb.	: ve benzeri
yy	: Yüzyıl
y.y.	: Yayın Yeri Yok
Yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

Medreseler, İslam dünyasının katkısıyla ortaya çıkmış; ilk, orta ve yükseköğretimi içinde barındıran ve asırlardır kuşaktan kuşağa kültürel değerleri aktaran önemli eğitim kurumlarıdır. Osmanlı devletinin parlak döneminde bu kurumlar da en yüksek seviyelerine ulaşmışlardır. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecine girmesiyle bu kurumlar, mevcut sistemini muhafaza ederek, geçmiş birikimlerinin devamı yönünde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Bu çalışmada, medreselerin tarihçesini konu almakla birlikte bu kurumların sahip oldukları eğitim programının niteliği, eğiticileri, öğrencileri ve fiziki şartları üzerinde durulmuştur. Esasen Şark medreselerinin eğitim bilimleri, tarih, eğitim psikolojisi, sosyoloji gibi birçok bilimle ilişkili olması medreselerin bu alanlarda da araştırılmasını gerekli kılmaktadır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde geleneksel eğitim metotlarıyla ders veren eğitim kurumların sayıları fazla olmakla birlikte bu araştırmaya konu teşkil eden Siirt ilindeki medreseler dâhil edilmiştir. Bu kurumların Siirt'in merkez, köy ve ilçelerin de de gerek resmi Kur'an Kursu olarak, gerekse münferit olarak faaliyet gösterdikleri gözlemlenmiştir.

Bu araştırma üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde; Siirt'teki medreselerin yapısına yer verilmiştir. Daha sonra yapı ve nicelik olarak Siirt medreselerinin durumu, Siirt ve çevresinde eğitim veren meşhur medreseler, Siirt ve çevresindeki medreselerde eğitim görmüş âlimler, Siirt'teki medreselerde hoca ve öğrenciler için kullanılan bir kısım tabirler üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde; bir kurum olarak Siirt'teki medreselerin kurumsal yapısı üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede Siirt'teki medreselerin eğitim hususunda müfredat programına, buralarda okuyan öğrencinin gün içerisindeki faaliyetlerine, bu medreselerdeki icazet verme mevzuuna, okutulan diğer şer'i ilimlere ve bu medreselerdeki sosyal hayata yer verilmiştir. Ayrıca medrese öğrencisinin medreseye kaydolduktan sonra eğitim alanında geçirmiş olduğu safhalar gibi mevzulara değinilmiştir.

Üçüncü bölümde ise; tarihi gelişim sürecinde Siirt medreselerinin ilde ve bölgede dini eğitim-öğretim ve terbiyedeki yerine, eğitim alanında Siirt'teki medreselerin yöre halkı üzerindeki rolüne ve bu medreselerin kültürel ve adli yargı alanında yöre halkı üzerindeki rolüne, son olarak da Siirt'teki medrese mezunlarının çevrede yapmış olduğu dini vazifelere değinilmiştir.

Bu çalışmada bana yardımcı olan tüm arkadaşlarıma, gözlemlerimi yaptığım süreçte bana gerekli bilgileri veren değerli Mücâhidiyye Medresesi ve Fahr medresesinin değerli müderrislerine, bu araştırmanın her safhasında bana rehberlik ederek katkıda bulunan saygıdeğer hocam Doç. Dr. Yusuf SANCAK'a ve Prof. Dr. İbrahim YILMAZ'a maddî ve manevî desteklerini esirgemeyen muhterem anneme, kardeşlerime ve yardımları dokunan diğer kişilere teşekkür ve saygılarımı sunarım.

Erzurum-2013

Uğur ERMAN

ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLAR

Ülkemiz ve bölgemiz itibariyle tarihin vefasızlığından büyük pay alarak tarih sahnesinden çekilen ve ihmal edilen olguların başında Şark medreseleri gelmektedir. Bu medreseler binlerce büyük âlim, fâzıl, kanaat önderi yetiştirmiş ve bölgenin eğitim-öğretimini, kültürel alt yapısını uzun yıllar üstlenmiş olmasına rağmen kendisini tarihin vefasızlığından kurtaramamıştır. Bu medreselerde Bediüzzaman Said Nursi, Seyda Molla Halil es- Siirdî, Şeyh Müşerref Hunûki, Molla Bedreddin el-Abbâsi, Molla Burhanettin gibi hatırı sayılır ulema yetişmiştir. Ancak bu medreselerde yetişen ulemanın birçoğu tarihin vefasızlığından kurtulamamış ve adeta ölüme terk edilmiştir.

Siirt ve çevresindeki medreseler sosyolojik, pedagojik ve metodolojik açılardan ciddi bir şekilde incelenmesi gerekirken, şimdiye kadar hep ilgisizlikle karşı karşıya kalmış ve hak ettiği akademik araştırmalara konu olmamıştır. Oysa bu medreseler tarihi süreç içerisinde birçok faydalı ürünler bırakmış, toplum nezdinde önemli vazifeler icra etmiştir. Ne var ki bu medreseler toplum, devlet ve millet tarafından hak ettiği prestiji sağlayamamıştır.

Eğitim- öğretim metodolojisi, pedagojik uygulama ve malumat açısından oldukça faydalı bir materyale sahip olan Siirt medreseleri hakkında kayda değer bir çalışma yapılmamıştır. Bu medreselere son yıllar kadar hiçbir kurum rehberlik etmemiş, bu konuda hiçbir eser yazılmamış, akademik bir çalışma yapılmamış ve bu yönde zihinsel bir efor sarf edilmemiştir. Dün olduğu gibi bugün de medrese eğitim sistemiği, işleyiş biçimi, hedef ve sonuçlarını tanıtan ve sorgulayan bir eser henüz oluşturulamamıştır. Piyasadaki medreseyle ilgili olarak yapılan çalışmalar ise medreselerde var olan bilgi oranına nispetle çok azdır.

Bu itibarla yazdığımız tezimizde Siirt medreselerindeki eğitimin sistemiği, işleyiş biçimi, müfredatı ve öğrencilerin medreseye kabulü gibi Siirt medreselerinin eğitim-öğretim yapısına dair olan bilgileri herhangi bir kaynaktan değil de bizzat bu medreselerde görev yapan müderrislerden şifahi olarak aldık. Bu sebeple fazla dipnot verme imkânımız olmadı. Bu medreselerde okutulan sıra kitapları hakkındaki bilgileri ise yine bu medreselerden mezun olan İbrahim Harrâni'nin Tuhfetü'l-İhvâni'l-Medresiyye fî Terâcimi Ba'di Musannefi'l-Kütübi'd-Dirâsiyye isimli eserinden azami

derecede istifade ettik. Bu medreselerdeki ilim halakalarına katıldık. Bu çerçevede âlet ilimleri başta olmak üzere tefsir, hadis, fıkıh gibi derslere de iştirak ettik.

Bu medreselerde halen ders veren Molla Burhaneddin Mücâhidi, Molla Bedrettin el-Abbâsi gibi hocalarla birebir sohbet ettik. Onların ve talebelerinin verdiği bilgiler vasıtasıyla yüksek lisans tezimizi hitama erdirdik.

GİRİŞ

I. MEDRESELERİN TARİHİ GELİŞİMİ

Medreseler İslam dünyasının ilk eğitim kurumları olup, tarihi İslamiyet'in ilk dönemlerine kadar gitmektedir. Sözlükte “ders okunan yer, içinde dinî ilimlerin okunduğu okul, ders okuyan talebelerin içinde yatıp kalktıkları yer”¹ olarak geçmektedir. İslamiyet'in ilk devirlerinde, öğretim, camilerde yapılmaktaydı. Ders programlarının genişlemesi, artan ilimlerin bir düzen içinde öğretilmesi gerekliliği ve camilerde gürültülü atmosferin oluşması, eğitim için özel binalar kurulması ihtiyacını doğurdu. İslami eğitim geleneğinde cami ile başlayıp medrese ile belirli kıvama ulaşan akademik örgütlenme sürecinin medrese öncesi son halkası ise, saray desteğinde gelişme gösteren *Dâr'u'l-Hikme* ve *Dâr'u'l-İlm* adıyla ünlenmiş bir nevi tercüme ve araştırma enstitüleridir.²

Hiz. Peygamber(sav), Mekke'de güçlkle yürütebildiği İslami davete ek olarak Kur'an öğretimiyle de uğraşıyordu. Bu tarzda başlayan eğitim-öğretim faaliyetleri semeresini kısa sürede vermiş ve hicretten iki yıl önce Medine'ye bir Kur'an öğreticisi gönderilmişti. Hiz. Peygamber, miladi 622'de Medine'ye hicret ettiğinde, burada ilk iş olarak bir mescit bina etmiş ve bunun bir bölümünü de “Suffa” veya “Zulle” denen eğitim-öğretim merkezi haline getirmişti.³

Hiz Peygamber(sav) zaman zaman mescitte oturur ve çevresinde toplanan ashabına dini ve dünyevi konularda ashabına bilgi verirdi. Mescitlerde halkalarının oluşmasıyla devam eden çalışmalar, İslam'ın dört halifesi döneminde de geçerliliğini sürdürdü. Halakaların sayısı gün geçtikçe artmış, zamanla halka içinde halkalar meydana gelmişti.⁴

Emeviler sistem aynı şekilde işlemiş, ilimler evlerde mescitlerde öğretilmekteydi. Özellikle hicri birinci asırda pek çok İslam âlimi, ülkenin her tarafına yayılmış ve her türlü ilmi öğretmek üzere mescitleri mektep edinmişlerdi.⁵ Mescitlerde dini tedrisatın

¹Mevlüt Karaca, *Osmanlıca Türkçe Lügat*, Hisar Yay., İstanbul 2005, s.494.

²Hasan Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, Ulusal Yay., İstanbul 1997, s.239.

³Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, (Çev.: Salih Tuğ), Cilt: II, İstanbul 1981, s.828.

⁴Mehmet Dağ, *İslam Eğitim Tarihi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara 1976, s.253.

⁵Ahmet Emin, *Fecru'l- İslam*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye (Çev.: A. Serdaroglu), Ankara 1976, s.253.

yanı sıra lisan, edebiyat, şiir, tarih, tıp, astronomi ve kozmografya gibi ilim dalları da öğretilmekteydi.⁶

İslam dünyasında saraylar Emevi devleti ile ortaya çıkmıştır. Saraylarda küçük yaştaki çocukların eğitimi de bu dönemde başlamıştır. Saraylarda devletin ileri gelenleri yetiştirileceği için özel programlar tertip ediliyordu. Saraylardaki eğitim programı zaman, devlet ve şartlara göre değişebiliyordu. Buralarda ders veren hocalara Müeddib deniliyordu.⁷ Özellikle dil, belâğat, şiir ve doğru konuşma gibi konularda Emevi halifeleri kendi çocuklarını bâdiye(çöl)ye gönderirlerdi. Emevi halifeleri zamanında eğitim için genel ve kararlaştırılmış bir sistem bulunmuyordu. Onların nazarında Şam badiyesi bir medrese konumundaydı. Çocukları burada eğitim gördükten sonra bir bakıma mezun olup Arapçayı ve şiiri öğreniyorlardı. Böyle bir eğitim gayesi ile Muaviye, oğlu Yezid'i badiyeye göndermişti.⁸

Abbasi Halifesi Me'mûn (813–833) zamanında Zerdüş okullarından alınan ilhamla Bağdat'ta Araştırma Akademisi kurulmuştur. "Beytü'l-Hikme" denilen bu müessese bir anlamda ilk medresedir. Ancak ismi medrese değildir.⁹ Medresenin çekirdeği niteliğinde olan ilköğrenim müessesesi, X. asırda Taberân'da daha sonra Bağdat'ta açıldı. İslami bilimlerinin okutulduğu müstakil ilk medrese, fıkıh bilgini Saig el-Nişabbûrî (ö.960) adına, "Selçukluların merkezi ve birçok Türk adet ve geleneklerinin hâkim olduğu Nişabur şehrinde açıldı."¹⁰ Büyük Selçuklu devletinin medreselerin açılması ve kurumlaşmasında önemli bir rolü vardır. Medresenin akademik bir örgütlenme modeli halinde tarih sahnesine çıkışı; Büyük Selçuklu Devleti'nin desteğiyle mümkün olabilmektedir.¹¹

İlk medreselerin ne zaman inşa edildiği hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Corcî Zeydân, bazı Batılı araştırmacıların medreselerin kuruluşunu Abbasî Halifesi Me'mûn'un Horasan valiliği dönemine kadar götürdüklerini, ancak kendisinin bu bilgiyi İslâm tarihî kaynaklarından teyit edemediğini söylemektedir.¹² Bir görüşe göre ilk

⁶Ahmet Çelebi, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, Damla Yay., Ankara 1976, s.253.

⁷Ziya Kazıcı, *İslam Kültürü ve Medeniyeti*, Kayıhan Yay., İstanbul 1983, s.16.

⁸Çelebi, s.93-94

⁹Şerife Özkan, *Medrese Tabirinin İlk Defa Ortaya Çıkışı, Selçuklular Zamanında Medreselerin Kuruluş Sebepleri ve Medrese Eğitimi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya: 2007, s.18.

¹⁰Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1984,s.3.

¹¹Akgündüz, 1997, s.239.

¹²Corci Zeydan, *İslam Medeniyeti Tarihi*, (Çev: Zeki Meğamiz), Doğan Güneş Yay., İstanbul 1971, s.408.

medreseler Belh ve Buhara'da Budist viharaları (bilginin toplandığı yer) taklit edilerek yapılmıştır. Buhara adı da buradan gelmektedir.¹³ Ancak kaynaklarda medrese olarak anılan ilk eser, fakih ve muhaddis Ebû Bekir Ahmed b. İshak es-Sıbgî (ö. 342/954) tarafından Nîşâbur'da kurulan Dârü's-Sünne'dir. Hasan b. Ahmed el-Mahledî ve Muhammed b. Hüseyin el-Hasenî gibi hadis âlimlerinin imlâ meclisleri düzenlediği bu Dârü's-Sünne'de bin kadar öğrencinin ders yapabildiği belirtilmektedir. Medresenin bir de vakfının bulunduğu, İmam Sıbgî'nin medrese ile vakfın işlerini kendisinden sonra talebesi Hâkim en-Nîsâbüri'nin yürütmesini vasiyet ettiği kaydedilmektedir. Medreseye ait bir vakfın varlığı, binasının bakım masrafları yanında talebe ve hocaları için maddî destek sağlanmış olabileceğini göstermektedir. Öğrencilerin barınması için müstakil mekânların bulunup bulunmadığına dair bilgi yoktur. İbn Hibbân da (ö. 354/965) Büst'te dışarıdan gelen talebelerin barınmasına imkân sağlayan ve kütüphanesi olan medrese kurmuştur.¹⁴

İbn Kesîr, Büveyhî hükümdarlarından Bahâüddeve zamanında birkaç defa vezirlik görevine getirilen Ebû Nasr Sâbûr b. Erdeşîr'in Bağdat'ın batısındaki Kerh'te kurduğu Dârü'l-İlmin fukahâ için tahsis edilen ilk medrese olduğunu söyler. Ebû Nasr burada satın aldığı evi onardıktan sonra fakihler için vakfetmiştir. Hadiseyi 383/993 yılı olayları arasında zikreden İbn Kesîr, burasının Nizâmiye medreselerinden çok önce kurulduğunu bildirir. Nizâmiye medreselerinden önce kendileri için medreseler tesis eden ilim adamlarının vefat tarihleri V. (XI.) yüzyılın hemen başlarına rastlamaktadır. Bunlardan Ebü'l Hüseyin Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Lebbân (ö. 402/1011) Hârizmşahlar (Me'mûnîler) tarafından maddî açıdan desteklenmiş, kendisi için Bağdat'ta Hârizm bölgesinden gelen âlimlerin de ziyaret ettiği bir medrese yaptırılmıştır.¹⁵

Abbasiler dönemi ilim, eğitim ve öğretim faaliyetleri ile temayüz etmiş bir dönemdir. Zira bu devletin başlarında tercüme faaliyetlerinin hızlanması ve eskilerin ilimleri(Ulûmu'l-Evâil) denilen ilimlere rağbetin artması üzerine Bağdat'ta kurulan Beytu'l Hikme, halife Me'mun zamanında büyük bir ilim merkezi haline geldi. Eskilerin ilimlerine ait farklı dillerde gerek tercüme, gerekse telif olarak pek çok Arapça eser barındıran bu ilim merkezi, halife Mütevekkil zamanında kapatıldı. Bununla beraber, eskilerin ilimlerine dair olan çalışmalar hiçbir zaman tamamıyla kesilmedi.

¹³Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008, s.331.

¹⁴Mehmet İpşirli, "Medrese" *TDVİA*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2003, XXVIII, 324.

¹⁵İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Beyrut 1407/1987, XI,333.

Beytu'l Hikme'de çalışan Hunenyn b. İshak, Sabit b. Kurrâ gibi bilginlerin tercüme ve te'lif faaliyetleri Beni Musa ve Feth b. Hakan gibi devlet adamlarının himayesinde devam etti. Daha sonra adı geçen müessese yerine ‘‘*Daru'l-İlm*’’ adlı müessese kuruldu. Bunların ilki ise IX-X. asırlarda Musul'da tesis edilmişti.¹⁶

Fâtımiler döneminde; eğitim faaliyetlerine oldukça önem verilmiştir. Fâtımiler felsefî rumuzlarla ifade edilen bâtni te'villerin propagandalarını yapabilmek için ulûmu'l-evâil'den faydalanmaya ehemmiyet veriyorlardı. Nitekim Fâtîmi halifeliğine gelen Hâkim bi-Emrillah, küçüklüğünden beri edebiyat, yıldızlar, rasat ve kimya gibi ilimlerle meşgul olmuş, Mukattam'da bir rasathane inşa ettirmişti. Bu sebeple adı geçen halife *Daru'l-Hikme*'yi inşa başlamıştır. Saraydan ve diğer yerlerden buraya her konuda değerli eserler getirilerek büyük bir kütüphane kurulmuştur. Kurrâ, fukahâ, dilci ve tabipler burada bir araya gelmişlerdir. Halife Hâkim bi-Emrillah Daru'l-İlm/Daru'l-Hikme'deki eğitimin her yönü ile hür ve serbest olacağını belirmişti. Sünni ve Şii âlimlerin yanyana eğitim faaliyetlerine devam edebileceğine işaret etmişti. Gerçekten de buranın Beytu'l-Hikme'den farkı, Sünni ve Şii âlimlerin bir araya gelmesiydi. Her ne kadar Fâtîmi baş kadısı bu merkezin tabii başkanı idiyse de Sünni âlimler de buranın üyesi idiler. Âlimler buraya gelerek istedikleri eserleri okuyor ve istinsah ediyorlardı. Çok geçmeden Daru'l-İlm'in daha küçük örnekleri İskenderiye, Halep, Kudüs, Dımaşk ve Trablusşam'da kuruldu. Fakat bu müesseseler daha sonra sadece bir propaganda merkezi haline dönüştü. Mutezile kelamı ve Yunan felsefesinden istifade ile Sünni akideyi bulandırmakla meşgul olmaya başladılar. Bu müesseselerde felsefeyle ilgili münakaşalar zamanla siyasileri de rahatsız etmeye başladı. Sonunda sadece Kahire'deki Daru'l-İlm kaldı. İlerleyen zamanlarda burası da kapatılıp yeni bir Daru'l-İlm açıldı ve bu Daru'l-İlm, Fâtımilerin sonuna kadar devam etti.¹⁷

Selçukluların Bağdat'a girişleri, Ehl-i Sünnetin Şiilere galibiyetinin başlangıcı kabul edilir. Zira bu tarihten sonra halk arasında Şiiliği yaymak için gerek Fâtımiler'in gerekse Büveyhiler'in gösterdiği faaliyet sahaları kapanacaktı. Selçuklular, sapıklık ve din dışı kabul ettikleri faaliyetlere karşı halkın zihnine hür düşüncüyü yerleştirebilmek için karşı bir faaliyetle harekete geçmekten başka çare olmadığını anladılar.¹⁸

¹⁶Ramazan Şeşen, *Selahaddin Eyyubi ve Devlet*, Emir Yay., İstanbul 1987, s.321

¹⁷Şeşen, s.322

¹⁸Şeşen, s.322

Medrese denilince daha çok, Alparslan'ın ve ardından oğlu Melikşah'ın veziri olan Nizâmülmülk tarafından Nîşâbur ve bilhassa Bağdat'ta açılan Nizamiye medreseleri akla gelmektedir. Bunların yanında Merv, Herat, Belh, Basra, İsfahan, Âmül, Musul, Cizre (Cezîret-ü İbn-i Ömer) ve Rey gibi şehirlerde de Nizâmiyye medreseleri inşa edilmiştir. Bunların başta gelen özelliği hoca ve talebelerin barınacağı odalarının bulunmasıdır. Nizâmiye medreselerinin en ünlüsü 459(1067) yılında Bağdat'ta öğrenime açılan medrese olmakla beraber Nîşâbur'un zaman itibariyle önceliği vardır. Daha sonra Nizâmülmülk ülkenin çeşitli şehirlerinde medreseler yaptırmış ve bunların devamını sağlamak için vakıflar kurdurmuş, böylece âlimlerin ve öğrencilerin geçim endişesi taşımaksızın ilimle uğraşmasını sağlamıştır. Yine Selçuklular döneminde Cürcân, Rey, Hemedân, Yezd, Şîrâz, Kirmân, Merv ve Kâşân'da birçok medrese inşa edilmiştir. Bu sistemle ilmî seviyelerini yükselten Selçuklular, Şîf Fâtımîler'in Kahire'de kurdukları Ezher ve Dârü'l-Hikme vasıtasıyla yürüttükleri propaganda faaliyetlerine de karşı koyabilmişlerdir. Büyük Selçuklu Devleti'nin dağılmasının ardından oluşan devletler onların izini takip etmiştir. Nizâmülmülk'ün İran ve Aşağı Mezopotamya'da yaptığını Nûreddin Mahmud Zengî ve Selâhaddîn-i Eyyûbî Yukarı Mezopotamya, Suriye ve Mısır'da gerçekleştirmiş, böylece medrese sistemi batıya doğru yayılmıştır. Dimaşk'ta ilk Dârü'l-Hadis kuran Nûreddin Mahmud Zengî döneminde medreselerin Suriye'nin bütün şehir ve köylerine kadar ulaştığı belirtilmektedir. Eyyûbî'ler devrinde Selâhaddîn-i Eyyûbî, diğer sultanlar, emirler, nüfuzlu devlet adamları ve zengin kişiler tarafından Mısır, Kudüs, Suriye, Hicaz ve Yemen'de birçok medrese inşa edilmiştir. Eyyûbîler döneminde sadece Dimaşk'ta doksandan fazla medresenin bulunduğu bildirilmektedir.¹⁹

Büyük Selçuklular'dan sonra medrese kurma faaliyetleri durmaksızın devam etti. Selçuklulardan sonra gelenler de onların takip ettiği sistemi devam ettirdiler. Hatta bu maksatla köylere varıncaya kadar her tarafta medreseler inşa edildi. Nitekim Musul, Şam ve çevrelerinde hâkim olan Türk Atabeklerinden Nureddin Zengi, Şam, Halep, Hama, Humus ve Baalbek gibi yerlerde medreseler inşa ettirmişti. Bunlar Dârü'l-Hadis en-Nûriyye, es-Salâhiyye, el-İmâdiyye, el-Kilâse, en-Nûriyyetu'l Kübrâ, en-Nûriyyetu's Suğrâ, el-Halviyye, el-Asrûniyye ve eş-Şuaybiyye gibi medreselerdir.²⁰

¹⁹İpşirli, "Medrese", *TDVİA*, XXVIII, s.324.

²⁰Şeşen, s.323-324.

Endülüs Emevileri devrinde; daha çok lisan ve edebiyata önem verilmiş, muhtelif medreseler açılmıştır. Nitekim el- Hakem siyasi faaliyetlerinin yanı sıra ilme de önem vermiş ve ücretsiz eğitim veren yirmi yedi okul açmıştı. III. Abdurrahman tarafından Kurtuba mescidinde Kurtuba Üniversitesi kurulmuştu. Bu İslam Üniversitesi, hem Kahire'deki el-Ezher, hem de Bağdat'taki Nizâmiyye Medresesinden daha önce kurulmuştu. Buraya sadece İspanya'dan değil, Avrupa, Afrika ve Asya'dan birçok talebe geliyordu. Bunların bir kısmı Hristiyan bir kısmı da Müslümandı. İslam ülkelerinden buraya İslam âlimleri cezbedilmiş ve bunların maaşlarının karşılanması için vakıflar kurulmuştu.²¹ Endülüs'te mezkûr üniversiteden ayrı olarak, dünyanın en zengin kütüphanesi de kurulmuştu. Halife el- Hakem İskenderiyye, Dimaşk ve Bağdat'a gönderdiği memurlar, şehirlerdeki kitapçıları dolaşır, araştırır, satın alacaklarını satın alır, istinsah edeceklerini de istinsah ederlerdi. Bu sayede mezkûr kütüphanede toplanıp tasnif edilen yazma eserlerin sayısı, dört yüz bini bulmakta idi.²²

Endülüs'teki ilmi faaliyetler ve çalışmalar daha sonraları da devam etmiştir. Zira gerek Mağrib, gerekse Endülüs'teki devletler, bu ilmi geleneğin devamı için gayret sarf ediyor ve değişik seviyelerde medreseler açıyorlardı.²³

Eyyubiler döneminde Selahaddin Eyyubi, amcası Şirkuh'un vefatından sonra vezir olarak başa geçtiği zaman yavaş yavaş kaza işlerini değiştirmeye ve Şii mezhebine karşı Sünni akideyi desteklemeye başladı. Selahaddin Eyyubi Kahire'de Fâtîmi veziri olarak devlet dizginlerini ele geçirdikten sonra medrese inşasına başlamıştır. Nitekim 566/1170 yılında Amr b. As Camii yakınında Nâsiriyye medresesi inşa ettirmiş ve bu camiye Şafiilere tahsis ettirmişti. Bu medresenin ihtiyaçları için vakıf da kurmuştu. Yine aynı bölgede Maliklere has el-Kamhiyye Medresesi'ni kurmuş ve talebelerine kurmuş olduğu vakıflar sayesinde maaş vermiştir.²⁴ Makrizi'nin ifadesiyle bu medreselerin açılması "Fâtîmi devletine indirilen en büyük darbe" olmuştu.²⁵

Eyyûbi Devleti'nin yerine kurulmuş olan Memlûklar, eğitim ve öğretim hususunda da onların mirasçılarıydı. Memluk idarecilerin de de medrese inşa etme geleneği vardı. Onlar da medreseler için vakıflar tesis ettiler. Hoca ve talebelere dolgun

²¹Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (Trc. Salih Tuğ), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1980, III, 840.

²²Hitti, III, 841.

²³Hasan Ali Hasan, *el-Hadaratu'l-İslamiyye fi'l Mağrib ve'l Endülüs*, Kahire 1980, s.400- 401.

²⁴Kazıcı, s.25.

²⁵Takiyyud'din Ahmed b. Ali el-Makrizi, *Hutat*, Cilt: II, Kahire 1977, s.363-364.

ücretler ödediler. Bu dönemde hem genel eğitim hem de özel eğitim veren medreseler vardı.²⁶

Anadolu Selçukluları devrinde; bir ilim ocağı olarak medreselerin geniş anlamda devlet eli ile kurulup teşkilatlanması ve vakıfları vasıtasıyla tahsilin meccânen olmasından sonra ilmi gelişmelerin büyük bir hız kazandığı görülür. Gerçekten medreselerde İslami ilimler yanında Matematik, Astronomi, Tıp ve Felsefe gibi akli ilimlerin okutulması mahallin kültür seviyesine ve ilim adamlarının mevcudiyetine bağlı idi. Bağdat'ta 1233'te açılan el-Mustansiriyye medresesinde İslami ilimlerden başka Tıp, Riyaziyye ve Hey'et eğitimi de yapılıyor, gök biçiminde altın taslar ve bilyeler ile güneşin hareketi tetkik ediliyordu. Bu sırada Basra'da da bir tıp medresesi kurulmuştu.²⁷

Sultan Melikşâh zamanında sosyal refahın yanında ilim, edebiyat ve imar sahalarında da kuvvetli gelişmeler oldu. Yer yer medreseler, kütüphaneler, imaretler ve hastaneler açıldı. Bu zamanda Ömer Hayyâm, Gazzâli gibi büyük şahsiyetler yetişti.²⁸

Nizamiyye medreselerinin kuruluşundan sonra bütün İslam dünyasında olduğu gibi Beylikler döneminde de Anadolu mıntıkasında muhtelif medreseler kurulmuştur. Gerek yapı gerekse teşkilat bakımından Büyük Selçuklu medreselerini örnek aldıkları anlaşılan Anadolu Selçukluları ile Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde hâkim olan Türkmen Beyleri, Anadolu'da daha sonra Osmanlılar'a mahreç olacak medreseler tesis etmişlerdir. Bu medreselerin en eskisi Konya'da II. Kılıç Arslan zamanında yapılmış olan ve İplikçi diye meşhur olan Şemseddin Ebu Said Altunaba Medresesi'dir. Bundan başka yine Konya'da Şerif Mes'ud Medresesi, Sırçalı medrese, Karatay Medresesi, Sivas ve Tokat'ta Gök Medrese, Kırşehir'de Caca Bey Medresesi, Malatya ve Urfa'da Ulu Camii Medresesi, Mardin'de Sultan İsa Medresesi gibi nice medreseler bu dönemde açılmış olan medreselerdendir.²⁹

Medreseler varlıklarını sultanların, nüfuzlu devlet adamlarının ve zenginlerin himayesinde kurulan vakıfların gelirleriyle sürdürmüştür. Nizamiye medreselerinin yönetimi Nizâmülmülk ve çocuklarının elindeydi. Medreseye kitaplar, arazi ve dükkânlar vakfedilmişti. Vakfiyeler medreselerdeki görevliler ve öğrenciler hakkında

²⁶İsmail Yiğit, *Memlûklar*, Kayıhan Yay., İstanbul 2008, s.245.

²⁷Turan, s.157-158.

²⁸İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1973, s.157-158.

²⁹Ziya Kazıcı, *İslam Müesseseleri Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1991, s.239-240.

önemli bilgiler içermektedir. Konya'da İplikçi Medresesi'nin 598(1202) tarihli vakfiyesine göre burada müderris, muîd, imam, müezzin, ferrâş (hademe) gibi görevliler ve başlangıç, orta ve ileri seviyede olmak üzere üç tür öğrenci grubu bulunmaktaydı. Şemseddin Altunaba, medresenin masraflarının karşılanması için yakınlarındaki bir han, hana bitişik on sekiz dükkân, ayrıca şehrin çeşitli yerlerinde otuz kadar dükkân bağışlamış, Konya civar köylerinden de arazi vakfetmiştir. Bu gelirlerden müderrise 800, muîd'e 240, medrese camisinde namaz kıldırın imama 200, müezzine 100, ferrâş'a 60 dinar yıllık ücret ödenmekte, ayrıca ileri seviyede bir öğrenciye ayda 15, orta seviyedekine 10 ve ilk seviyedekine 5 dinar verilmekte, medreseye kitap alımı için her yıl 100 dinar ayrılmaktaydı. Vakfiyede beş yılsonunda başarılı olamayan öğrencinin medreseden ihraç edilmesi, kütüphaneden dışarıya çıkarılan kitap başına iade edilmek üzere bir paranın hâfız-ı kütüb'e bırakılması, müderris ve imamın mutlaka Hanefi mezhebinden olması şart koşulmuştur. Öğrencilerin ileri seviyede olanlarına müntehi, orta seviyede bulunanlarına mutavassıt, yeni başlayanlarına mübtedî deniyordu. Medrese görevlilerinin sayısı kurumun büyüklüğüne ve okutulan derslere göre değişim⁶³l'de tamamlanan Bağdat'taki Müstansırıyye Medresesi'nde dört Sünnî mezhepten birer müderris vardı. Burada altmış iki fakih, dört muîd, bir şeyhü'l-hadîs, iki kâri, on müstemi', bir şeyhüt-tıb, on kadar da tıp öğrenimi gören öğrenci bulunuyordu. Bünyesinde yetim çocuklar için bir mektebin yer aldığı medrese halifenin yanı sıra emîr, vezir, kadı, fakih, sûfî ve şairlerin de katıldığı büyük bir törenle açılmış, halife müderris, fukahâ ve muîd'lere hil'at vermişti.³⁰

Memlûkler dönemi medreselerinde görevlilerin durumu ve görevleri şöyleydi: Hadis hocalarına *muhaddis*, *şeyhü'l-hadîs* ve *şeyhü'r-rivâye* deniyordu. Muhaddis bölgesindeki hadis şeyhlerini, onların doğum ve ölüm tarihlerini ve ilmî durumlarını bilirdi. Şeyhü'r-rivâye muhaddislerin rivayet ettiği hadislerin lafızlarını tashih ederdi. Hafızlar Kur'an'ı ezberleyenlerin derslerini takiple görevliydi. Müfessir Kur'an âyetlerini açıklar, müderris talebeye ders anlatır, muîd müderrise yardımcı olurdu. *Müfîd*; ders çalışmaları esnasında öğrencilere yardım eder, *müntehi*; tartışılan konularda araştırma yapardı. *Kâtibü'l-gaybe* ise talebelerin devam durumunu izlerdi. *Zâbitü'l-esmâ*; öğrencilerin kaydıyla ve onların derse ilgisini takiple görevliydi. *Muallimü'l-küttâb*; küçük çocuklara İslâmiyet'in esaslarını öğretir, *Kâss*(kıssa anlatan) halka ibretli olay ve sözler nakleder,

³⁰ İpşirli, "Medrese", *TDVİA*, XXVIII, 326.

Kâriü'l-kerâsî de kâs gibi bir görev yapardı. *Vaiz*; halka şiirler ve güzel sözlerle zühd, tevekkül gibi konular hakkında vaaz verirdi.³¹

Fıkıh ağırlıklı medreselerde müderris geçici olarak medreseden ayrıldığında *Nâibü'l-müderris* ona vekâlet ederdi. Fıkıh medreselerinde ayrıca *reis*, *müftü*, *kadı*, *şahid*, *mütesaddir*, *müfîd* gibi görevliler bulunurdu. Hadisle ilgili bölümlerde yardımcıya *müstemlî*, dil hocalarına *nahvî* denirdi. Kıraat hocaları da hadis hocaları gibi *şeyh* (*şeyhü'l-kırâa*) olarak adlandırılırdı. Ribât, zaviye ve hankâhlarda ders verenlere de *şeyh* denirdi. Medreselerde ayrıca *nâsih*, *verrâk*, *musahhih*, *muarrid* gibi yazı ile ve yazı malzemesinin sağlanmasıyla ilgili görevliler de bulunurdu. Fıkıh eğitimi veren medreselerde genellikle bir mezhebin usûl ve fûrûu okutulurdu. Bununla birlikte iki veya daha fazla mezhebin görüşlerinin öğretildiği müesseseler de vardı. Öğrencilerin tahsil müddetiyle ilgili genel bir kural bulunmamaktaydı. Medrese eğitimi başarıyla tamamlayanlara icâzet verilir, belli bir süreden sonra kendisinde kabiliyet görülmeyen öğrenci uzaklaştırılırdı. Dersler umumiyetle ezberleme, tekrar, tefakkuh, müzakere ve imlâ metotlarıyla öğrenilmeye çalışılırdı. Büyük medreselerde dinî ilimlerin yanı sıra tıp, riya ziye ve hey'et gibi ilimler de okutulmaktaydı.³²

Selçuklu Devletinden devraldığı askeri, idari, sosyal ve kültürel mirası iyi bir şekilde değerlendiren Osmanlı Devleti zamanla genişleyen toprakları üzerinde yüzlerce Selçuklu tipi medrese açmıştır. Osmanlıların Yükseköğretim Kurumu olan medreselere, sıbyan okullarından veya aynı seviyede özel öğretim görmüş talebeler alınırdu. Medreseler topluma kadı, müderris, müftü, kâtip vs. yetiştirirdi.³³

Osmanlı devletinin kuruluş döneminden itibaren eğitim alanında çalışmaların olduğu görülmektedir. 1331 tarihinde faaliyete geçen İzmit Orhaniye Medresesi, Osmanlı medrese geleneğinin ilk halkası olarak kabul edilmektedir.³⁴ Osmanlı medrese tarihinde Sahn-ı Seman olarak bilinen, sekiz büyük medrese vardı. Sahn-ı Seman'dan yaklaşık bir asır sonra inşa edilen Süleymaniye Külliyesi, Osmanlı devletinde, eğitimde yükselmeyi yaşatan kurumlar olmuştur. Fatih ve Süleymaniye Külliyesi bünyesinde dönemin düşünce ve eğitim geleneği ile örtüşen bir nevi Osmanlı medrese sistemini

³¹Ahmet Halid Cide, *el-Medâris ve Nizâmu't-Ta'lim fî Bilâdi's-Şam fî Asri'l-Memlûki*, Beyrût 1422/2001, s.340-341.

³²İpşirli, "Medrese", *TDVİA*, XXVIII, 326-327.

³³Cahit Baltacı, *XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İrfan Yay., İstanbul 1976, s.19.

³⁴Akgündüz, s.248.

örnekleyici her düzey eğitim kurumuna yer verilmişti.³⁵ Önce Sahn-ı Seman, ardından Süleymaniye Medreseleri ile Osmanlı medrese sistemi dereceler, dersler, gelir kaynakları ve yönetim bakımından önemli gelişmeler kaydetmiştir.

Osmanlıların ilk bir buçuk asır içinde yaptırmış oldukları medreselerin derece ve sınıf itibarı ile en mühimleri İznik, Bursa ve Edirne’de idi. Devletin kurulduğu esnada İznik Medresesi beyliğin birinci sınıf medresesi idi. Bu medrese, medresenin hocaları göz önüne alınırsa yüksek seviyeli bir medrese idi.³⁶

Fâtih Sultan Mehmet’in İstanbul’u fethiyle başlayan yeni dönem, Osmanlı ilim hayatı ve medrese teşkilâtı için önemli adımların atıldığı devreyi oluşturur. 875 (1470) yılında tamamlanan Fâtih Külliyesi içerisinde sekiz medreseden oluşan Sahn-ı Semân (sekiz avlu) ve bunların bir sıra gerisinde yer alan sekiz Tetimme Medresesi tesis edildi. Bu medreseler konumu, fizikî ve mimari özellikleri, sağlanan maddî imkânlar ve bilhassa müfredat programı ile bir yükseköğretim ve araştırma kurumu özelliği kazandı. I. Bayezid biri Amasya’da (1481-1486), diğeri Edirne’de (1484-1488), üçüncüsü de İstanbul’da (1501-1505) kendi adıyla anılan semtte inşa ettirdiği üç önemli külliye içerisinde medreseler kurdu. İstanbul’daki medresesinde müderrislik görevini şeyhülislâmlara şart koştu. Sahn-ı Semân’dan bir asır sonra inşa edilen Süleymaniye Külliyesi (1551-1557) özellikle Medrese-i Evvel, Sâni, Sâlis ve Râbi’ isimleriyle dört medrese, bir tıp medresesi ve Dârüşşifâ ile Dârül-Hadis’ten oluşuyordu ve Osmanlı Devleti’nde eğitimde varılan en yüksek noktayı temsil ediyordu. Osmanlılarda yeni fethedilen yerleşim birimlerine medrese inşası da yerleşmiş bir âdetti. Osmanlı idaresine giren yerlerde medrese teşkili sadece eğitim amacına değil İslâm dini ve kültürünün yaygınlaşmasına, devlet, aydın ve halk uzlaşmasının teminine ve yönetimin toplumlara benimsetilmesine de yardımcı oluyordu.³⁷

Osmanlı Medreseleri, uygulanan eğitim programları bakımından iki gruba ayrılmıştır. Birincisi genel medreselerdir ki; İslâmî bilimlerin ve belirli oranlarda fen ve tabii bilimlerin okutulduğu medreselerdir. İkincisi ise; ihtisas medreseleridir ki; bunlar da üç kısma ayrılmıştır. Bunlar; Hadislerin okutulduğu ihtisas medreselerine *Dâr’u’l-Hadis*, Kuran-ı Kerim’in ezberletildiği, kıraat ilminin bütün ayrıntılarıyla öğretildiği

³⁵Akgündüz, s.259

³⁶Bilge, s.6

³⁷İpşirli, “Medrese”, *TDVİA*, XXVIII, 327-328

ihtisas medreselerine *Dâru'l-Kurrâ*, Tıp ilminin öğretildiği ihtisas medreselerine ise; *Dâru't-Tıb* denmiştir.³⁸

Medreselerde ders vermekle görevli müderris ve dersi tekrar ettirmekle görevli olan Muid'ler çalışıyordu. Öğrenim süresi hakkında kesin bir bilgi olmamakla beraber ders süresi altı ay ila beş yıl arasında değişmekteydi. Başlangıçtan beri medreseler vakıflarca idare edildikleri için, medrese binalarına müessesenin mali durumuna göre imâret, kütüphane ve hamam gibi bölümler de ilave edilirdi. Osmanlı medrese teşkilatındaki gelişmeler, Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra da devam etmiştir. II. Selim devrinde Edirne'de Selimiye Medresesi (980/1572–73), III.Murad devrinde (1575–1595) Muradiye Medresesi, yine bu devirde İstanbul'da Divan Yolu'nda Sinan Paşa Dâr'ül-Hadis Medresesi (1592–93) tesis edilmiştir.³⁹

Osmanlı medrese programında yer alan konular ve dersleri aklî ve naklî, dinî ve din dışı ilimler, doğrudan ve dolaylı olarak programda okutulanlar olmak üzere sınıflandırılabilir. Medresede okutulan dersler esas itibariyle cüz'ıyyât denilen hesap, hendese, hey'et ve hikmet dersleri; alet ilimleri (ulûm-ı âliye) kabul edilen belagat mantık, kelâm, Arap sarf ve nahvi, dil ve edebiyatı dersleri; ulûm-ı 'âliye denilen tefsir, hadis ve fıkıh derslerinden oluşmaktaydı. İstanbul'da Sahn-ı Seman ve tetimmeleri yapıldıktan sonra Osmanlı devleti sınırları içinde medreseler de yeni bir düzenlemeye tabii tutuldular. Buna göre medreseler Haşiye-i tecrid, Miftâh, Kırklı, Ellili, Sahn-ı Seman, Altmışlı olmak üzere bir sıra takip ediliyordu. Bu medreselerde müderrislerin günlük olarak almış oldukları ücret medreselerin derecelerini gösteriyordu. Böylece eğitim hayatına başlayacak bir öğrenci, Muhtasarât denilen dersleri gördükten sonra Haşiye-i Tecrid medresesine devam ederdi. Burayı bitirdikten sonra müderristen bir belge almak suretiyle Miftâh medresesine devam ederdi. Böylece en son medreseye kadar çıkma imkânı bulurdu.⁴⁰

Derslerde belirli kitaplar takip edilirdi. Bu kitapların hemen tamamı Arapça idi, ancak eğitim dili Türkçe, eğitim metodu ise genelde takrir tarzındaydı. Müderris metinler haline gelmiş olan Arapça kitaplarını takrir eder, tartışmalar, soru-cevaplar Türkçe olurdu. Medrese ders kitapları İslâm dünyasında meşhur olan, üzerlerine pek

³⁸Yekta Demiralp, *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1997, s.4.

³⁹Yaşar Sarıkaya, *Medreseler ve Modernleşme*, İz Yay., İstanbul 1997, s.30.

⁴⁰İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 1965, s.11-12.

çok şerh ve haşiyenin yazıldığı kitaplardı. Bunlar genellikle Osmanlı öncesi dönemde yazılmış eserler olmakla birlikte içlerinde Molla Fenârî'nin *Husûsü'l-Bedâi*, Molla Hüsrev'in *Dürrü'l-Hükkâm* ve *Gurerü'l-Ahkâm*, ayrıca *Mirkâtü'l-Vüsûl* ile bunun şerhi *Mir'âtü'l-Usûl*'ü, Molla Gürânî'nin *Gayetü'l-Emânî* ve Ebüssu-ûd Efendi'nin *İrşâdü'l-Akli's-Selim* adlı tefsiri, Birgivi'nin nahivden *Avâmil* ve *İzhârü'l-Esrâr*'ı, İbrahim b. Muhammed el-Halebi'nin *Mülteka'l-Ebhur*'u gibi Osmanlı âlimleri tarafından yazılanları da vardı. Osmanlı âlimlerinin önceki eserlere yazdıkları şerh ve haşiyeler de ders kitabı veya yardımcı kitap olarak medreselerde takip edilirdi.⁴¹

Medrese eğitiminin temel unsurunu müderrisler oluştururdu. Osmanlı sisteminde talebelerin hangi medresede okuduğu değil hangi hocalardan ders aldığı önemliydi. Özellikle icazetnamelerde hoca silsilesine vurgu yapılırdı. Genel olarak Fahreddin er-Râzî ekolünün medrese eğitim sisteminde büyük etkisi olmuş, Molla Fenârî, Molla Yegân, Hızır Bey ve sonraki ulemâ ile bu ekol sürdürülmüştür. İlk Osmanlı medreselerinde ders veren müderrislerin çoğu İslâm dünyasının tanınmış ilim merkezlerinde yetişmişler, sonradan gelerek ders vermek üzere istihdam edilmişlerdir. Tarihî kayıtlara göre Molla Yegân hacda tanıştığı genç âlim Molla Gürânî'yi Edirne'ye davet etmiş, II. Murad çok beğenip takdir ettiği Gürânî'ye Bursa Yıldırım ve Kaplıca medreselerini vermiş, ardından şehzadesine hoca olmasını istemiştir. Kuruluş asırlarında İslâm dünyasının çeşitli merkezlerinde tahsil görüp Osmanlı ülkesine dönenlerin sayısı da oldukça fazladır. XIV-XVI. yüzyıllarda Anadolu'dan İslâm ülkelerine giden âlimlerden ellisinin İran'da, yirmi yedisinin Mısır'da, onunun Mâverâünnehir'de, dokuzunun Suriye ve ikisinin Irak'ta öğrenim gördüğü tespit edilmiştir.⁴²

Medreselerin eğitim ve ilmî faaliyetlerini sürdürmesinde önemli bir unsur da buralarda mevcut vakıf kütüphaneleriydi. Bazı medreselerde ise kütüphane odası olmayıp vakıf kitaplar dershanenin dolaplarında istifadeye sunulurdu. Sahn medreselerinin dördünde de kütüphane bulunduğu, ancak buradaki kitapların daha Fâtih

⁴¹İpşirli, "Medrese", *TDVİA*, XXVIII, 328-330.

⁴²Hulusi Lekesiz, *Osmanlı İlmî Zihniyetinde Değişme*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1989, s.27-28.

Sultan Mehmet'in sağığında veya II. Bayezid devrinde cami kütüphanesine nakledildiğı bilinmektedir.⁴³

Medreselerde haftanın beş günü ders verilir, Molla Fenâri zamanına kadar salı ve cuma günleri tatil olurdu. Büyük âlim Taftazânî'nin eserlerinin şöhret bulmasıyla, talebenin bu eserlerden faydalanabilmesi ve bunları yazıp çoğaltabilmesi için vakte ihtiyaç duyulmuş ve Molla Fenâri, Pazartesi gününün de tatil olmasını sağlamıştır.⁴⁴

Medresede dersler sabah ve ikinci namazı sonrası verilirdi. Ancak icâzete esas olan dersler sabah verilirdi. Hücre denilen medrese odaları genellikle icâzet alma seviyesine gelmiş *Dânişmend* denilen öğrencilere verilirdi. Medreselerde okuyan talebe mevcudu bugünün okullarında olduğu gibi çok değildi. Meselâ XVI. yüzyılda Bursa'daki elli medreseden otuz üçünde toplam 363 hücrede 348 talebe kalmaktaydı.⁴⁵

Birçok medresede yer darlığı yüzünden oda sahibi olan mollanın rızası ile "*Refik*" denilen ikinci bir talebe bulunurdu. Ayrıca kıdemli talebenin yemeğini pişirmek, mangalını yakmak, odasını temizlemek, çamaşırını yıkamak, suyunu getirmek üzere "çömez" veya "sarf mollası" adı verilen genç bir talebe de aynı odada kalırdı. Bu hizmetleri karşılığında *Dânişmend* ona derslerinde yardımcı olur, çalışmalarını kontrol eder, pişen yemekten de yedirirdi.⁴⁶

Kandiller, bayramlar ve Ramazan ayı medreselerde tatil olduğu için talebeler ya memleketine gider ya da ihtiyaç sahibi ise bazı kasaba ve köylere giderek, Ramazan ayı boyunca vaaz ve irşat hizmeti yürütmekte, bu hizmetler karşılığında elde ettikleri parayla geçimlerini temin ederlerdi. Talebenin Ramazan ayı boyunca ülkenin dört tarafına dağılması ve gittikleri yerlerde cemiyeti bilgilendirmeye çalışmaları, merkezdeki Osmanlı kültürünün taşraya aktarılması açısından son derece ehemmiyetli idi. Bu gelenek medreselerin son dönemine kadar devam etmiştir.⁴⁷

Medreselerin denetim ve kontrol edilmesi, asayiş ve güvenliğinin sağlanması konularında Medreseler, özerk bir yapıya sahiptir. Başka bir kurum tarafından medreselere müdahale söz konusu değildir. Medreselerin teftiş ve denetiminin, merkezi

⁴³İpşirli, "Medrese", TDVİA, XXVIII, 332.

⁴⁴Fahri Unan, "Osmanlılarda Medrese Eğitimi", *Osmanlı(Toplum)*, Cilt: V., Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.157.

⁴⁵Mefail Hızlı, *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri*, İz Yay., İstanbul 1998, s.159.

⁴⁶İpşirli, "Medrese", TDVİA, XXVIII, 331.

⁴⁷Bahaeddin Yediyıldız, "Sosyal Teşkilatlar Bütünlüğü Olarak Osmanlı Vakıf Külliyesi", *Türk Kültürü* (sayı:219), Ayyıldız Matbaası, Ankara 1981, s.267-271.

otoritenin özel izni ve meşihat makamının onayı ile sadece ilmiye mensuplarınca gerçekleştirildiği görülür. Merkezi idarenin taşradaki temsilcileri, bulundukları bölge ya da şehirlerde çok etkili, nüfuzlu ve güçlü bir otoriteye sahip olmalarına rağmen, idari yapılanma ve organizasyon, eğitim-öğretim bakımından özerk bir kurum olan medreselere re'sen müdahale edemedikleri, teftiş ve denetimde bulunamadıkları gibi, suçlu oldukları ve kusurlu bulundukları sabit olan müderris ve medrese talebelerini cezalandırma hak ve yetkisine sahip değillerdi.⁴⁸ Bununla beraber Medreselerde şikâyetler üzerine teftişler yapıldığı gibi belirli aralıklarla mutat teftişlerin gerçekleştirildiği, kefilsiz olan veya şehirde ahlâk ve âdâba aykırı harekette bulunanların cezalandırıldığı bilinmektedir.⁴⁹

Osmanlılarda ilk medresenin kuruluşundan sonra vakıflar vasıtasıyla ülkenin her tarafında yaygınlık kazanan medreseler, bilhassa Fatih'in Semâniye medreseleri ile belli bir nizam ve kanuna bağlandılar. Böylece Medrese eğitimi bazı sorunlar hariç güzel ve sistemli bir şekilde işliyordu. Fakat XVI. asrın son çeyreğinde eğitim ve öğretim müesseselerinde bazı aksaklıklar görülmeye başlandı. Bu aksaklıkların sebebi nüfus kesâfeti, devletin diğer kurumlarındaki aksaklıklar, ilmiye sınıfına ait kanunların çiğnenmesi, merkezilik, saltanat kavgaları, talebe isyanları ve bunun yanında birçok sebep gösterilebilir. Bu aksaklıkların ortadan kaldırılması için birçok ferman isdâr edildi. Fakat medreselerle ilgili yapılmak istenen ıslahat bir türlü yapılamıyordu. Bununla beraber medrese; kendini yenedünya şartlarına hazırlayamıyor, ilim, teknik ve sanatta takip edilen metotlara yabancı kalıyordu. İşte bunun içindir ki, medreselerin dışında eğitim kurumları açılmasına ihtiyaç hâsıl olmuştu. Bunun için Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun, Mühendishâne-i Berr-i Hümayun, Tıbhâne-i Amire, Mekteb-i Maârif-i Adliye, Mekteb-i Ulûm-u Edebiyye ve Mekteb-i Sultâniler açıldı. Böylece medresenin eğitim programından farklı bir eğitim verilmeye başlandı. II. Meşrutiyetin ilanından sonra da dini tedrisat yanında Türkçe, Tarih ve Coğrafya gibi sosyal derslerle Riyâziyye, Fizik, Kimya gibi derslerin okutulması için teşebbüste bulunulsa da bundan da bir netice alınamamıştı.⁵⁰

⁴⁸Ahmet Cihan, "Osmanlı Medreselerinde Sosyal Hayat", *Osmanlı(Toplum)*, Cilt: V, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.181.

⁴⁹Mübahat S. Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, TTK Yay., Ankara 2000, s.26.

⁵⁰Ziya Kazıcı, "Osmanlı Eğitim ve Öğretim Sisteminde Genel Medreseler" *Osmanlı(Toplum)*, Cilt: V., Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.165-166.

XIX. yüzyılda II. Mahmut ve II. Abdülhamid dönemlerinde eğitim konusunda ıslahat ve yenilikler yapılırken en çok ıslaha muhtaç olan medrese ihmal edildi. Bu konuda ilk ciddi adımlar meşrutiyetin ilanından sonra atılmaya başlandı. İşe ilk önce maddi kaynakların sağlanmasına çalışılmakla başlandı. Öğrencilere maaş bağlanması için nizâmnâmeler çıkarıldı. Medreselere ödenek tahsis edildi. Islah-ı Medâris Komisyonu oluşturulup çeşitli nizâmnâmeler hazırlandı. Geleneksel yapısından tamamen farklı, mektep tarzında yeni program Dârü'l-Hilâfe medreselerinde uygulanmaya başlandı. Ayrıca Medresetü'l-Kudât, Medresetü'l-Eimme ve'l-Hutabâ (1913), Medresetü'l-Vâizîn (1913), Medresetü'l-Mütehassısîn (1914), Medresetü'l-Hattâtîn (1914), Medresetü'l-İrşâd kuruldu. Ancak I. Dünya Savaşı ve arkasından imparatorluğun tasfiyesi sebebiyle bu okullar uzun süreli olmadı.⁵¹

Cumhuriyetin ilanından dört ay sonra 3 Mart 1924 tarihinde Siirt mebusu Halil Hulki Efendi ve elli arkadaşının teklifi üzerine aynı tarihte çıkan Tevhîd-i Tedrisat Kanunu ile bütün medreseler Maârif Vekâleti'ne devredildi. Kanunun neşrinden on üç gün sonra bütün medreseler kapatıldı. O zamana kadar bu medreselerde eğitime devam eden öğrenciler Dar'ul-Fünûn bünyesinde açılan İlahiyat Fakültesi'ne nakl olunmuşlardır.⁵²

II. SİİRT'İN KISA TARİHÇESİ

Siirt, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bulunan küçük bir ildir. 41°-57' doğu boylamı, 37°-55' kuzey enlemi üzerinde yer alır. Doğusunda Şırnak ve Van, kuzeyinde Batman ve Bitlis, batısında Batman, güneyinde ise Mardin ve Şırnak illeriyle çevrilidir. Siirt'in yüzölçümü 6186 km² dir.⁵³

Merkez ilçe ile birlikte Aydınlar, Baykan, Eruh, Kurtalan, Pervari ve Şirvan İlçeleri olmak üzere 7 ilçeye ayrıca 7 bucak, 279 köy ve bu köylere bağlı 213 mezraya sahiptir.⁵⁴

Siirt ili eski zamanlarda şimdiki Siirt'in güneyinde bulunan Botan nehri kıyısında ve kuzeyindeki kayalarda kurulmuştur. Şimdiki Siirt, eski Siirt'in üstündeki sırtlarda

⁵¹ Sankaya, s.127-184, İpşirli, "Medrese", *TDVİA*, XXVIII, 332, Kazıcı, s.166-167.

⁵² Ziya Kazıcı, "Osmanlı Eğitim ve Öğretim Sisteminde Genel Medreseler" *Osmanlı*(Toplum), Cilt: V., Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.166; İpşirli, "Medrese", *TDVİA*, XXVIII, 332.

⁵³ Siirt İl Yıllığı, Ankara 1998, s.55.

⁵⁴ Hakan Demirhan, *Siirt Tarım Master Planı*, Siirt 2005, s. 24.

kurulduğu için “Sirt” kelimesi, ilgisi bakımından il adının kökeni olarak görülmektedir.⁵⁵ Ayrıca Siirt adının Sami Dili’nden geldiği de öne sürülerek bazı kaynaklarda bu adın Keldâni dilinde kent manasındaki Kert (Kaa’rat) sözcüğünden kaynaklandığı yazmaktadır. Bu ad, İslam kaynaklarında Esard, Saird, Siird, Siirt gibi biçimlerde kullanılmıştır. Süryaniler kente Se’erd demişler XIX. yy. da Sert, Seerd, Sört(Sö’ört) ve Sairt şeklinde kullanılmış, günümüzde de Siirt biçiminde benimsenmiştir. Siirt adının nerden geldiği konusundaki değişik görüşlerden biri de “Seert” anlamındaki “Üçyer” manasından geldiğidir.⁵⁶

Siirt’in içinde bulunduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesi, yeryüzü uygarlığının ilk oluştuğu ve ortaya çıktığı Yukarı Mezopotamya’nın bir parçasıydı. Bu bölge tarihöncesi kültürlerin gelişme alanıydı.⁵⁷ İl ve çevresinde yapılan kazı çalışmaları ve yüzeysel çalışmalarda elde edilen bulgularda, Neolitik Dönem’den başlayıp Helenistik, Roma, Bizans, İslam ve yakın çağı kapsayan dönemlere ait kalıntılar ortaya çıkmıştır. Şimdiki kültürel yapı Türk-İslam Kültürü’nün etkisiyle oluşmuştur. Tarihsel kaynaklar Siirt ilinin yerleşim alanı olarak M.Ö.3000’li yıllara dayandırmaktadır. Bu bölgeye yerleşen en eski halk da Hurriler olarak geçer. Hurriler’den sonra sırasıyla Hitit, Urartu, Asur, Med ve Persler de bu bölgede hâkimiyet kurmuşlardır. Bölgeye hâkim olan medeniyetler kendi kültür ve inançlarını buralara yaymışlardır. Şimdiki kültürel yapı, Türk- İslam kültürünün etkisiyle oluşmuştur.⁵⁸

Siirt’te İslam hâkimiyeti Emeviler ile başlamıştır. Miladi 661’de kurulan Emevi hilafeti, Siirt şehrinin de içinde bulunduğu bölgeyi ele geçirmiştir. Siirt zaman zaman Bizanslılar ve Türklerin istilasına uğrasa da Abbasiler’e kadar Emeviler’in hâkimiyetinde kalmıştır.⁵⁹ Daha sonra Abbasi hâkimiyeti yaşayan bölge 927’de Bizans yönetimine, 1071’de de Selçuklular ile birlikte Türkler’in hâkimiyetine girmiştir. Dönem dönem Artuklular, Moğollar ve Eyyûbiler hâkimiyeti altına giren il, daha sonra Akkoyunlular ve Safeviler’in eline geçmiştir.

⁵⁵Nurettin Özgen, *Kuruluş Yeri Bakımından Siirt Şehri ve Yakın Çevresinin Doğal Ortam Özellikleri*, Siirt 2003, s.115.

⁵⁶Siirt İl Yıllığı, Ankara, 1998, s. 33.

⁵⁷Bekir Sami Seçkin, *Başlangıçtan Günümüze Siirt Tarihi*, İstanbul 2005, s. 17.

⁵⁸Siirt İl Yıllığı, Ankara 1998, s. 33.

⁵⁹Ömer Atalay, *Siirt Tarihi*, İstanbul 1946, s.59.

Siirt Artuklular'ın yönetimi altındayken bu devlete bağlı göçebe Türkmenler yöreye yerleşmiş, Artuklu beyleri ve askerleri, kentlerde Türkleşmenin çekirdeğini oluşturmuşlardır.

Akkoyunlu Devleti hâkimiyetinde de yöreye Türkmenler yerleştirilmiştir. Safeviler döneminde Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki Şiilik propagandasından dolayı Yavuz Sultan Selim'in buraya düzenlediği seferde Siirt ili de Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Böylece XVI. yy'dan itibaren Siirt, Osmanlı yönetimine geçmiş, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar bu devlete bağlı kalmıştır.⁶⁰

XIX. yy'da Siirt, Diyarbakır'a bağlı bir sancak konumundayken, daha sonraki yıllarda Bitlis vilayetine bağlanmıştır. Siirt, milli mücadele döneminde toprak ağalığı ve aşiret ilişkilerinin hâkim olduğu tipik bir kasabayken Anadolu'nun her il ve ilçesinde olduğu gibi Siirt'te de Müdafaa-i Hukuk Derneği kurulmuştur.⁶¹

Cumhuriyet döneminde Pervari ve Garzan'da Şeyh Said ayaklanmasının etkisiyle isyanlar çıkmış, kısa zamanda bastırılmıştır. Bu dönemde Siirt komşu olduğu illerle bile ilişkisi pek az, ticaret yollarından uzak olan bir yerde bulunmaktaydı. Ancak Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ilde geleneksel, toplumsal ve kültürel yapı uzun süre korunmuştur.⁶² Siirt 26 Eylül 1919'da 48 sayılı Heyet-i Umûmiye kararıyla bağımsız sancak haline getirilmiş, 1923'te vilayet olmuştur.⁶³ 1944'te demiryolunun Kurtalan'a ulaşması ve ardından petrolün bulunması, kapalı-ekonomik toplumsal yapının çözülmesinde başlangıç olmuş, geleneksel ve bir takım kültür unsurlarının iç içe yaşadığı bir il görünümüne kavuşmuştur. 1990 tarihinde Batman ve Şırnak ilçelerinin il olmalarıyla da günümüzdeki şeklini almıştır.⁶⁴

III. TANZİMAT DEVRİNDE SİİRT'TE EĞİTİM VE ÖĞRETİM

XIX. yüzyılda batı tarzında mühendishaneler açılmış ve bunlar için Avrupa'dan subaylar getirtilmiştir. II. Mahmut döneminde askeri mektepler yanında sivil alanda eğitimde modernleşme artmıştır. Rüştîye mektepleri bu alanda önemli bir örnektir. Eğitim alanındaki asıl yenileşme Tanzimat dönemi işe başlamıştır denilebilir.

⁶⁰Siirt İl Yıllığı, Ankara 1998, s. 33.

⁶¹Cumhur Kılıççioğlu, *Her Yönüyle Siirt*, Ankara 1992, s. 21-25.

⁶²Siirt İl Yıllığı, Ankara 1998, s. 36.

⁶³Siirt Valiliği, (t.y), Erişim 09 Eylül 2011, [http:// www.siirt.gov.tr](http://www.siirt.gov.tr).

⁶⁴Siirt İl Yıllığı, Ankara 1998, s. 36.

1846 yılında Meclis-i Maârif-i Umûmi kurulmuştur. Bu komisyonun asıl amacı geçici meclis tarafından hazırlanan reform paketini hayata geçirmek olmuştur. Bu dönem rüştiye mekteplerinin sayısı hızla artmıştır. Ayrıca Darü'l-Muallimin ve Muallimât mektepleri, İdadiler, Mekteb-i Mülkiye, Sultâniye, Ziraat Mektebi ve Darü'l Fünûn açılımı ve bilimsel bir akademik hüviyet taşıyan Encümen-i Dâniş kurulmuştur.

En önemli gelişmelerden biri olan 1857 yılında ise Maârif-i Umûmiye Nezâreti adı altında bir Eğitim Bakanlığı teşkil olunmuştur. 1869 Maârif Nizamnâmesinin getirdiği temel ilkelere uygun olarak Osmanlı ülkesinin her tarafında Rüştiye mekteplerinin hızla açıldığı görülmektedir. 1864-69 döneminde 138 Rüştiye açılmışken bu sayı 1869-76 yılları arasında 287'ye, 1876 sonlarında 425'e ulaşmıştır.

Bu çerçevede Siirt Sancağında da yeni mektepler açılmıştır. 1870-71 Diyarbekir Salnâmesinde Siirt Rüştiye Mektebi'nde 25 öğrencinin öğrenim gördüğü ve Muallim-i Sâni Fethullah Efendi'nin mektebin hocası olduğu kayıtlıdır. Aynı salnâmede 1871-72 yılınca Eruh Rüştiye Mektebi'nin yeni inşa edilmiş olduğu yazılıdır. 1875 yılında Siirt Rüştiye Mektebi'nde öğrenci sayısında az artışla 45 öğrenci olduğu, hocalarının ise Muallim-i Sâni Davud Efendi ve yazı hocası Kasım Efendi olduğu bilgisi verilmektedir. 1888 Devlet Salnamesinde verilen bilgiye göre, yılında Siirt Rüştiye Mektebinde 61 öğrenci öğrenim görmektedir.

1898 Maarif salnamesinde Siirt Rüştiye mektebinin 54 öğrencisi olduğu ve bu mektebin Muallim-i Evvel Ali Rıza Efendi, Muallim-i Sani Yusuf Efendi, Rîka muallimi Reşit Efendi isimli hocalar olduğu kayıtlıdır.

1892 Bitlis Salnamesine göre, Siirt Merkez kazada 32'İ İptidai mektepte 213'ü kız, 808'i erkek öğrenci olmak üzere toplam 1.021 öğrenci; Eruh kaza'sında 5 İptidai mektepte 53'ü kız, 137'si erkek öğrenci olmak üzere toplam 190 öğrenci okumaktaydı.

1896 Maarif Salnamesinde Eruh kazasında 290 cilt kitap bulunan bir kütüphaneden bahsedilmektedir.

1869 Nizamnamesi azınlıklara kendi okullarını açma hakkı tanımıştır. Ancak okulun kurulması, ders programı ve ders kitaplarının Osmanlı hükümeti tarafından onaylanması gerektiği belirtilmiştir. Böylece daha öncelerden beri var olan Katolik, Rum ve Ermeni azınlıklar tarafından kurulan okullar ile misyonerlerin kurduğu okullar bir yasal dayanağa oturmuş oluyordu. Tanzimat döneminde azınlıklara tanınan

ayrıcalıklar sayesinde yüzlerce okul açılmıştır. Bu çerçevede gayrimüslimler Siirt Sancağında da çeşitli mektepler açmışlardır.⁶⁵

⁶⁵Mehmet Ali Yaşar, “19.Yüzyılda Siirt’te Eğitim”, Ahmet Erkol(Ed.),İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu Bildirileri: 07-08 Eylül 2007, Beyan Yay., İstanbul 2008, s.49-50.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİİRT'TEKİ MEDRESELERİN YAPISI

1.1. YAPI OLARAK SİİRT'TEKİ MEDRESELERİN DURUMU

Siirt'teki medreseler, bölge halkının yardımı ile inşa edilmiştir. Bu medreseler genellikle dört veya beş kattan müteşekkil olup öğrencilerin yattığı odalar ayrı, ders odaları ayrı, müderrislerin odaları ayrı, mütalaa ve müzâkere odaları ayrı olacak şekilde imar edilmiştir. Medreselerin aynı zamanda avluları mevcuttur. Öğrenciler almış oldukları dersi bu avlularda veya metin okuma salonlarında gezerek tekrar ederler. Öğrencilerin ders gördükleri yerler genelde camiye yakın veya bitişiktir. Farz namazlar muhakkak cemaatle ve bu camilerde kılınır. Öğrencilerin ders gördükleri yer ayrı olduğu gibi müzâkere ve mütâlâa odaları da ayrıdır. Ayrıca Siirt'in Aydınlar(Tillo) Kur'an Kursunda kütüphane de mevcuttur. Bu kütüphanede yaklaşık beş bin cilt kaynak kitap bulunmaktadır. Öğrenci, araştırmak istediği veya kendisine verilen ödevi yapmak için her zaman bu kütüphaneden istifade edebilmektedir.⁶⁶

1.2. NİCELİK OLARAK SİİRT'TEKİ MEDRESELERİN DURUMU

Siirt medreselerinde eğitim ve öğretim gönüllülük esası üzerine kuruludur. Nitekim öğrencileri bağlayan herhangi bir yönetmelik olmadığı gibi öğrencilerin sınıfta kalma korkuları da yoktur. Öğrenci okumuş olduğu kitabın sınavını geçmeden diğer bir kitaba geçemez. Medreselerdeki müderrisler de verdikleri dersten dolayı herhangi bir ücret talep etmezler. Amaç, sadece bu medreselerde ilim ve irfan yuvası olmasını temindir. Maddiyat her zaman ikinci plandadır. Öğrencilerin yeme ve içme ihtiyacı tamamen halk tarafından veya zengin kimselerin buralara verdiği yardımlardan karşılanır. Hiçbir öğrenciden ücret talep edilmez. Bazen müderrisler arasında imam-hatip olarak görev yapanlar veya fahri Kur'an kursu öğreticisi olarak ek ders alanlar da vardır. Böylece bu medreselere geçim kaynağı olarak değil de ilim elde etme ve öğrenci yetiştirme mekânı olarak bakılmaktadır.⁶⁷

⁶⁶ Uğur Erman, *Yöresel Ağırlıklı Kur'an Kursları*, Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu, 30 Mart-1Nisan 2012, Ankara, s.4.

⁶⁷ Erman, s.4.

1.3. SİİRT VE ÇEVRESİNDE EĞİTİM VEREN MEŞHUR MEDRESELER

Başlangıcından günümüze Siirt'te birçok medrese kurulmuştur. Ancak kaynaklarda Siirt'te bulunan medrese sayısının 62 olduğu söylenmektedir.⁶⁸ Oysa sadece Tillo'da birden çok medrese kurulduğu bilinmektedir. Günümüzde ise, Siirt'te bulunan medreseler Kur'an kursu adı altında hizmet vermeye devam etmektedirler. Siirt'te başlangıcından bugüne, birçok medrese hizmet vermiştir. Ancak biz, sadece bugün Kur'an kursu adı altında hizmet veren medreseler hakkında bilgi vermekle yetineceğiz. Siirt'te hizmet veren medreselerden bazıları şunlardır:

1.3.1. Mücâhidiyye Medresesi(Tillo Kur'an Kursu)

Bu medresede eğitim ciddi bir şekilde devam etmektedir. Burada eğitimi veren Molla Burhaneddin Mücahidi Hoca'dır. Molla Burhaneddin Mücahidi, Hz. Halid b. Velid'in torunlarından. Bütün oğullarıyla beraber bu medresenin hizmetine koşturmaktadır. Kendisi ile yaptığımız görüşmede kendisinin ve oğullarının hayatlarını bu işe vakfettiklerini ifade etmişlerdir. Bu medresede takriben 500 talebe ders görmektedir. Arapça eğitime devam eden öğrenciler ayrı bir binada, hafızlık yapan öğrenciler ayrı bir binada ders görmektedirler. Bu medresede hafızlık yapmak zorunlu değildir. Ancak kabiliyeti öğrenciler hafızlığa teşvik edilmektedir.

1.3.2. Memdûhiyye Medresesi(Memdûhiyye Kur'an Kursu)

Şeyh Bedreddin Aydın tarafından idare edilmektedir. Kendisi Hz. Abdullah b. Abbas efendimizin soyundandır. Bu medresede de hafız yetiştirilmekle beraber arapça eğitimi verilmektedir. Mücâhidiyye medresesi ile aynı eğitim usulü takip edilmektedir. Bu medresede takriben 120 öğrenci ders almaktadır.

1.3.3. Fahr Medresesi(Fahr Kur'an Kursu)

Siirt merkezde Fahr camiinin altında kurulmuş bir medresedir. Molla Bedreddin Sancar Hoca tarafından idare edilmektedir. Kendisi Hz. Abdullah b. Abbas(r.a) efendimizin torunlarından. Kendisine Şeyh Müşerref Hunûki tarafından Ebu'l-Berekât unvanı verilmiştir. Hoca İslami İlimler hususunda temayüz etmiş olmakla bilinmektedir. Yöre halkı tarafından çok sevilmektedir. Tefsir ilmi alanında Ebdau'l-

⁶⁸Bekir Sami Seçkin, *Başlangıçtan Günümüze Siirt Tarihi*, İstanbul 2005, s.72

Beyân isimli tefsirin müellifidir. Bu medresede takriben 80 talebe ders görmektedir. Bu medresede hafız yetiştirilmemektedir.

1.3.4. Kazımiyye Medresesi

Şeyh Muhammed Kazım Hâlidî Nakşibendî(Aydın) tarafından kurulmuştur. Ancak kendisi 1996 yılında vefat ettiğinden halen oğlu aynı zamanda halifesi Muiniddin Aydın tarafından idare edilmektedir. Takriben 40 öğrenci bu medresede ders görmektedir. Kâzımiyye Kur'an Kursu adı altında hizmet vermektedir.

1.3.5. Çelebi Kur'an Kursu

Molla Zeki tarafından idare edilmektedir. Takriben 30 talebesi bulunmaktadır. Siirt merkezde hizmet vermeye devam etmektedir.

1.3.6. Hacı Abdullah Medresesi

Seyyit Abdurrahim Baskın tarafından idare edilmektedir. Takriben 50 talebesi bulunmaktadır. Siirt merkezde hizmetlere devam etmektedir.

1.3.7. Seyyit Ömer Medresesi

Molla Ömer tarafından idare edilmektedir. Molla Bedreddin Sancar Hoca'nın talebesidir. Takriben 50 talebesi bulunmaktadır. Siirt'in siyasi olarak en kritik mahallesinde hizmetlerine -zorluklara rağmen- devam etmektedir.

1.3.8. Şeyh Musa Medresesi(Şeyh Musa Kur'an Kursu)

Molla Nezir tarafından idare edilmektedir. Bu medrese de Siirt'in siyasi olarak en kritik mahallelerinden birinde eğitim faaliyetine tüm zorluklara rağmen devam etmektedir. Takriben 50 talebesi bulunmaktadır.

1.3.9. Hüseyiniyye Medresesi(Hüseyiniyye Kur'an Kursu)

Seyyit Muaz tarafından idare edilmektedir. Bu medrese de Siirt'in en kritik mahallelerinden birinde hizmetlerine devam etmektedir. Bu medrese, yörenin kanaat önderlerinden biri olan ve Hz. Peygamber(s.a.v)'in torunu Hz. Hüseyin(r.a)'in soyundan olduğu bilinen, 2009 yılında müteveffa, Şeyh Muhyiddin Oran tarafından kurulmuştur.

1.3.10. Şeyh Hüseyin Medresesi(Sefa Kur'an Kursu)

Siirt merkezde seyyit olan Şeyh Hüseyin Sisemi⁶⁹ (Seydaoğlu) tarafından kurulmuştur. Torunu Molla Abdalbaki tarafından idare edilmektedir. Takriben 50 talebesi bulunmaktadır.

Yukarıda zikrettiğimiz medreselerden Tillo Mücâhidiyye Medresesi ve Memdûhiyye Medresesi hariç, diğer medreseler Siirt ilinin merkezinde hizmet vermeye devam etmektedirler. Bu medreselerin tümü Siirt'in siyasi olarak en kritik mahallerinde kendilerine yöneltilen bütün tazyiklere rağmen, vüsatları nispetinde hizmet vermektedirler. Şer güçlerin bölge halkını yanlış yönlendiren zaman zaman ayetleri ve hadisleri de kullanarak bölge halkının ezilmiş olduğunu ifade ve ispat etmek için yaptıkları hezimetleri onarmaya çalışmaktadırlar.

Siirt'in ilçelerinde de bu hizmetler tüm yoğunluğuyla devam etmektedir. İlçelerde de medreseler tümüyle olmasa dahi bir kısmı Kur'an kursu adı altında hizmet vermektedirler. İlçelerde kurulan medreselerden bazıları şunlardır:

1.3.11. Zokayd Medresesi

Seyda Molla Halil es-Siirdi'nin torunu olan Şeyh Sıbgatullah Sevgili tarafından idare edilmektedir. Siirt'in Kurtalan ilçesinin Zokayd (Kayabağlar) köyünde bulunmaktadır. Takriben 30 talebesi mevcuttur.

1.3.12. Şeyh Müşerref Medresesi

Siirt'in Pervari ilçesinin Hunûk (Güleçler) köyünde, Şeyh Müşerref Kur'an Kursu adı altında hizmet vermektedir. Takriben 40 talebesi bulunmaktadır. Şeyh Müşerref Hunûki, Hz. Halid b. Velid (r.a) efendimizin torunlarından. 2008 yılında Hakkın rahmetine kavuşmuştur.

1.3.13. Şeyh Hüseyin Medresesi

Siirt'in Şirvan İlçesinin Sisem (Yağcılar) köyünde bulunan medresedir. Şeyh Hüseyin'in oğlu Molla Abdulğaffar Seydaoğlu tarafından idare edilmektedir. 20 talebesi bulunmaktadır.

⁶⁹Sisem, Şirvan ilçesinin Yağcılar köyüdür. İlçeye 40 km uzaklıktadır.

1.4. SİİRT VE ÇEVRESİNDEKİ MEDRESELERDE EĞİTİM GÖRMÜŞ ÂLİMLER

Siirt ve çevresindeki medreselerde birçok âlim yetişmiştir. Bunlardan bir kısmı ahirete irtihal etmiş olmakla beraber, bir kısmı ise halen medreselerindeki hizmetlere devam etmektedirler. Siirt halkı bunlar için derin bir saygı göstermekte ve birçok sorunun çözümü için onlara müracaat etmektedirler. Onlar da imkân nispetinde halk arasında meydana gelen anlaşmazlıkları çözmektedirler. Siirt'teki medreselerde son iki yüz yılda yetişen âlimlerden bazıları şunlardır:

İsmail Fakirullah, Erzurumlu İbrahim Hakkı, Seyda Molla Halil es-Siirdi, Molla Fethullah, Molla Hamit, Said-i Nursi, Molla Mehmed-i Zivingi, Şeyh Abdurrahman-ı Şaviri, Şeyh Müşerref Hunûki, Molla Burhaneddin Mucâhidi, Molla Bedreddin Sancar.

1.5. SİİRT'TEKİ MEDRESELERDE HOCA VE ÖĞRENCİLER İÇİN KULLANILAN BİR KISIM TABİRLER

1.5.1. Seydây-ı Mezin

Çok meşhur olup medreselerdeki en yetkili hocaya büyük hoca anlamına gelen *Seydây-ı Mezin* denmektedir. Bu hocaların Seyda mertebesine yükselen bir çok talebesi bulunmaktadır. Talebelerini genelde ilim, irşat ve tebliğ vazifesini ifa etmek üzere değişik köylere ve değişik illere göndermektedirler.

1.5.2. Seydâ

Genelde medreselerde sözü en geçerli olan ve baş müderris mertebesinde olan hocaya *Seydâ* denir. Öğrenciler böyle olan kimseye ismiyle değil seyda diye hitap ederler. Seydâ öğrenciye hem ders verir hem de öğrencinin iâşe ve ibatesini temin eder. İbadet ve ahlak açısından öğrencilere örnek olur. Bazen öğrencileri irşad eder, bazen uyarır, cemaatle namaz kılmanın ve sünnet-i seniyyeye ittibânı devamlı olmasını sağlar.

1.5.3. Müderris

Bu medreselerde Seyda'dan sonra *Müderris* gelmektedir. Müderrisin vazifesi sadece ders vermektir. Maaşları medrese kurucuları tarafından temin edilmektedir.

1.5.4. Mele

Genelde medresedeki eğitimini tamamlamış veya tamamlama aşamasında olanlara verilen isimdir.

1.5.5. Mir

Medresenin iç işlerini idare eden kişiye verilen isimdir. Seyda öğrencilerin tahsil durumuyla ilgili hususları Mir'e danışır. Mir, bütün öğrencilerin başarı durumunu, sıkıntılarını, dertlerini bilmek zorundadır. Bir sorunla karşılaştığında Mir'den bilgi alınır. Öğrenciler bütün sıkıntılarını Mir'le paylaşırlar. Öğrenci izin alacaksa Mir vasıtasıyla, Seyda'ya haber vermek kaydıyla izin alır.

1.5.6. Tâlib

Molla Cami'nin '*el-Fevâidu'd-Diyâiyye*' isimli eserini okuyan ve sonraki kitapları okumaya geçen öğrenci için kullanılan tabirdir. Tâlib olan öğrenci, bir yandan ders alırken bir yandan da kendinden daha geride bulunan öğrencilerle müzakere yapabilmektedir.

1.5.7. Faki

Molla Cami'nin '*el-Fevâidu'd-Diyâiyye*' isimli eserini okumamış medrese öğrencisine verilen isimdir. Medreselerin temizlik işlerini (dor) üstlenirler. Ayrıca medresenin danışma kısmında nöbet tutarlar.

1.5.8. Haris

Medreselerde gece nöbetçilerine verilen isimdir. Arapça kökenli bir kelime olup koruyucu, nöbetçi anlamında kullanılır. Gece boyunca medreseyi dolaşıp kışın üstü açılan öğrencileri örterler. En önemli görevleri öğrencileri sabah namazına veya teheccüt namazına kaldırmaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

BİR KURUM OLARAK SİİRT'TEKİ MEDRESELER

2.1. SİİRT'TEKİ MEDRESELERİN İŞLEYİŞİ

Siirt medreselerinin İlmi faaliyetler dışında işleyişini gözlemlediğimiz ve edindiğimiz bilgi kadarıyla şöyle ifade etmek mümkündür. Siirt'teki Medreselerde eskiden imkanların müsait olmayışı sebebiyle modern eğitim kurumlarında var olan aşçı, hizmetli gibi kadrolar bulunmamakta idi. Zaten medreselerin böyle bir beklentisi de yoktu. Zira yakın tarihe kadar medrese öğrencilerinin iâşesi halk tarafından karşılanıyordu. Hatta öğrencilerin çamaşırları dahi medreseye yemek veren aileler tarafından yıkanırđı. Böylece medrese öğrencilerinin öğrenim dışındaki ihtiyaçları çok basit bir şekilde telafi ediliyordu. Medreseye yemek işi halk tarafından karşılanırdı. Medreseler de bunun için Tâlib denilen bir öğrenci tayin ederdi. Halk medreselere genelde günde iki öğün yemek verirdi. Halk ya kendisi medrese hocasının yanına gelerek medresedeki öğrencilere yemek vermek istediğini ifade ederdi veya medrese hocasının kendisi halktan birine medrese öğrencilerine yemek vermesi ricasında bulunurdu. Bazen de medrese hocası buna karışmaz, öğrencilerden iki kişi yemek vermek isteyen kişiyi belirler ve böylece iâşe temin edilmiş olurdu. Medreseler için iâşe mevzuu önemli olduğu için bazen medreseye yeni gelen öğrenciye râtib bulabilirse medresede eğitim görebileceğini ifade edilirdi. Ancak günümüzde medreselerin geneli Yatılı Kur'an Kursu adı altında hizmet verdikleri için medreselerin geri hizmetlerine bakan hizmetli, aşçı gibi kadroları bulunmaktadır. Bununla beraber Siirt yöresinde henüz Kur'an kursu adı altında hizmet veremeyen medreseler de mevcuttur.

Siirt'teki medreselerde medreseye yemek getirme işini henüz Molla Cami kitabına erişmeyen öğrenciler yüklenmektedir. Yöre genelinde medrese hocalarına Melle-Molla-Seydâ, öğrencilere ise fakih anlamına gelen faka-faki denmektedir. Molla Camii kitabını okuyan öğrenciye ise “*Tâlib*” denmektedir. Tâliblik seviyesine ulaşan öğrenci medresenin yemek, temizlik gibi geri hizmetlerinden muaf tutulmaktadır. Çünkü Tâliblik seviyesine gelen bir öğrenci medresenin adeta öğretim görevlisi konumundadır. Tâlib olan öğrenci; kendisinden ders olarak geri olan öğrencilere ders verme, bunlarla müzâkere yapma, kendi dersini ise büyük bir ciddiyetle almak zorundadır. Dolayısıyla

tâlib olan öğrenci medreselerin eğitim aktivitelerine katılmış bir kişi pozisyonunu almış, artık medresenin geri hizmetlerini icra etme hususunda vakti kalmamıştır.

Siirt'teki değerli medrese hocalarımızın bize verdiği bilgiye göre; eskiden medreselerin ilmi faaliyet dışındaki hizmetlerde bir hayli sıkıntı vardı. Zira medreseye gelen öğrencinin iâşesi ve ibatesi hayli bir ekonomik güç gerektirdiğinden zaman zaman eğitime bile ara verilmiştir. Bunun yegâne sebebi, medreselerin arkasında devlet desteğinin olmayışı idi. Ancak günümüzde medreseler artık Kur'an Kursu adı altında hizmet verdiklerinden bu kursların kendisine ait hizmetli ve aşçısı bulunmaktadır. Dolayısıyla bugün medreselerde eğitim gören öğrenciler yemek ve temizlik gibi geri hizmetlerden muaf tutulmaktadırlar. Bu vesile ile öğrenci bütün himmetini derse, ilim öğrenmeye vermektedir.

Medresede okuyan öğrencilerin iâşe ve ibate masrafları tamamen hayırsever iş adamları ve halk tarafından karşılanmaktadır. Medresede görev alan müderrislerin iâşe ibate ve aylık maaşları da halk ve hayırsever işadamları tarafından karşılanmaktadır. Bununla beraber medresede görev alan müderrislerden bazıları kadrolu imam-hatip, Müezzin-Kayyım, sözleşmeli imam- hatip veya fahri ve kadrolu Kur'an kursu öğreticisi olarak da görev yapmaktadırlar. Şunu da ifade etmek gerekir ki; müderrislerin kesinlikle okuttukları ilme karşılık bir ücret alma gibi bir beklentileri söz konusu değildir. Zira medreselerde tamamen hasbîlik söz konusudur.

Tillo Mücâhidiyye Medresesi her konuda mükemmel bir disiplin ve nizama sahiptir. Özellikle temizliğe son derece dikkat edilmektedir. Yaklaşık üç yüz talebenin bulunduğu medresede talebeler namaz, yemek ve yatma saatlerine herhangi bir düzensizliğe meydan vermeden riayet ederler. Medresenin iç nizam ve disiplininden "*Mir*" sorumludur. Mir; emir kelimesinin kısaltılmış hali olup başkan manasında kullanılan bir tabirdir. Mir'in bir de yardımcısı bulunmaktadır. Haftalık olarak görev yapan mirler en üst seviyedeki talebelerden seçilmektedir. Mirler tam yetkili olup medresenin nizamına aykırı hareket eden talebeleri dorçuluk (yemekhane hizmeti), temizlik, isimlerin panoya asılarak teşhir edilmesi gibi müeyyidelerle cezalandırılmaktadır. Çok büyük hatalar ise medrese Şûrası ya da büyük Seydâ'ya bildirilerek uzaklaştırma ya da ilişik kesme şeklinde cezalandırılmaktadır.

Talebeler hasbi ve gönüllü olarak medresede kaldıkları için, medresenin tavizsiz disiplin ve nizamına titizlikle riayet ediyorlar. Medresenin yoğun tahsili, izinlerin yetersizliği, yemeklerin ve uyku saatlerinin az olması gibi bazı durumlar nefis adına çok hoş karşılanmasa da Allah (c.c) yolunda ilim elde etme, medresede yüksek ahlâk ve terbiyeye sahip olma ve Din-i İslam'a hizmet gayesi onları bu sıkıntılara katlanarak medresede tutmaktadır. Bir talebenin yaptığı bir hata sonucu medreseden uzaklaştırılması ya da tamamen atılması onu son derece üzmemektedir. Bu duruma düşen talebeler, medrese yetkililerine yalvararak ya da birilerini devreye sokarak medresede kalmak için çok gayret ederler.

Medrese işleri tüm müderrislerden oluşan bir şûrâ tarafından yürütülmektedir. Haftalık olarak toplanan şûrâya büyük Seydâ'nın oğlu Molla Alâeddin Mücâhidi (Yıldırım) başkanlık etmektedir. Şurada alınan kararlar gerekli görüldüğü takdirde büyük Seydâ'nın onayına sunulmaktadır. Ayrıca medresenin Kur'an Kursu olarak resmi işlerini yürüten Kur'an Kursu müdürü bulunmaktadır. Müderrislerin nerdeyse tamamı Diyanet İşleri Başkanlığı personeli olup başta Kur'an Kursu Öğreticiliği, İmam-hatip ve Müezzin-kayyımlik gibi görevleri bulunmaktadır.

Siirt'teki medreselerin ilmi faaliyet dışında işleyişine değindikten sonra medreselerin müfredat programından bahsetmek yerinde olacaktır.

2.2. SİİRT'TEKİ MEDRESELERİN MÜFREDAT PROGRAMI:

Siirt'te Arapça eğitim veren irili ufaklı birçok medrese bulunmaktadır. Bunlardan önemli olanlarını tezimizin Siirt'te Arapça Eğitim Veren Medreseler başlığı altında zikrettik. Bu medreseler tek bir mekanizma veya bir kurum tarafından organize edilmemelerine rağmen, hemen hemen bütün medreselerde aynı müfredat takip edilmektedir. Ancak okutma usulleri bakımından bu medreseler zaman zaman farklılık gösterebilmektedir. Bu medreselerde okutulan müfredatın ana iskeletini şu ilim dalları oluşturmaktadır.

- a. Dil/Lügat ilimleri: Sarf, Nahiv, Vad', İştikak, Meâni, Beyân, Bedi', Şiir ve Lügat,
- b. Şer'i İlimler: Kelam, Fıkıh, Usul-ü Fıkıh, İslam Tarihi, Hadis, Tefsir ve Ahlak.
- c. Münâzara: İlmî tartışmanın usul ve adabı.

- d. Felsefe ilimleri: Mantık ve Felsefe
- e. Hat: Yazım usulü.

Siirt'teki medrese müderrislerinden Alaattin Mücâhidi ile yaptığımız görüşmede takriben yüz sene evvelinde Siirt'teki medreselerde bu derslerin dışında İlm-i Hisâb(Matematik), Felekiyyât(Astronomi) ve Tıp ilminden de derslerin okutulduğunu ifade etmiştir.

Şimdi de Siirt'teki medreselerde verilen bu ilimlerin öğretim yöntemlerini, usullerini, takip edilen metodu, okutulan kitapların içerikleri hakkında detaylı bir şekilde bilgi vermeye çalışacağız. Ancak bu önemli konuya geçmeden önce Siirt'teki medreselere öğrencinin kabul edilme usulünü açıklamakta fayda mülahaza ediyoruz.

2.2.1. Öğrencinin Medreseye Kabul Edilmesi

Bilindiği üzere Siirt'te hizmet veren medreseler Kur'an kursu adı altında görevlerini ifa etmektedirler. Özellikle Tillo Mücâhidiyye Yatılı Erkek Kur'an Kursu'na bölge halkı tarafından hatta Türkiye'nin değişik illerinden yoğun talep olduğundan, öncelikle öğrencilerin Kur'an kursuna başvuruları alınır. Talep durumuna göre her öğrenciye ayrı bir tarih verilir. Öğrenci kendisine verilen tarihte medreseye gelir. Medresedeki müderrislerden ve Kur'an kursu öğreticilerinden teşekkül ettirilen bir komisyon huzurunda imtihan edilir. Komisyon öğrencinin okuldaki başarısını göz önünde bulundurur. Öğrencinin zekâ seviyesine bakılır. Hafızlık yapıp yapamayacağı veya Arapça okuyup okuyamayacağı hususunda kesin kanaat oluştuktan sonra öğrenci kursa kabul edilir.

Daha sonra öğrencinin Kur'an bilgisi seviyesini belirlemek için Tillo Mücâhidiyye Kur'an Kursu öğreticisi aşere-takrib-tayyibe kursu mezunu Muhammet Çelebi hoca efendinin yanına gönderilir. Öğrenciler, seviyelerine göre sınıflara taksim edilir. Öğrenci, Kuran-ı Kerim'i tam manasıyla okuduktan sonra hafız olmak isterse hafızlık kursuna kaydedilir. Hafızlık yaparken bu arada Arapça eğitimi de alır. Hafızlık bitene kadar Ahmed b. Hasen el-Çarpurdi'nin "*Muğni*" isimli eserine kadar okur. Bu kursta hafızlığın süresi bir buçuk veya iki yıldır. Hafızlığını tamamlayan öğrenci Arapça eğitimini tamamlamak üzere asıl medreseye gönderilir. Hafızlık kursu bugüne kıyasla ön lisans, asıl medrese ise lisans seviyesinde kabul edilebilir. Arapça dil eğitimi almak istemeyen öğrenci temel din eğitiminin ardından evine gönderilir. Medresede eğitim

gören kursiyerlerin hepsi açık öğretim imam-hatip lisesi, İlahiyat ön lisans ve ilahiyat tamamlama programlarını bitirmektedirler. Bu kursiyerlerin bazıları diyanet eğitim merkezlerini bitirip vaiz veya müftü olabilmekte, bazıları ise üniversitede görev alabilmektedir.

2.2.2. Siirt'teki Medreselerde Okutulan Sıra Kitapları

Siirt yöresinde irili ufaklı birçok medresenin varlığından bahsetmiştik. Bu medreselerde eğitim ciddi bir şekilde devam etmektedir. Ancak bu medreselerin eğitim usulleri az da olsa medreseden medreseye farklılık arz edebilmektedir. Ancak, genelde okutulan sıra kitapları hemen hemen aynıdır. Zikredilecek olan kitaplar şerh ve haşiyeleriyle birlikte okunur. Medreseye devam eden öğrencinin eğitim süresi takriben sekiz veya dokuz sene sürmektedir. Öğrenci bu kitapları bitirdikten sonra medreseden mezun olduğuna dair kendisine ‘‘İcâzet’’ verilmektedir.⁷⁰ Öğrenciye de ‘‘Mücâz’’ denilmektedir.⁷¹

Aşağıda zikredilen eserlerin muhteviyatı ile ilgili bilgiler Siirt'in Tillo (Aydınlar) ilçesinde bulunan ilmi eğitimlere devam eden ve bu konuda numune-i imtisal olan Mücâhidiyye medresesinde kitapların içeriği tek tek, okunma sırasına göre araştırılmış ve tezimize derç olunmuştur. Siirt medreselerinde okutulan âlet/sıra kitapları sırasıyla şunlardır:

2.2.2.1. Emsile

Arapça kelimelerin çekim kılavuzu olarak hazırlanmış bir sarf kitabıdır. Özellikle Osmanlı Medreselerinde ve günümüzde bazı öğretim kurumlarında Arapça derslerinde ilk okutulan ve ezberletilen eserdir. Emsile'den sonra usûlen yine sarf hakkında Binâ ve Maksût kitapları takip edilir. Emsile'nin müellifi bilinmemekle beraber bazı şerhlerinde -teberrüken olsa gerek- musannıfın Hz. Ali (r.a) olduğu ifade edilmiştir. Arapçada kullanılan tüm kelime kalıplarını ve çekimlerini anlatan bu kitaba Arapça ve Türkçe olmak üzere çok sayıda şerh yazılmıştır.

⁷⁰İcâzet: Medrese eğitimi tamamlayan öğrenciye verilen bir nevi diplomadır.

⁷¹Mücâz: Medresedeki eğitimi tamamlayıp icazet (Diploma) alan talebeye denir.

2.2.2.2. Binâ:

Daha çok Binâ diye tanınan bu eser, fiillerin mazi ve müzaride gösterdiği ses, yapı ve mana değişikliği esas alınarak Arapça öğrenmek isteyenlere temel sarf bilgisi vermek için hazırlanmıştır. Mevcut kaynaklarda yazarına rastlanmayan kitabın Şerhu'l-Mufasssal'a yapılan bir atfından dolayı 538'den (1143) sonra yazıldığı anlaşılmaktadır.

Arapçadaki fiil kalıplarının sülâsiden sūdâsiye doğru ve dildeki işleklik sırasına göre mastarlarıyla birlikte verilmesi, ayrıca her kalıbın müteaddi ve lâzım manalarına işaret edilmesi kitabın en belirgin özelliklerindendir. Fiillerde görülen söz konusu değişiklikleri 35 bapta ele alan kitabın 18 bapta sülâsi mücerred ve mezid fiilleri, kalan 17 bapta da rubâi mücerred ve mezid fiili kalıplarını vermekte ve "aksâm-ı semâniyye" ve "aksâm-ı seb'a" bilgisiyle son bulmaktadır.

Arap ülkeleri dışında İslam âleminde, özellikle Osmanlı-Türk dünyasında yüzyıllar boyu okutulan ve Arapça öğreniminde temel bir merhale kabul edilen kitap, sarf cümlesi olarak bilinen kitapçıklar grubuyla birlikte veya müstakil olarak birçok defa basılmış ve üzerine sayısız şerhler yazılmıştır.

2.2.2.3. Tasrîfu'l-İzzi

Sarf ilmi ile ilgili olup Zencân doğumlu İzzu'd-din Ebu'l-Fedâil İbrahim b. Abdulvehhâb tarafından kaleme alınmıştır. Doğum tarihi belli olmayan müellif, hicri 655 yılında vefat etmiştir. Eser beş fasıldan oluşmaktadır. Birinci fasıl; mazi mâlûm, mâzi meçhûl, muzâri mâlûm, muzâri meçhûl, emr-i hâzır, emr-i gâib, nehy-i hâzır, nehy-i gâib, ism-i fâil ve ism-i mefûlden meydana gelir. İkinci fasıl, muzaaf fiil hakkındadır. Üçüncü fasıl ise; mu'tel fiiller hakkındadır. Müellif mu'tel fiilleri de yedi çeşide ayırmıştır. Birincisi; mu'tellü'l-fâ, ikincisi; mu'tellü'l-ayn, üçüncüsü; mu'tellü'l-lâm, dördüncüsü; mu'tellü'l-ayn ve'l-lâm, beşincisi; mu'tellü'l-fâ ve'l-ayn, altıncısı; mu'tellü'l-fâ ve'l-lâm, yedincisi; mu'tellü'l-fa ve'l-ayn ve'l-lâmdır. Dördüncü fasıl ise, mehmûz fiiller hakkındadır. Beşinci fasıl ise, ism-i zamân, ism-i mekân, ism-i âlet, masdar-ı merre, masdar-ı nev'i'den oluşmaktadır.⁷²

⁷²İbrahim Harrânî, *Tuhfetü'l-lhvânî'l-Medresiyye fî Terâcimi Ba'd-ı Musannifi'l-Kutubi'd-Dirâsiyye*, 2006, s.4.

2.2.2.4. Avâmil-i Birgevî

Eser Nahiv İlmi ile alakalıdır. Balıkesir doğumlu, Muhammed b. Ali b. İskender Muhyiddin (H.981/M.1573) tarafından kaleme alınmıştır.⁷³

2.2.2.5. Avâmil-i Cürcanî(100 Amil)

Eser Nahiv ilmi ile alakalıdır. Cürcân doğumlu, Abdulkâhir B.Abdü'r-Rahman B. Muhammed Ebubekir Cürcânî (H.471/M.1078 veya H.474) tarafından kaleme alınmıştır. Eserde Nahiv ilmine konu olan yüz amil işlenmiştir. Bunlardan doksan bir tanesi semâ'î, yedisi kıyâsî, iki tanesi manevî âmildir. Kitap on üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım; harf-i cerler, ikinci kısım; fiile benzeyen harfler, üçüncü kısım; leyse manasına gelen mâ ve lâ, dördüncü kısım; sadece ismi nasp eden harfler, beşinci kısım; fiili muzâriyi nasp eden edatlar, altıncı kısım; fiili muzâriyi cezm eden edatlar, yedinci kısım; şart edatları, sekizincisi; isimleri temyiz üzere nasp eden âmiller, dokuzuncu kısım; isim fiiller, onuncu kısım; nâkıs filler, on birinci kısım; ef'âl-i mukârebe, on ikinci kısım; medh ve zemm filler, on üçüncü kısım ise; ef'âlü'l kulûb ile alakalıdır.⁷⁴

2.2.2.6. Zurûf

Nahiv ilmi ile alakalıdır. Eser Kürtçe olarak kaleme alınmıştır. Bu eser medreselerde okutulmakla birlikte yazarı tam olarak belli değildir. Ancak elde ettiğimiz bilgiye göre; Medrese çevrelerinde eserin yazarının Molla Yunus Arkatâni isimli bir zat olduğu söylenmektedir. Kitapta zarfların kısımları, zarflar hakkındaki genel kurallar, zarf, cümle ve câr-ı mecrûrun hükümleri, tam mârife, tam nekire ve tam olmayan mârife ve nekireden sonra geldiğinde terkipte ne olacağı, zarf ve câr-ı mecrûrun müteallik olduğu amiller gibi konular işlenmiştir.

2.2.2.7. Terkîb

Nahiv ilmi ile alakalıdır. Öğrencilerin terkip bilgilerini geliştirmek için yazılmıştır. Avâmil kitabının başından “النحو به داء” cümlesine kadar olan ibarenin terkibi çok geniş bir şekilde tüm terkip kuralları belirtilerek yazılmıştır. Kitabın müellifinin kim olduğu bilinmemektedir. Zira kitabın üzerinde kime ait olduğuna dair

⁷³Harrânî, s.6-8

⁷⁴Harrânî, s.10-12

herhangi bir bilgi yoktur. Ancak medrese çevrelerinde bu eserin de Molla Yunus Arkatâni'ye ait olduğu zannedilmektedir.

2.2.2.8. Sa'dullah-ı Sağîr

Nahiv ilmi ile alakalıdır. Konu bakımından Avâmil ile aynı konuları ihtiva etmektedir. Bu kitapta Avâmil kitabı anlaşılır bir dille açıklanmıştır.

2.2.2.9. Âcurrûmiyye

Eser nahiv ilmi ile alakalıdır. Eserin müellifi Muhammed B. Muhammed B. Davûd Ebu Abdillâh es-Sinhâcî'dir. Fas'ta H.672/M.1273'te doğmuş, H.723/M.1323 tarihinde vefat etmiştir.⁷⁵ Müellif eserde kelam, ismin alametleri, i'rab ve binâ, gayr-ı munsarîf, nekire ve mârife, zamir, alem, mevsûl, merfûât, nâkıs fiiller, harfler, leyseye benzeyen fiiller, mukârebe fiilleri, fiile benzeyen harfler, cinsini nefyeden Lâ, ef'âlu'l-kulûb, mansûbât, münadâ, mefûl-u Leh, mefûl-u maah, temyiz, müstesna, mecrûrât, fiillerin i'rabı, nevâsîh, cevâzım, na't, atıf, te'kit, bedel, fiillerin amelini yapan isimler, tenâzu', taaccüb ve vakıf gibi nahiv ilmine ait konuları işlemiştir.

2.2.2.10. Şerhü'l- Âcurrûmiyye li'l-Ezherî

Âcurrûmiyye adlı esere yazılmış şerhlerden birisi olup Nahiv ilmi ile alakalıdır. Müellifi Zeynu'ddin Halid b. Abdullah b. Ebi Bekr b. Muhammed b. Ahmed el-Curcavî'dir. H.838/M.1434'te Cürce/Mısır'da doğmuş, H.905 M.1499'da da vefat etmiştir.⁷⁶

2.2.2.11. Mütemmimetü'l Âcurrûmiyye

Nahiv ilmi ile alakalıdır. Eserin müellifi Muhammed b. Muhammed b. Abdu'r-Rahman b. Hüseyinî'l Mâlikî el-Endelûsî'dir. H. 902/M.1497'de Mekke'de doğmuş, H.954/M.1547 tarihinde vefat etmiştir.⁷⁷

Kitap, kelam bahsi ile başlar. Sonra ismin alametleri, i'rab, bina, gayr-ı munsarîf, isim, mârife ve nekire konuları ile devam eder. Daha sonra merfûât konusu ve bu konunun altına giren mübtedâ, haber, fâil vs. konular işlenir. Sonra mübtedâ ve habere dâhil olan amiller işlenir. Bunlar sıra ile nâkıs filler, mukârebe fiilleri, leyse'ye benzeyen harfler, fiile benzeyen harfler ve ef'âl-i kulûb'tür. Daha sonra mensûbât ve

⁷⁵Harrâni, s.14-16.

⁷⁶Harrâni, s.17-19.

⁷⁷Harrâni, s.20.

mecrûrât konusuna geçilir. En sonunda ise; fiilin i'râbı, fiili nasp eden edatlar, cezm eden edatlar, atıf, te'kid, bedel, isim fiil, tenâzu', taaccüb ve vakıf konuları işlenir.

2.2.2.12. Muğnî

Nahiv ilmine dair kaleme alınmıştır. Müellifi Ahmed b. Hasan b. Yusuf Fahu'ddin Ebu'l-Mekârîm el-Çarpûrdî'dir. Çarperd H.664/M.1265 doğumludur. H.746/ M.1346 tarihinde vefat etmiştir.⁷⁸

2.2.2.13. Şerhü'l Muğnî

Nahiv ilmi ile alakalıdır. Bedru'd-din Muhammed b. Abdürrahim b. Muhammed tarafından kaleme alınmıştır. Doğum tarihi belli olmamakla beraber H.811/M.1408'de vefat etmiştir.⁷⁹ Müellif önce kelime ve kelam konularını işledikten sonra kitabı üç baba ayırmıştır. Birincisi; isim bâbı, ikincisi; fiil bâbı, üçüncüsü de; harf bâbıdır. İsim bâbı ise on beş kısımdan oluşur. Birincisi; cins isim, ikincisi; alem, üçüncüsü; mu'rab konusudur. Mu'rab isim başlığı altında merfûât, mansûbât ve mecrûrât konuları işlenmiştir. Merfû' isim de, asıl ve asla benzer diye ikiye ayrılmıştır. Asıl merfû fâil ve benzerleri de beş kısma ayrılmıştır. Bunlar mübtedâ, haber, kânenin ismi, innenin haberi, leyse manasındaki mâ ve lâ'nın isimleridir. Eserde mansûb isim de asıl ve aslın benzeri diye ikiye ayrılmıştır. Müellife göre asıl mansûb mef'ûldür. Mef'ûl de beş kısımdır. Mef'ûlü'n bih, mef'ûl-ü mutlak, mef'ûl-ü fih, mef'ûl-ü maah ve mef'ûl-ü lehtir. Aslın benzeri olan mef'ûller ise; yedi kısma ayrılmıştır. Bunlar hâl, temyiz, müstesna, kâne'nin haberi, innenin ismi, cinsini nefyeden lâ'nın ismi, leyse manasındaki mâ ve lâ'nın haberleridir. Mecrûr isim ise; izâfe ve cer harfleri diye ikiye ayrılır. Kitabın dördüncü babında müellif, tevâbi'ul mu'rebten bahseder. Müellife göre bunlar da beş kısımdır: Te'kid, sıfat, bedel, atf-ı beyân, atf-ı nesak. Kitabın altıncı kısmında mebnî isimden bahsedilir. Müellif kitabın yedinci kısmında; müsennâdan, sekizinci kısımda; mecmu' isimden, dokuzuncu kısımda; mârife isimden, onuncu kısımda; nekire isimden, on birinci kısımda; müzekker isimden, on ikinci kısımda; müennes isimden, on üçüncü kısımda; musağğar isimden, on dördüncü kısımda; mansûb isimden, on beşinci kısımda ise fiile benzeyen isimlerden bahseder ki bunlar da

⁷⁸Harrâni, s.23

⁷⁹Harrâni, s.26

masdar, ism-i fâil, ism-i mef'ûl, ism-i zamân, ism-i mekân, ism-i âlet, sıfat-ı müşebbehe ve ism-i tafdîldir.

Eserde fiil bâbı ise, on bir bölümden oluşur. Birincisi; mâzi fiil, ikincisi; muzâri fiil, üçüncüsü; emir fiil, dördüncüsü; nehiy, beşincisi; müteaddi ve gayr-ı müteaddi fiil, altıncısı; binâ malum fiil ve binâ meçhul fiil, yedincisi; ef'âl-i kulûb, sekizincisi; nâkıs fiiller, dokuzuncusu; mukarebe fiilleri, onuncusu; medh ve zemm fiilleri, on birincisi ise; taaccüp fiillerinden oluşur.

Harf bâbı ise, yirmi dört bölümden oluşur. Birincisi; cer harfleri. İkincisi; fiile benzeyen harfler, üçüncüsü; atıf harfleri, dördüncüsü; nefiy harfleri, beşincisi; tenbîh harfleri, altıncısı; nidâ harfleri, yedincisi; tasdîk harfleri, sekizincisi; istisna harfleri, dokuzuncusu; hitâp harfleri, onuncusu zâid harfler, on birincisi; tefsir harfleri, on ikincisi; kendisinden sonra gelen kelimeyi mastara çeviren harfler, on üçüncüsü; tahdîd harfleri, on dördüncüsü; takrîb harfleri, on beşincisi; istikbâl harfleri, on altıncısı istifhâm harfleri, on yedincisi; şart harfleri, on sekizincisi; illet harfleri, on dokuzuncusu; red' ve men' ifade eden harfler, yirmincisi; lâmlar, yirmi birincisi; sâkin halde bulunan te'nîs tâ'sı, yirmi ikincisi; te'kid nûnu, yirmi üçüncüsü; ha-i sekte, yirmi dördüncü bölümde ise tenvîn konusu ele alınmıştır.

2.2.2.14. Sutûr

Kitap beyân ilmi ile alakalıdır. Eserin müellifi Molla Abdulhakim ed-Dirşevî'dir. Kitabın yazılış amacı, Sa'dînî'nin kitabının dibâcesindeki mecazları açıklayıp, öğrenciyi Beyân ilminde az da olsa bilgi sahibi kılmaktır. Kitap önce mecâzın ne olduğunu sonra, mecâzın kısımları olan mecâz-ı mürseli, istiâre-i musarrahayı, istiâre-i mekniyyeyi, tahyîl, teşri ve tecrîd konularını kısaca açıklar. Müellif daha sonra Sa'dînî'nin dibâcesini uygulamalı olarak şerh eder.

2.2.2.15. Şerh-u Tasrîfu'l-İzzî (Sa'dîni)

Sarf ilmi ile alakalıdır. Eser Taftazan H.712/M.1312 doğumlu, Sa'dud-din Mes'ud b. Ömer b. Abdullah el-Fârîsi el-Herevî et-Taftazanî tarafından kaleme alınmıştır. H.791/M.1389'da vefat etmiştir.⁸⁰ Eser İzzî isimli eserin şerhidir. Konu olarak İzzî ile aynı içeriği ihtiva etmektedir. Kitapta İzzî'de anlatılan kurallar geniş bir şekilde ele

⁸⁰Harrânî, s.28

alınır, eksik yönleri tamamlanır ve İzzî'de zikredilmeyen kurallar zikredilir. Böylece Sarf ilminin konuları detaylı bir şekilde ele alınır.

2.2.2.16. Hall-u Meâkidü'l-Kavâid el-Lâti Sebete't bid'Delâili veş'Şevâhid

Nahiv İlmi ile alakalı olan bu eser, Zile/Tokat'ta doğan Ahmed b. Muhammed b. Ârif Şemsu'd-din Ebü's-Senâ İbn-i Ebi'l-Berekât er-Rûmî ez-Zîlî et-Tôkâdî'ye aittir. H.1006/M.1597 tarihinde vefat etmiştir.⁸¹ Kitap dört bâbtan oluşur. Birinci bâb; cümle ve ahkâmları hakkında, ikinci bâb; cârr ve mecrûr hakkında, üçüncü bâbta ise, yirmi bir değişik kelime kullanıldıkları mana sayısına göre işlendikten sonra bu kelimeler sekiz bölümde ele alınır. Dördüncü bâbta ise, isti'malde devamlı karşılaşılan bazı seçkin ibarelerin açıklanması işlenmiştir.

2.2.2.17. Katru'n-Nedâ ve Bellu's-Sedâ

Kitap nahiv ilmi ile alakalıdır. Eser, Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdullah b. Yusuf b. Ahmed b. Abdullah b. Hişâm (İbn-i Hişâm) tarafından kaleme alınmıştır. H.708/M.1309'da Mısır'da doğan müellif H.761/M.1360'ta vefat etmiştir.⁸²

Eserde öncelikle kelime, ismin alametleri, mu'rab ve mebni isim konuları işlenmiş daha sonra fiil konusu geniş bir şekilde işlenmiştir. Harf konusu ele alınıp kelimeler ve irap konuları çok geniş ve kapsamlı bir şekilde anlatıldıktan sonra müzâri fiili raf', nasp ve cezmeden âmiller ele alınmış, mârife ve nekire konuları işlenmiştir. Bilahare eserde mübtedâ, haber, nevâsıh, fâil, nâibü'l-fâil, tenâzu', mef'ûller ve müteallikâtı, hâl, temyiz, müstesna, hurûf-u cer, izâfe, fiilin amelini yapan yedi şey (masdar, isim fiil, ism-i fâil, emsile-i mübâlağa, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i tafdil), tevâbi' (sıfat, te'kit, atf-ı nesak, bedel, atf-ı beyân), taaccüb ve vakıf konuları işlenmiştir.

2.2.2.18. el- Behcetü'l-Mardiyye fi Şerhi'l-Elfiyye

Eser nahiv ilmi ile ilgili olup Elfiye metninin şerhidir. Eserin müellifi Kahire H.849/M.1445 doğumlu Abdurrahman b. el-Kemal Ebu Bekr b. Muhammed b. Sâbiku'd-din b. el-Fahr Osman b. Nâziru'd-din Muhammed b. Seyfu'd-din Hıdır b. Necmu'd-din Ebi's-Selâh Eyyûb b. Nâsiru'd-din Muhammed b. eş-Şeyh Humâmu'd-din

⁸¹Harrâni, s.38.

⁸²Harrâni, s.40.

el-Humâm es-Suyûtî'dir. H.911/M.1505 tarihinde vefat etmiştir.⁸³ Yöredeki medreselerde bu eser, ‘‘Suyûtî’’ olarak isimlendirilmektedir. Kitabın başında kelâm, mu’rab ve mebnî konuları işlenir. Sonra marife, nekire, ibtidâ, nevâsıh, fâil, nâib-i fâil, iştiğâl, müteaddî, lâzım, tenâzu’, mef’ulât, istisnâ, hâl, temyiz, hurûf-u cer, izâfe, mütekellim yâ’sına izafe edilen isim, i’mâl-i masdar, ism-i fâil ve ebniyetü’l mesâdır, ebniyetü’l esmâî’l-fâilîn ve’l-mef’ûlîn, i’mâl-ü sıfatî’l- müşebbehe, taaccüb, medh ve zemm fiilleri, ism-i tafdîl, tevâbi’, nidâ ve müteallikâtı, istiğâse, nudbe, terhîm, ihtisâs, tahzîr, iğrâ, esmâü’l-ef’âl ve’l-esvât, te’kit nûnları ve gayr-i munsarîf konuları işlenir.

Birçok öğrenci kitabı buraya kadar okur ve bir üst kitaba geçer. Kitapta daha sonra i’rab-ı fiil, müzâri fiili cezm eden edatlar, lev ve emmâ bahisleri, el-ihbaru billesi, esmâü’l adet, kem- kezâ ve keeyyin konuları, hikâye (i’rab-ı mahkî), te’nis, maksûr ve memdûd konuları, cem-i teksîr ve cem-i tasğîr, vakıf, imâle ve tasrîf konuları işlenir.

2.2.2.19. Kâfiyet-u İbn-i’l Hâcib

Eserde Nahiv ilmi ile alakalı konular işlenmiştir. Müellifi Osman b. Ömer b. Ebi Bekr b. Yûnus Cemâlu’d-din İbn-i Hâcib’tir. H.571-570/M.1174 yılında Esna /Mısır’da dünyaya gelmiş, H.646/M.1249 yılında vefat etmiştir.⁸⁴

2.2.2.20. El-Fevâidu’d-Diyâiyye (Molla Câmi)

Eserin müellifi Abdu’r-Rahman b. Ahmed b.Muhammed eş-Şîrâzî el-Herevî el-Câmî’dir. H.817/M.1414 yılında Câm/Horasan’da dünyaya gelmiştir. H.898/M.1492 yılında vefat etmiştir. Eser İbn-i Hâcib’in el-Kâfiye isimli eserinin şerhidir.⁸⁵Kitap üç bâbtan oluşur. İsim bâbı, fiil bâbı ve harf bâbı. Kitabın başında nahiv ilminin temel konusu olan kelime ve kelâm konuları işlenir. Daha sonra isim bâbı işlenir. Bu bâbta havâssü’l isim, mu’râb, i’râb çeşitleri, âmil, gayr-ı munsarîf konuları işlenir. Bu aşamadan sonra müellif zikredilen bâbı üç kısma ayırır: Merfûât, Mansûbât ve Mecnûrât. Merfûât kısmında sırasıyla fâil, tenâzu’, nâib-i fâil, mübtedâ ve haber konuları, Mensûbât kısmında; mef’ûller, münâdâ, terhîm, tahzîr, hâl, temyîz, müstesnâ gibi konular, Mecnûrât kısmında ise; izâfe, hurûf-i cer ile mecnûr isim konuları işlenir. Daha sonra tevâbi’ (na’t, atıf, te’kid, bedel, atf-ı beyân), mebnî isimler (zamir, ism-i işâret, ism-i mevsûl, esmâü’l-ef’âl ve’l-esvât, mürekkebât, kinayât ve bazı zarflar),

⁸³Harrâni, s.59.

⁸⁴Harrâni, s.74.

⁸⁵Harrâni, s.81.

mârifet ve nekire isimler, müzekker ve müennes isimler, müsennâ, maksûr ve memdûd isimler, mecmu' isim, cem-i teksir, masdar, ism-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i tafdîl konuları işlenir. Kitap çok uzun olduğu için öğrenci buraya kadar okur.

Fiil bâbında ise; mâzî ve muzâri fiili naspeden âmiller, mâzî ve muzâri fiili cezm eden âmiller, fiil-i şart, cezâü's-şart, binâ meçhûl, müteaddi ve gayr-ı müteaddi, ef'al-i kulûb, ef'al-i nâkıs, ef'âl-i mukârebe, fiil-i taaccüb, medh ve zemm fiilleri gibi konular işlenir.

Harf bâbında ise; cer harfleri, fiile benzeyen harfler, atıf harfleri, tenbîh harfleri, nidâ harfleri, icâb harfleri, ziyâde harfler, tefsir, mastar, tahdîd, istifhâm, şart, red harfleri, ta-ı te'nîs, tenvîn ve nûn-u te'kid konuları işlenir.

2.2.2.21. er-Risâletü'l Esîriyye (İsâgoci)

Mantık ilmi ile alakalı bir eser olup müellifi Esîru'd-din el-Mufaddal b.Ömer b.el-Mufaddal el-Ebherî es-Semerkandî'dir. Ebher'de doğan müellifin doğum tarihi bilinmemekte olup H.663/M.1264 yılında vefat etmiştir.⁸⁶

2.2.2.22. Muğni't-Tullâb

Mantık ilmi ile alakalı olup İsagoci metninin şerhidir. Muhammed b. el-Hâfız Hasan el-Manisevî er-Rûmî el-Hanefî (ö.H.1222/M.1807) tarafından kaleme alınan bu eser⁸⁷dört bölümden oluşur. Birinci bölümde Mebâdii't-Tasavvûrât'tan bahsedilir. Bunlar İsagoci diye tabir edilen usûl-ü hamse (cins, fasıl, nev'i, hasse, a'râdu'l-âmm) nin ta kendisidir. İkinci bölümde; Makâsıdu't-Tasavvûrât'tan bahsedilir. Bunlar kavli-i şârih yani, had ve resm bölümüdür. Kavli-i şârih dört kısımdır: a) Hadd-i tâm b) Hadd-i nâkıs c) Resm-i tâm d) Resm-i nâkıs. Üçüncü bölümde ise, Mebâdii't-Tasdikât'tan bahsedilir. Bunlar kazâyâ, aks ve tenâkuz konularıdır. Dördüncü bölümde ise, Mekâsıdu't-Tasdikât'tan bahsedilir. Bunlar, sûrete göre kıyâs ve maddeye göre kıyâs konularıdır. Müellif, sûrete göre kıyâsı da ikiye ayırır: A) Kıyâs-ı iktirânî B) Kıyâs-ı istisnâî. Maddeye göre kıyâs ise, san'at-ı hamse denilen beş kısma ayrılır. Bunlar: burhân, cedel, hitâbet, şîir ve muğâlatadır. Bu eserin ibaresi oldukça ağırdır.

⁸⁶Harrânî, s.106.

⁸⁷Harrânî, s.110.

2.2.2.23. es-Süllemü'l Münevrek

Abdu'r-Rahman b. Seyyid Muhammed es-Sağîr b. Muhammed b. Âmir el-Ahderî ez-Zâbî el- Mağrîbî el- Mâlikî (ö.H.983/M.1585) tarafından kaleme alınan, Mantık ilmi ile alakalı yazılmış manzûm bir eserdir.⁸⁸ Kitap şu bölümleri ihtiva eder: Hutbetu'l Kitab(önsöz), mantıkla ilgilenmenin cevâzı, hadis ilminin çeşitleri, delâlet-i vad'iyye çeşitleri, elfâz bahsi, elfazın manalara nispeti bahsi, küll, külliyyet, cüz'-cüz'iyet konuları, muarriât, kazâyâ ve hükümleri, tenâkuz, aks-i müstevî, kıyâs, eşkâl, kıyâs-ı istisnâî, levâhıku'l-kıyâs, hüccetin kısımları ve hatime.

2.2.2.24. el-Fevâidu'l-Fenâriyye(Fenâri)

Mantık ilmi ile alakalı olup Muhammed b. Hamza b. Muhammed Ebu'l- Fedâil ve'l Kemâlât Şemsu'd-din el-Fenârî(ö.H.834/M.1431) tarafından kaleme alınmıştır.⁸⁹ Eser İsağoci metninin şerhi olup lâfız ve delâlet konuları ile başlar. Yöredeki medreselerde bu eser "*Fenârî*" diye bilinir. Daha sonra külliyyât-ı hamse (cins, nev', fasıl, hasse, a'radu'l-âmm) konuları, kavli-î şârih, kazâyâ, tenâkuz, aks, kıyâs, burhân, cedel, hitâbet, şiir ve muğâlata konuları işlenir.

2.2.2.25 Kavli-i Ahmed

Eser Mantık ilmi ile ilgili olup Fenârî şerhinin haşiyesidir. Eser Ahmed b. Muhammed b. Ömer b. Hıdır b. Müslim Şihâbu'd-din tarafından kaleme alınmıştır. H.706/M.1306 yılında Dımeşk'te doğan müellif, H.785/M.1383'te vefat etmiştir.⁹⁰Fenârî ve Muğni't-Tullâb adlı eserler ile aynı konuları ihtiva eder.

2.2.2.26 er-Risâletü'l Adudiyye (Risâletül Vad')

Vad' ilmi ile alakalı olan bu eser Adudi'd-din Ebü'l Fadl Abdu'r-Rahman b. Ahmed b. Abdulgaffar b.Ahmed el-Îcî eş-Şirâzi tarafından kaleme alınmıştır. H.708/M.1308'de İc'e'de doğan müellif, H.756/M.1355 yılında vefat etmiştir.⁹¹

2.2.2.27 Şerh-u Risâleti'l -Adudiyye (Er-Risâletü't -Terşîhiyye)

er-Risâletü'l Adudiyye adlı eserin metninin şerhidir. Vad' ilmi ile ilgilidir. İbrahim b. Muhammed Ebu'l-Kasım Nâsiru'd-dîn es-Semerkindî el-Leysî

⁸⁸Harrâni, s.111.

⁸⁹Harrâni, s.114.

⁹⁰Harrâni, s.123.

⁹¹Harrâni, s.125.

(ö.H.907/M.1501) tarafından kaleme alınmıştır.⁹² Eser üç bölümden oluşur. Bunlar; Mukaddime, Taksîm ve Hâtîme bölümüdür. Mukaddime bölümünde, mevdû-u leh konusu işlenir. Taksîm bölümünde, lafzın medlûlu konusu işlenir. Hâtîmede ise, bazı tembihlerden oluşan on iki hatırlatma yapılır.

2.2.2.28. Şerhu'r-Risâleti's -Semerkandiyye li'l Usâm

Kitap beyân ilmi ile ilgili olup ‘‘*Ferîde*’’ diğer ismi ile ‘‘*Semerkandiyye*’’ metninin şerhidir. Eser Usâmu'd-dîn İbrahim b. Muhammed b. Arab Şâh el-İsfarayînî tarafından kaleme alınmıştır. Müellif H.873 M.1468'de İsfirayin/Nisabor'da dünyaya gelmiş ve H.951/M.1544 yılında da vefat etmiştir.⁹³ Eser üç bölümden meydana gelir. Birinci bölümde; mecâzın çeşitleri altı kısımda açıklanmıştır. Birinci kısımda; mecâz-ı müfret konusu, ikinci kısımda; istiâre-i musarrahanın asliyye ve tebe'yye kısımları, üçüncü kısımda; istiâre-i tahkikiyye ve istiâre-i tahyiliyye, dördüncü kısımda; istiârenin karîneleri, beşinci kısımda; geniş bir şekilde terşîh konusu, altıncı kısımda ise, mecâz-ı mürekkep konusu işlenmiştir. Kitabın ikinci bölümünde; istiâre-i mekniyyeden bahsedilmiş olup bu konu dört kısımda ele alınmıştır. Birinci kısımda; selefeye göre istiâre-i mekniyye, ikinci kısımda; Sekkâkî'ye göre istiâre-i mekniyye, üçüncü kısımda; Hatîb'e göre istiâre-i mekniyye, dördüncü kısımda ise istiâre-i mekniyyedeki müşebbehin bazı hükümlerinden bahsedilmiştir. Kitabın üçüncü bölümünde istiâre-i mekniyyenin karîneleri anlatılmıştır. Müellif üçüncü bölümü de beş kısma ayırmıştır. Birinci kısımda; tahyîlin selefeye ve Hatîb'e göre târifi, ikinci kısımda; Zemahşerî'nin tahyîl hakkındaki görüşü, üçüncü kısımda; Sekkâkî'nin istiâre-i mekniyye hakkındaki görüşü, dördüncü kısımda; istiâre-i mekniyye'nin karînesi hakkında bir konu ele alınmış, beşinci kısımda ise terşîh konusu ele alınmıştır.

2.2.2.29. er-Risâletü'l Velediyye

Münâzara ilmi ile alakalıdır. Muhammed b. Ebi Bekr el-Marâşî (ö.H.1150 M.1737) tarafından kaleme alınmıştır.⁹⁴ Kitap üç bابت ve bir hatimedden oluşmaktadır. Birinci bâb, tarih hakkındadır. Bu babın bünyesinde üç fasıl bulunmaktadır. Birinci fasıl; suğrânın men'i hakkındadır. İkinci fasıl; tarîfin iptali hakkındadır. Üçüncü fasıl ise, tarife itiraz ve bu itirazın ortadan kaldırılması hakkındadır. İkinci bapta; taksîm

⁹²Harrâni, s.130.

⁹³Harrâni, s.131.

⁹⁴Harrâni, s.135.

konusu işlenmiştir. Bu bab da altı fasıldan meydana gelmektedir. Birinci fasılda; küllînin cüz'iyatlarına taksimi, İkinci fasılda; taksîmin hasrına itiraz, Üçüncü ve dördüncü fasıllarda ise taksime itirazkonusu işlenmiştir.. Beşinci fasıl; küllün cüz'lerine taksimi, altıncı fasılda ise münâzara ve beyân ilmindeki mecazlar karşılaştırılır.

Üçüncü bab ise, tasdîk ve bu manaya gelen nâkıs mürekkepler hakkındadır. Bu bab üç makaleden oluşur. Birinci makale; men' hakkındadır. Bu makale de dokuz fasıldan oluşur.

- a. Senedli ve senetsiz men',
- b. Muallilin - sâil davasını men ettiğinde - yapması gerekenler,
- c. Muallil davasını ispatladığı zaman sâilin yapması gerekenler,
- d. Sâilin, muallilin delilini men etmesinin zarar vermediği durumlar,
- e. İptal suretinde olan men'in hükmü,
- f. Gasp,
- g. Takrîbin meni,
- h. Hakikat ve mecâzın men'i,
- i. Delili men' edildiğinde muallilin yapması ve yapmaması gerekenler.

Müellif ikinci makalede Muâraza konusunu işler. Bunu da iki kısma ayırır: Müddeâda muâraza ve mukaddimedede muâraza. Bu makalenin bünyesinde tek bir fasıl vardır. O fasılda da muârazanın ikinci kısmını açıklamaktadır.

Üçüncü makalede ise, Nakd konusu işlenmektedir. Bu makale de altı fasıldan meydana gelmektedir. Bunlar;

- a. Nakd-i maksur,
- b. Delilin uzunluk vs. sebepler dolayısıyla nakdi (eleştirilmesi),
- c. Delilin lügat vs. ilimlerin kurallarına uygun düşmemesi durumu,
- d. Mürekkeb-i nâkısın kaziyyeye mukayyed kalması durumundaki hükmü,
- e. İlzâmî ve cedelî cevap,
- f. Nakil.

Müellif hatime bölümünde ise, sâil ve muallil arasındaki münâzaranın sonucunu işler. Bu hatimenin bünyesinde ayrıca men ve nakdin hülâsasını konu alan bir fasıl vardır.

2.2.2.30. el –Habiyyetü'l Halîliyye

Münâzara ilmi konusunda Halil b. Molla Hüseyin b. Molla Halid b. el-Hâc Hasan b. eş-Şeyh İzzu'd-din b. el -Hâc Hüseyin Ağa b. Molla Yusuf b. eş-Şeyh Musa (Molla Halil el- İs'irdi) tarafından yazılmış bir eserdir. Külbik/Hizan'da H.1164/M.1750 tarihinde doğan müellif H.1259/M.1843'te vefat etmiştir.⁹⁵ Müellif bu eserde münazaranın temel konularını işler. Eser manzum olup recez vezninde yazılmıştır. Kitap yüz üç beyitten oluşur.

2.2.2.31. Abdu'l-Ğafûr(Haşiye)

Radiyyu'd-din Abdulğafur b. Selah el-Lâri el-Ensârî(ö.H.912/M.1507) tarafından Molla Câmi adlı eser üzerine yazılmış bir haşiyedir.⁹⁶ İçerik olarak Molla Câmi ile aynı konuları içermektedir. Kitabın yazarı vefat ettiği için tamamlanamamıştır. Esvât bahsine kadar yazılabılmıştır.

2.2.2.32. Tahrîru'l-Kavâidi'l-Mantikiyye fi Şerhi'r-Risâleti's-Şemsiyye

Kitap mantık ilmi ile alakalı olup Şemsiye metninin şerhidir. Kutbu'd-din Mahmud b. Muhammed Ebu Abdillâh et-Tahtânî tarafından kaleme alınmıştır. Rey/Deylem'de dünyaya gelmiştir.H.694/M.1295'te doğan müellif H.766/M.1365'te vefat etmiştir.⁹⁷ Kitap bir mukaddime, üç makale ve bir hâtimeden meydana gelir. Mukaddime, iki bahisten teşekkül eder. Birincisinde, mantığın mahiyeti ve mantığa duyulan ihtiyaç, ikincisinde ise mantığın konusu ele alınır. Makalelere gelince; birinci makale müfredât hakkında olup dört fasıldan oluşur.

- a. Elfâz,
- b. Müfred maâniler,
- c. Küll ve cüz' konuları,
- d. Ta'rifler.

İkinci makalede ise müellif, kazâyâ ve hükümlerine değinir. Bu makale bir mukaddime ve üç fasıldan oluşur. Mukaddimede kaziyyenin tarifi ve aksâmı işlenir. Birinci fasılda kaziyye-i hamliyye işlenir. Bu fasılda da dört bahis vardır.

- a. Kaziye-i hamliyenin cüz'leri ve kısımları,

⁹⁵Harrâni, s.138.

⁹⁶Harrâni, s.155.

⁹⁷Harrâni, s.158.

- b. Mahsûrât-ı Erbaa,
- c. Kaziyye-i ma'dule ve kaziyye-i muhassale,
- d. Kazâyây-ı müveccehe,

Müellif ikinci makalenin ikinci faslında, Şartiyye'nin kısımlarını işler. Üçüncü faslında ise Kazâyâ'nın hükümlerini ele alır. Bu faslında da dört bahis vardır.

- a. Tenâkuz,
- b. Aks-i müstevi,
- c. Aksü'n-nakd,
- d. Şartiyye'nin telâzümü.

Müellif üçüncü makalede ise, Kıyâs konusunu ele alır. Bu makalede de beş fasıl vardır.

- a. Kıyâsın tarifi,
- b. Karışık kıyâslar,
- c. Kaziyye-i şartiyye-i mukterine,
- d. Kıyâs-ı istisnai,
- e. Kıyâsa mülhak olan konular.

Müellif kitabın hatime kısmında iki konudan bahseder. Bunlar, kıyâsın maddeleri ve ilimlerin parçaları hakkındadır.

2.2.2.33. Telhîsu'l –Miftâh

Eser Meâni-Beyân-Bedi' ilimleri ile ilgili olup Muhammed b. Abdu'r-Rahman b. Ömer b. Ahmed b. Muhammed b. Abdu'l-Kerim b. El-Hasan b. Ali b. İbrahim b. Ali b. Ahmed b. Dülef b. Ebi Dülef Ebu'l-Meâli Celâlu'd-din el-İclî el-Kazvînî tarafından kaleme alınmıştır. Müellif H.666/M.1268'de Musul'da doğmuş, H.739/M.1338'de vefat etmiştir.⁹⁸

2.2.2.34. Muhtasaru'l Meânî

Kitap Telhisü'l-Miftâh metninin şerhi olup meâni, beyân ve bedi' ilimlerini konu almaktadır. Sa'dud-din Mes'ud b.Ömer b. Abdullah el-Fârisî el-Herevî tarafından kaleme alınmıştır. Taftazan'da H.712/M.1312'de doğan müellif H. 791/M.1389'da vefat etmiştir. Kitap bir mukaddime, üç fen yani ilim ve bir hatimeden meydana gelmiştir.

⁹⁸Harrânî, s.162.

Müellif mukaddimede müfretteki fesâhât, kelâmdaki fesâhât, mütekellimdeki fesâhât, kelâmda belâğât, mütekellimde belâğât ve belâğât ilimlerinin münhasır olduğu meâni, beyân ve bedi' konularını işler. Kitapta fen başlığı altında işlenilen konulara gelince, birinci fende; meâni ilminin tarifi, babları ve mütekellimin sıdkı ve kizbi üzerine tenbîh konularını işler. Bu fen sekiz bölümden oluşur.

a- İsnâd-ı haberînin halleri hakkındadır. Bu kısmın bünyesinde haberin ğaradları, kısımları ve hakiki ve mecazî isnât bölümleri vardır.

b- Müsnedü'n ileyhin halleri hakkındadır. Bu kısımda müsnedü'n ileyhin hazfî, zikri, marifeliği, nekireliği, vasfı, te'kidi, atf-ı beyânı ve bedeli, atf-ı nesâkı, faslı, takdîmi, te'hiri, ibarenin zâhirinin gerektirdiği mananın hilâfına te'vili, ism-i zâhirin zamir yerinde kullanılması, ism-i zâhirin zamir yerinde kullanılması, zamirin ism-i zahirin yerinde kullanılması, iltifat, güzel üslup, müstakbeli mazi ile tabir etme ve kalb konuları işlenir.

c- Müsnedin halleri hakkındadır. Bu kısımda müsnedin terki, zikri, müfred olması, fiil olması, isim olması, fiilin mef'ul vb. ile kayıtlanması, fiilin şartla kayıtlanması, fiilin nekire olması, tahsisli ve ta'rifli olması, müsnedin cümle olması, te'hiri, takdîmi ve bu hallerin müsned ve müsnedün ileyhe has olmadığına dair tenbîh konuları yer alır.

d- Fiilin müteallikâtı hakkındadır. Bu kısımda mef'ulün hazfî, mef'ul ve benzerinin fiile takdimi ve bazı ma'mulatın diğer bazı ma'mulata takdîmi konuları işlenir.

e- Kasr hakkındadır. Bu kısımda kasrın kısımları ve kasrın yolları işlenmiştir.

f- İnşâ hakkındadır. Bu kısımda temennî, istifhâm, emir, nehy, nidâ ve inşânın geçmiş hükümlerde haber gibi olduğuna tenbîh konuları yer almaktadır.

g- Fasl ve vasl hakkındadır. Bu kısımda fasl ve vaslın tarifleri, irab hükmünde ortaklıktan dolayı vasl, bu hükümde ortaklık olmadığı için fasl, irabta mahalli olmayan eşyalarda vavdan başka harflerle atıf, hükümde birlik olmadığı için fasl, tam ayrılık olduğu için fasl, tam ittisâl olduğu için fasl, tam ayrılığa benzerliğinden dolayı fasl, tam ittisâla benzerliğinden dolayı fasl, vehmin defi için vasl, cümle tam ayrılık ve tam ittisâlin arasında olduğu için vasl, hal cümlesinin vavla zü'l-hâle rabtedilmesi ve rabtedilmemesi konuları işlenir.

h- İcâz, itnâb ve musâvât hakkındadır. Bu kısımda icâz, itnâb ve musâvâtın tarifleri, çeşitleri, ibhâmdan sonra izâh, âmmdan sonra hâssı zikretme, tekrîr, iğâl, tezyîl, tekmi'l, tetmîm ve ittirâd konuları yer alır.

Müellif İkinci Fen başlığı altında Beyân ilmini konu alır. Beyan ilminin tarifinden sonra bu ilmin kısımlarını sekiz bölümde inceler.

- a. Teşbih konusu işlenmiştir. Bu bölümde teşbihin tarifi, vecihleri, teşbih edatı, maksadı, kısımları ve teşbihin üst mertebeleri,
- b. Hakikat ve mecâz konusu işlenmiştir. Bu bölümde hakikat ve mecâzı, müfredin tarifleri, kısımları, mecâz-ı mürsel, istiâre, istiârenin kısımları, mecâz-ı mürekkeb konuları işlenir.
- c. İstiâre-i mekniyye ve istiâre-i tahyîliyye,
- d. Hakikat, mecâz, istiare-i mekniyye ve istiare-i tahyiliyenin bazı bahisleri,
- e. İstiârenin şartları,
- f. Mecâz lafzının kullanıldığı başka bir manalar,
- g. Kinâyenin tarifi ve kısımları,
- h. Hakikat, mecâz, kinâye, tasrîh, istiâre ve teşbîhin mertebeleri.

Müellif üçüncü fen başlığı altında Bedi' ilmini ele alır. Bu ilmi tarif ettikten sonra başlığı iki kısım ve iki hâtimeye ayırır. Birinci kısımda manevi güzellikleri işler. Ayrıca mutâbaka, murââtü'n-nazir, irşad, müşâkele, müzâvece, aks, rucu', tevriye, istihdam, leff u neşr, cem ve tefrik, taksim, tefrikte cem, taksimde cem, hem tefrik hem taksimle cem, tecrit, makbul mubâlağa, kalamî mezheb, ta'lil, tefri', zemme benzeyen medhin te'kidi, medhe benzeyen zemmin te'kidi, istitba' idmâc, tevcîh, ciddiyet kastedilen şaka, tecâhül-i arif, mucible hüküm ve ittirâd konuları işlenir.

Müellif ikinci kısımda ise; lafzi güzellikleri işler. Bu kısımda cinâs, seci, muvâzene, kalb, teşri' ve lazım olmayan şeylerin lüzumu konuları işlenir.

Müellif hatimeyi de iki kısma ayırır. Birinci hatimede şiir çalmaları vs. konulardan bahseder. Bu bölümde iktibâs, hall ve akd ve telmîh konuları işlenir.

İkinci hatime ise güzel giriş, güzel gelişme ve güzel sonuçlandırma konularını kapsar.

2.2.2.35. Cevheretü't-Tevhîd

Kelâm İlmi ile alakalı olup, İbrahim b. İbrahim b. el-Hasan b. Ali b. Ali b. Ali b. Abdu'l-Kuddûs Burhanu'd-din Ebi'l-İmdâd el-Lakânî(ö.1041) tarafından kaleme alınmıştır. Legâne/Kahire/Mısır'da dünyaya gelmiştir.⁹⁹ Eserde Eş'âri mezhebinin görüşleri ön plandadır.

2.2.2.36. Tuhfetü'l Mürîd alâ Cevhereti't-Tevhîd

Eser Akâid (Kelam) ilmiyle ilgili olup Eş'âri mezhebine göre yazılmıştır. İbrahim b. Muhammed b. Ahmed el-Bâcûri el-Mısırî tarafından kaleme alınan eser, el-Lakânî'nin Cevheretu't-Tevhîd isimli eserinin şerhidir. Müellif H.1198/M.1784'te Bacur'da dünyaya gelmiş, H.1277/M.1860'ta vefat etmiştir.¹⁰⁰ Eserde hamd, salât ve besmele konuları geniş bir şekilde açıklandıktan sonra Tevhîd ilmi de denilen Akâid ilminin tarifi, konusu ve hükmü konularına değinilmiştir. Daha sonra müellif, ilim sözcüğünün manası, Akâid ilmini öğrenmenin icmâli ve tafsîli delilleri, ihlâs dereceleri, fetret ehlinin kurtuluşu, marifet ve ilim arasındaki fark, vâcip ve câiz konuları, taklît konusu, ulemânın ilk vacibin ne olduğu konusundaki ihtilâfları, nefsin halleri, ulvî alem, Allah(c.c)'tan başka her şeyin hâdis olduğu konusu, imanın kısımları, meleklerle ilgili bilinmesi gerekenler, mü'minin kısımları, İslam ve imanın mügâyir olduğu, namaz ve orucun hacda daha efdâl olduğu konusu, meleklerin imanının sabit olduğu konusu, imanın artıp eksilmesi konusundaki ihtilaf, Allah'ın vücûd, beka, kıyam, ilim, sem', basar, vahdaniyet, kudret, irâde, kelâm, sonradan yaratılmışlara benzememesi gibi sıfatları, sıfatların kadim olması, ilmin Allah'a taallukunun delilleri, sem-basar-kelam sıfatlarının Allah'a taalluku, Allah'ın isim ve sıfatlarının kadîm olması meselesi, Sabûr-Şekûr ve Halim isimlerinin manaları, selef ve halefin müteşâbih ayetler hakkındaki görüşleri, Kur'an'ın mahluk olması ile ilgili imtihan edilenler, Allah'a nispeti muhâl olan şeyler, Allah hakkında caiz olan şeyler, Ef'âl-i ibâd konusu, Allah'ın va'd ve vaîdi, saadet ve şakâvet mevzuu, kesb, hayır ve şer konuları, kaza ve kadere razı olma, ru'yetullah konularına değinir. Daha sonra müellif, peygamberler bahsine geçer. Bu bölümde de peygamberlere emânet ve sıdkın vacipliği, peygamberler hakkında muhâl olan şeyler, enbiyâ hakkında nikâh, nübüvvet bahsi, ulu'l-azm peygamberler, peygamberlerin ismet vasfı, Hz. Peygamberin(s.a.v)'in bazı mucizeleri, ceylan olayının

⁹⁹Harrânî, s.169.

¹⁰⁰Harrânî, s.172.

uydurma olduğu meselesi, isrâ ve mi'rac mucizesine değinir. Sonra meleklerin tanımını yapar ve ye'cûc ve me'cûc olayını anlatır.

Müellif daha sonra İslam tarihinde vuku bulan İfk kıssası, Bedir gazvesi, Uhud gazvesi, Hudeybiye barışını anlatır. Sahabe ve tabiinin faziletlerine değinir. Bilahare sırasıyla; müctehit imamlar, fûrû meselelerde taklit, veli kimdir, kerâmetin ispatı, duanın kabul şartları, ketebe ve hafaza melekleri, ölümün vücûdî olup olmadığı, maktûlun ecelini tamamladığı, ruh meselesi, akıl, kabir suâli, öldükten sonra diriliş bahsi, öldükten sonra cesedi çürümeyenler, hesap, büyük ve küçük günahlar, kıyamet günü, amel defteri, mizan, sırat, arş, kürsî, levh, kalem, cennet ve cehenneme iman, havd, şefaati-uzmâ, rızık, tevekkül, acele tevbe ve rûknü, halife konusu, Hz. Ebubekir(r.a)'e bey'at mevzuu, halifeye bey'at ne zaman terk edilir bahsi, emri bi'l ma'ruf nehy-i ani'l münker bahsi, gıybet, gıybetin caiz olduğu yerler, kibir, hased, tasavvuf, sünnet ve bid'at, ihlâsın fazileti, şeytan, nefis ve hevânın bütün fitnelerin menşei olduğu konularına değinerek kitabı bitirir.

2.2.2.37. Cemu'l-Cevâmî

Eser Fıkıh Usulü ilmi ile alakalı olup Tacu'd-din Ebu Mansur ibn-u Takiyyu'd-din Abdu'l-Vahhâb b. Abdu'l-Kâfi b. Ali b. Temmâm b. Yusuf b. Musa b. Temmâm b. Hamit b. Yahya b. Ömer b. Osman b. Ali b. Misvâr Selimu's -Subkî el-Mısri eş-Şâfiî el-Ensârî el-Hazrecî tarafından yazılmıştır. H.727/M.1327'de Kâhire'de doğan müellif, H.771/M.1370'te vefat etmiştir.¹⁰¹Müellif kitaba mükaddimât üzerine konuşmakla başlar. Daha sonra müellif bir takım meseleler üzerinde durur. Bunlar: el-hüsnü'l-me'zun meselesi, câizü't-terk leyse bivâcibin meselesi, el-emr-u bivahidin min eşyâin meselesi, ferdü'l-kifâye meselesi, öğle vaktinin tümünün edâ vakti olması meselesi, vacibin kendisi olmadan tamamlanmadığı maktûr meselesi, mutlak emir mekrûha şamil olmaz meselesi, mühallâ teklifin cevâzı meselesi, şer'i şartın husûlû, teklifin sıhhati için şart olmaması meselesi, ancak fiille teklif olur meselesi, teklif sahih olup memura eserinin malum olması meselesi.

Bu mesâilden sonra hâtime diye bir konu gelir. Hâtimedden sonra birinci kitap gelir. Bu kitabın konusu; Kitap (Kur'an) ve Ekvâl meseleleri hakkındadır. Bu kitapta şu kısımlar yer alır.

¹⁰¹Harrânî, s.185.

a- el-Mantûk ve'l Mefhûm: Bu başlığın altında müellif mefhûmun hüccet oluşu, Ebu Ayan ve Âmidî'nin bu konudaki görüşleri, muhkem ve müteşâbih konuları, lügatlerin Cumhur ve İbn-i Furek'e göre tevkîfî oluşu, lafız ve mana, iştikâk, müterâdif, müşterek, müşterekin aynı anda iki manaya itlâkının sahih olması meselesi gibi konuları işlenmiştir.

b- Hakikat ve Mecâz Bahsi: Müellif bu başlık altında mur'eb, lafız ya hakikattir ya da mecazdır konusu ve kinaye konularını işler.

c- Harfler: Müellif bu başlık altında bir takım harfler ve manalarını işler.

d- Emir: Müellif bu başlık altında emrin hâs sigasının varlığı hakkındaki ihtilafa değinir. Emrin mahiyetin talebi için olduğuna değindikten sonra Râzi, Şirâzî ve Kadı Abdulcabbar'a göre emrin kazayı gerektirdiği konusuna değinir. Sonra emr-i nefî meselesi ile peş peşe olmayan iki emir meselesini açıklar.

e- Nehiy ve Amm meselesi.

f- Tahsîs ve Muhassîs: Müellif bu başlık altında amelde hâss lafız müteahhirse âmm lafzın nesh olacağını ifade eder.

g- Mutlak ve Müfîd: Müellif bu başlık altında mutlak ve müfîdin âmm ve hâss gibi olduğuna değinir.

h- Zâhir ve Müevvel mevzuu.

ı- Mücmel ve Beyân mevzuu.

i- Nesh Meselesi mevzuu.

j- Hâtîme mevzuu.

Müellif, Birinci kitapta bu konulara değindikten sonra ikinci kitaba geçer. İkinci kitabın konusu sünnettir. Müellif daha sonra Âhâd haberle fetva ve şehâdâtta amelin vâcib olduğunu, aslın fer'i tehzîbinin mervîyi düşürmeyeceğini, mecnûn ve kafirin rivayetlerinin kabul edilemeyeceğini, sahabenin tarifini, mürsel hadisin manayla nakli meselesini ve sahabe kavlinin hüccet olması meselesini işlemiştir.

Müellif Üçüncü kitapta; İcmâ bahsine değinir. Sahih icmânın mümkün olduğunu ispatlamaya çalışır ve kitabı Hâtîme ile bitirir.

Müellif dördüncü kitapta; Kıyâs bahsini işler. Bu kitabın alt bölümlerinde İlet yollarına, münâsebetin mefsedeyle bozulacağına değindikten sonra bu kitabı iki hatime ile bitirir.

Müellif beşinci kitapta; İstidlâl konusunu işler. Bu kitabın alt bölümlerinde istikra, ıstışab, Hz. Peygamber'in(sav) nübüvvetten önceki ibadeti, istihsân, ilham, sahabenin diğer sahabeye karşı kavlinin delil olmayacağı bahsine değinir. Hatime bölümünde ise yakînin şekle zail olmayacağı konusuna değinir.

Altıncı kitapta müellif, teâdül ve tercîh konusunu, Yedinci kitapta ise; İctihâd konusunu işler. Bu kitabın alt bölümlerinde; akliyâtlarda isabet edenin tek şahıs olabileceğini, taklit, vakıânın sübûtu, taklidu'l-fuzûli, tefri' ve tercîh yapabilenin fetva verebileceği, usûl-u dinde taklit konularına değinir. Hatime bölümünde ise, Tasavvufun başlangıcı konusuna değinerek kitabı bitirir.

2.2.2.38. Verakât

Usulu'l- Fıkh dalında yazılmış bir eserdir. İmâmu'l Haremeyn Ebu'l-Meâli Abdu'lmelik b. Abdullah b.Yusuf b. Muhammed el-Cüveynî tarafından kaleme alınmıştır. H.419-417/M.1028'de Saman'da doğan müellif,H.478/M.1085'te vefat etmiştir.¹⁰²Kısa ve öz bir kitaptır. Müellif bu kitapta Usulu'l-fıkhın tarifi, hükümlerin çeşitleri, fıkhın tarifi, ilim-zan ve şek arasındaki farklar, kelamın kısımları, emir, nehiy, âmm ve hâss, mücmel ve mübeyyen, zahir ve müevvel, fiiller, nesih, icmâ, haberler, kıyâs, hazır ve ibâhe, tertîbu'l edille, müftînin şartları, müsteftînin şartları ve ictihât konularını işler.

Siirt medreselerine Arapça öğrenimi için kaydolan bir medrese öğrencisinin okumuş olduğu sıra kitapları zikrettiğimiz şekildedir. Bazı kitapların sadece şerhleri okunmaktadır. Bu kitapların okunması zorunlu olmakla beraber bu kitaplardan alınan dersler asli derslerdir. Öğrencilerin okunması zorunlu olmayan tali kitapları da mevcuttur. Yani asli dersin yanında fıkıh, tefsir, hadis ve İslam tarihi gibi dersler ek ders olarak kabul edilmektedir. Bu kitaplara tezimizin ileri safhalarında değineceğiz.

Siirt ve çevresinde genellikle medreseye başlamadan önce öğrenci, Kur'an-ı Kerim'i bitirdikten sonra Nuruddin es- Siirdî'nin Arapça mevlidini ve dini bilgilerin

¹⁰²Harrâni, s.173.

artırılması maksadıyla Seyda Molla Halil es-Siirdi el-Ömerî'nin *Nehcu'l-Enâm* adlı eserini okumaktadırlar. Bu eser, müellif tarafından hem Arapça hem de Kürtçe şeklinde beyitler halinde yazılmıştır. Bu eserin içeriğine bakıldığında halkın ilmi seviyesini aşan kelimâ konulara yer verildiği görülmektedir. Ancak eserde İslami literatürün dışına çıkılmaması da dikkat çekicidir. Seyda Molla Halil es-Siirdi'nin 25 adet eseri mevcuttur. Bu eserler; Tefsir, Hadis Usulü, Kelam, Fıkıh, Tasavvuf alanında yazılmış eserlerdir. Bu eserlerden sadece dört tanesi basılmıştır. Yukarıda zikrettiğimiz eserler, mahalle imamlarından ders alınarak öğrenilmektedir. Ayrıca Ahmed b. Hüseyin el-İsfahânî'ye ait olan '*Ğayetu't-Takrib*' adlı eser de medrese öncesi okutulan eserlerdendir. Bu eser Şafii fikhıyla alakalı bir eserdir. Kanaatimizce henüz medresede Arapça öğrenimine başlamadan önce yukarıda zikrettiğimiz eserlerin okutulmasının sebebi; medresenin asıl müfredatına geçmeden önce öğrencinin okuma alışkanlığını güçlendirmek, öğrenciye ilme aşinalık kazandırmak, aynı zamanda öğrencinin itikadî düşüncesini temhid etmektir. Yani bu merhale öğrenci için modern eğitim sistemindeki okul öncesi eğitim sayılmaktadır. Saydığımız bu eserlerin seçilmesinin sebebi ise aldığımız bilgiye göre; manzum eserlerin ezberlenmesinin rahat olmasıdır. Ayrıca bu eserlerin Kürtçe versiyonlarını okutturmanın esprisi ise; yöre halkının anadilinin Kürtçe olması hasebiyle öğrencilerin daha rahat anlamalarını sağlamaktır.

Bu eserlerden sonra medreseye kaydolan öğrenci, sıra kitaplarını takip eder. Sıra kitaplarını her öğrenci okumak zorundadır. Ancak bunun yanında öğrencinin tercihine bırakılan kitaplarda vardır. Sıra kitaplarının büyük bir bölümü sarf, nahiv, belagat, vad' ve münâzara ilimleriyle alakalıdır. Takip edilmesi zorunlu olmayan kitaplar ise; genelde usul kitapları ve tefsirlerdir. Ayrıca Tillo medreselerinde Osmanlı devleti zamanında fenni ilimlere de yer verilmiştir. Zira Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın fenni ilimlerle ilgili eserleri mevcuttur.

Bu ön hazırlık safhasından sonra Arapça eserlere geçilir. Öncelikle eserin kime ait olduğu bilinmeyen sarf ilmine dair Binâ isimli eserle başlanılır. Sonra ez-Zencani'nin İzzi ismiyle iştihar eden kitabı ezberlenerek okunur. Bu eserdeki bazı örneklerle i'lal, ibdal, idğam gibi kelimelerin evreleri kavratılır. Öğrenci bu kitabı okurken kelimelerin asıllarına iner. Yani kelimenin kökünü bulur. Böylece öğrenci sarfin ilk evresini kavramış olur. Sarfin ileri etimolojisini ise ilerleyen merhalelerde tamamlayacaktır. Öğrenci Emsile adlı eserden Şerhu'l-Muğni isimli esere kadar en fazla dikkat etmesi

gereken husus; derslerini eksiksiz bir şekilde ezberlemesi ve ezberlerini kesinlikle unutmamasıdır. Okutulan eserlerin ezberlenmesi gereken yerlere bu medreselerin terminolojisinde ‘‘Metin’’ denmektedir. Bu merhalede kaideler üzerinde fazla durulmadığı gibi detaylı bilgiler ve dil bilgisi istisnaları üzerinde durulmaz.

Yöredeki medreselerde Arapça öğretimi esnasında ezbere oldukça önem verilmektedir. Öğrenci ezberlediği metinleri her gün tekrar eder. Bu tekrar sayesinde ezberlerini unutmaz. Özellikle Molla Cami’ye kadar ezberler, müderrisler tarafından sık sık kontrol edilir. Öğrencinin medreseye devam edip etmemesi bu metinleri ezberlemesine bağlıdır. Aksi takdirde öğrenci medreseden ayrılmak zorunda kalacaktır.

İzzi’den sonra Cürcâni’nin nahve dair Avâmil adlı eseri okutulur ve ezberlettirilir. Bu kitap öğrencinin anlaması için hem manalandırılır hem de kitapta geçen ibarelerin i’rabı yapılır. Böylece öğrenci, nahiv ilminin temel kavramları olan fail, mef’ul, mübteda, haber, hal, temyiz, müstesna gibi kavramlarına kulak aşinalığı kazanır ki ileri safhalarda öğrenci bunun faydasını görecektir.

Avamil’den sonra Kürtçe yazılan ve zarflarla ilgili önemli bilgiler veren, ayrıca öğrenciye kolay bir üslupla anlatan Zurûf adlı eser okutturulur. Sonra Avâmil adlı eserin ilk bir buçuk sayfasını Kürt dili ile i’rab eden *Terkib* adlı Kürtçe eser ezberlettirilerek okutulur. Bu eserin pedagojik değeri oldukça büyüktür. Çünkü bu eser, Nahiv ilminin temel kavramlarının hemen hemen tamamını basit bir üslupla öğrenciye kavratılmasına yardımcı olmaktadır. Öğrenci önce temel kavramları ezberler. Sonra müellif bu temel kavramları o kadar çok tekrar eder ki adeta öğrencide bir meleke oluşturur.

Terkib adlı eserden sonra Avâmil’in şerhi olan ve Sa’d-ı Taftazani’ye ait olduğu söylenen ve medrese çevrelerinde *Sadullah-ı Sağır* olarak bilinen kitap okutulur. Bu eser genellikle ezberlenmemektedir. Ancak zeki öğrenciler bunu da ezberlemektedirler.

Siirt’teki medreselerin çoğunda bu eserler medrese eğitim müfredatının ilk merhalesi olarak kabul edilmiştir. Eğitimin ilk merhalesini oluşturan bu eserler kısa eserlerdir. Zira öğrencinin okuyacağı daha birçok eser olduğu için öğrencinin bıkmaması hedeflenmiştir.

Sadullah adlı eserden sonra ise Es-Sinhâcî’nin *Acurrûmiyye* adlı eseri ve şerhleri olan Ezherî’nin *Şerhu’l- Acurrûmiyye* ve *Mütemmimetu’l- Acurrûmiyye* adlı eserleri

okutulur. Siirt'te bulunan bazı medreselerde ise yine adı geçen eserin bir başka şerhi olan *el- Kevâkibu'd-Durer* adlı şerh de okutulmaktadır.

Bu eserlerden sonra el-Careburdi'nin Nahiv ilmine dair yazdığı el-Muğni metnine kendi öğrencisi Muhammed b. Abdurrahim el-Milanî tarafından H.801'de tamamladığı¹⁰³ *Şerhu'l-Muğni*'ye geçilir. Bu eserin metni öğrenciye ezberlettirilir. Eser okunurken şerhten dikkatli bir şekilde okunur. Medrese eğitiminde ikinci aşama sayılan bu devrede öğrenci Arapça yazı yazmayı da öğrenmektedir. Bu yazı yazmayı öğretme usulüne gelince, öğrenci takriben 50 sahifelik boş bir defter alır. Hoca da Arap alfabesinin ilk harfi olan elif harfinden başlar. Öğrenci de boş bir sahifeye kendisine öğretilen harfi yazar. Harflerin yazılmasını öğrendikten sonra da hoca boş bir sahifeye iki mısralık bir Arap şiiri yazar. Bu şiirler genelde İmam-ı Şâfiî'nin *Divân* isimli eserinden seçilmektedir. Öğrenciden bu şiiri sayfanın tümüne yazmasını ayrıca verilen şiirin i'rabını yapmasını ister. Ertesi gün yeni bir şiir yazılmadan önce öğrenci, hocanın huzurunda yazmış olduğu şiirin detaylı bir şekilde i'rabını yapar.

Şerhu'l-Muğni bittikten sonra Mes'ud B. Ömer et- Teftazanî'nin İzzi isimli eseri üzerine yazmış olduğu *Şerh-u Tasrifî'l-İzzi* isimli eseri okunmaktadır. Bu eser medrese çevrelerinde Sa'dinî olarak bilinir. Müellif bu eserde sarf ilminin ilk konularının¹⁰⁴ ciddi bir şekilde felsefesini yapmaktadır. Sa'dinî adlı eserin dibacesi oldukça belîğ bir şekilde kaleme alındığından ve birçok edebi sanat kullanıldığından öğrencilere Abdulhakim ed-Dirşevi¹⁰⁵'nin *Sutûr* adlı şerhi de okutulmaktadır. Sutûr adlı eser Sa'dini'nin *Şerh-u Tasrifî'l-İzzi* (Sa'dini) adlı eserin dibacesinde geçen edebi sanatları ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır. Bu vesile ile öğrenci Beyân ilminin ana konularını öğrenmiş olmaktadır. Öğrenci ileriki safhalarda karşılaşacağı eserlerin dibacelerinde gelecek olan edebi sanatları da kavramış olmaktadır.

Sa'dini ve Sutûr adlı eserlerden sonra Ebu's-Senâ et-Tokâdi ez-Zilî'nin ibn-i Hişâm'ın "*el-İ'râb an Kavâidi'l-İ'râb*" adlı risalesine yazdığı *Hallu'l-Meâkid* adlı şerhi, kavâid metni ezberletilerek okutulur.¹⁰⁶ Bu eserden sonra da İbn-i Hişâm'ın *Katru'n-Nedâ ve Bellu's- Sedâ* adlı eseri okunur.

¹⁰³Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2007, II., 1751.

¹⁰⁴Sarf ilminin ilk konularına sarf-ı suğrâ denir. İbdal, i'lal, mankûs ve maksûr isim bahislerine ise sarf-ı kübrâ denir.

¹⁰⁵Dirşev, Şırnak İline bağlı bir köyün adıdır.

¹⁰⁶Ayrıca bu eser üzerine Tillo Mücâhidiyye medresesi bânisi Molla Burhaneddin Mücahidi hocanın basılmamış bir şerhi bulunmaktadır.

Medrese eğitiminde üçüncü dönem olarak sayabileceğimiz bu öğrenim dönemin en dikkat çekici özelliği; alınan derslerin muhakkak kavratılması, metinlerin ezberlenilmesi ve alınan derslerin diğer öğrencilerle müzakere yapılmasıdır. Bu vesile ile öğrencide Arapça dilbilgisine karşı mekele oluşmaktadır.

Bu dönemden sonra okunacak eserler eğitimde daha ileri bir seviyenin başlangıcı sayılmaktadır. Medrese tabiri ile Şerhu'l-Kıtr'dan sonra Suyûti'nin, İbn-i Malik'in nazım halinde kaleme aldığı bin beyitlik Elfiye'sine yazdığı *el-Behcetü'l-Mardiyye fi Şerhi'l-Elfiyye*¹⁰⁷ adlı şerhi okunur. Elfiye'nin metni de öğrenciye ezberlettirilir. Bu eserle beraber artık öğrenim şekli tamamen değişmiştir. Çalışma programlarında artık mütalaa ön plandadır. Mütalaa medrese çevrelerinde öğrencinin henüz almadığı derse ön hazırlık yapması, almış olduğu dersi tekrar etmesi, ders dışı kendi dersiyle alakalı farklı şerhlere bakması gibi değişik şekillerde algılanmıştır.

Öğrenci kahvaltı yaptıktan sonra derse ön hazırlık anlamını taşıyan ders mütalaasını yapmak üzere sessiz bir ortam olan medresenin en büyük odalarından birisi olan mütalaa odasına yanında ders kitabı ve mütalaa edeceği yardımcı şerh kitaplarını da alarak girer ve bir yere oturur.

Öğrenci önce ders kitabını açar. Etrafına da şerh ve haşiyeler kitaplarını açar. O gün okuyacağı dersi baştan sona iyice gözden geçirir. Daha sonra ders kitabı üzerine yazılmış şerhleri, haşiyeleri açar ve dersi ile ilgili kısımları gözden geçirir. Yazılması gereken haşiyeleri kitabının kenarlarına Arapça olarak kaydeder. Öğrenci mütalaa sırasında kendisine arız olan problemleri veya anlamadığı yerleri dışarı çıkarak bir mücâz veya talib'lik seviyesine gelmiş başka bir öğrenciye sorar. Üst düzey derslerin mütalaası-belirli bir süre olmasa da- yaklaşık iki saat sürer. Mütalaasını bitiren bir talebe artık ders almaya hazır hale gelmiştir.

Suyûti'den sonra Molla Cami'ye geçilir. Molla Cami' adlı esrin asıl adı *el-Fevâidu'd-Diyâiyye* 'dir. Medrese çevrelerinde bu eser Molla Camii diye bilinir. Bu eser İbn-i Hacib'in *el-Kâfiye* adlı eserin şerhidir. Eser üzerine birçok şerh ve haşiyeler yazılmıştır. Medrese müderrisleri ve öğrencileri nezdinde değer kazanan ve ilgi odağı olan bir eserdir. Hatta Kâtip Çelebi bu eserin kendi zamanlarında da okutulduğundan

¹⁰⁷Medrese öğrencileri arasında bu eser "*Suyûti*" olarak bilinir.

bahsetmektedir.¹⁰⁸ Bu eser anlaşılması ve üslubu kolay olup nahiv ilminin felsefesini yapmaktadır.

Medreselerdeki öğrenci adı geçen kitaba geçtiklerinde bir takım avantajlar da elde etmektedirler. Daha önce de ifade edildiği gibi bu esere geçen kişiye Talib denilmektedir. Artık bu konuma erişen öğrenci evlerden yemek getirme işine karışmaz, medresenin Dor işini yapmaz. Yani öğrenci artık medresenin geri hizmetiyle değil, sadece öğrenci okutup kendi dersini almakta, bu arada da asli ders sayılan alet ilimlerinin yanında tefsir, hadis vs. gibi şer'i ilimlerden de ders okumaktadır.

Görüldüğü üzere şimdiye kadar sayılan eserler nahiv ve sarf ilmine ait olan eserlerdir. Bu seviyedeki öğrenci artık Arapça dilbilgisine ait bütün bilgileri tam anlamıyla öğrenmiştir. Arapça dilbilgisinin kaide ve kurallarını ezberlemiş, hatta dilin felsefesini de öğrenmiş olmaktadır. Molla Cami'den sonra mantık ilmine geçilmektedir.

Mantık ilmiyle alakalı okutulan ilk eser el- Ebherî'nin İsagoci adlı eserinin şerhi olan *Muğnit-Tullâbadlı* eserdir. Bu esrin metni ezberlettirilir. Bu eserden sonra el-Mağribî'nin *es-Süllemu'l Münevrek* adlı manzum esere geçilir. Bu kitaplar sayesinde öğrencinin anlamakta zorlandığı kıyas çeşitleri ve mantık ilminin ana kavramları öğretilir.

Bu eserden sonra ise yine İsagoci'nin şerhlerinden olan, Fenârî'nin kaleme aldığı *er-Risaletu'l Fenâriyye* adlı eser ve Fenârî şerhinin haşiyesi olan *Kavl-i Ahmed* okutulur. Her iki eser de İsagoci ve Muğni't-Tullâb ile aynı konuları ihtiva etmektedir. Bu iki kitabın diğer mantık kitaplarından farkı, ibarelerinin oldukça ağır olmasıdır.

Bilahare Adudiddin el-İcî'nin kaleme aldığı *Risaletu'l Vad'* adlı eseri ve bu eserin şerhi olan Nâsiru'd-dîn es-Semerkindî el-Leysî'nin kaleme aldığı *Şerh-u'r-Risâleti'l Adudiyye*¹⁰⁹ adlı eser okutulur. Öğrenci bu eserlerle vad' ilmiyle alakalı temel kavramları öğrenmiş olmaktadır. Ayrıca öğrenci tartışma ve münazara usullerini de öğrenmiş olmaktadır.

¹⁰⁸Katip Çelebi, II, 1372.

¹⁰⁹Bu eser *er-Risâletü't -Terşihîyye* adıyla da bilinmektedir.

Bu eserden sonra beyân ilmi ile alakalı olan Ebul Kasım es- Semerkandî'nin risalesinin¹¹⁰ şerhi olan *Şerh-u Risâleti's-Semerkandiyye Li'l Usâm* adlı eseri büyük bir zihni efor sarf edilerek okutulur.

Bu eserde bitirildikten sonra münazara ilmi ile alakalı Ebu Bekr el-Maraşî'nin *er-Risâletü'l Velediyye*'si ile Molla Halil es-Siirdi'nin *el-Habiyyetu'l-Haliliyye* adlı eserleri okutulur. Her iki eserde de öğrenci, münazara-tartışma usulleri ve adâbını öğrenir.

Sonra Abdu'lğafur b. Selah el-Lâri'nin *Abdulğafûr*¹¹¹ isimli eseri okutulmaktadır. Bueser Molla Cami üzerine yazılmış bir şerhtir. Caminin ibarelerini çözerken çok seviyeli yorumlar yapması, ince nüanslar yakalamış olması, konuları iyice irdelemiş olması gibi sebeplerle Cami üzerine birçok şerh varken, bu şerh medrese hocaları tarafından müfredata dâhil edilmiştir.

Abdulğafur'dan sonra el-Kazvî'nin mantık ilmine dair yazdığı Şemsiyye adlı risalesinin şerhi olan et-Tahtanî tarafından kaleme alınan *Tahrîru'l-Kavâidi'l-Mantikiyye fî Şerhi'r-Risâleti's-Şemsiyye* adlı eseri okutulur. Bu şerhin tamamı değil de sadece bir kısmı okutulmaktadır.

Sonra el- Kazvî'nin meânî ve beyân ilimlerine dair yazmış olduğu *Telhîsu'l-Miftâh* adlı eserin şerhi olan *Muhtasaru'l-Meânî* adlı şerh okunur. Böylece öğrenci belağat ilmine dair olan kavramları da öğrenmiş olmaktadır.

Bu eserden sonra da öğrenciye kelim bahsine dair eserler okutulur. El-Lakânî'nin kelim ilmine dair kaleme aldığı *Cevheretü't-Tevhîd* adlı eseri ve bu eserin şerhi olan İbrahim b. Muhammed b. Ahmed el-Bâcûri el-Mısrî'nin *Tuhfetü'l Mürîd ala Cevheretü't-Tevhîd* adlı eseri okutulur. Her iki eser de Eş'ârî mezhebi esas alınarak yazılmıştır. Öğrenci bu eserler vasıtasıyla kelim ilminin ana konuları ve itikadî mezhepler, ayrıca mebd ve meâd konuları hakkında da bilgi sahibi olmuş olur.

Akâid ilmi ile ilgili eserler okutulduktan sonra es-Sübkî'nin usul-ü fıkıh ve usuluddin'e dair çok veciz olan *Cem'ul-Cevamî* adlı eseri okutulur. Bu eserin sadece metni okutulur. Ancak bu eserle beraber mütalaa amaçlı zikredilen eserin şerhleri olan Bennânî şerhi ile Mahallî şerhleri de yardımcı eser olarak okutulmaktadır.

¹¹⁰Semerkandî'nin *er-Risalesi*'nin diğer adı *Ferîde*'dir.

¹¹¹Bu eser de medrese çevresinde *Hâşiye* olarak bilinmektedir.

Son eser olarak da yine usul-ü fıkha dair İmâmu'l Hameyn el-Cüveynî'nin *Verekât* isimli eseri okutulur. Bu eserle beraber müellifi hakkında bilgi alamadığımız *Nefehât* adlı şerhi de okunmaktadır.

Bu eserle beraber medrese müfredatı tamamlanmış olur. Böylece medreseye gelen öğrenci artık icâzet almaya hak kazanmıştır. İcâzetin nasıl verildiğine tezimizin ilerleyen safhalarında değineceğiz.

Medreselerin eğitim sistemi modern eğitim sistemi gibi ilk, orta, lise, önlisans, lisans şeklinde bir ayırma tabi değildir. Ayrıca bu eğitimde önemli olan icazet almak değil, Allah rızası için ilim tahsil etmektir. Medresedeki bu sistem ile modern eğitim sistemi arasında şöyle bir karşılaştırma yapmak mümkündür. Emsile'den Şerhu'l-Muğni'ye kadar olan dönem ilköğretim, Şerhu'l-Muğni'den Suyûti'ye kadar olan dönem ortaöğretim, Suyûti'den Abdulğafûr adlı esere kadar olan dönem lisans dönemini, daha sonra ki eserler ise Yüksek Lisans dönemi olarak kabul edilebilir. Bu konuya da Siirt'teki medreselerin eğitiminin sistematik yapısı başlığı altında değineceğiz.

2.2.3. Siirt' teki Medreselerde Ders Takriri:

Bütün eğitim sistemlerinin en önemli unsuru ders ve dersin öğretim şeklidir. Eğitim ve öğretimde ders verme başarılı ise öğrenci de o nispette başarılıdır. Bu sebeptendir ki bütün eğitim ve öğretim sistemleri, metotları dersin kalitesini ve verimliliğini artıran araçlar üzerinde durur. Bu açıdan medrese eğitimine bakıldığında medresede ders takriri oldukça başarılı bir şekilde yürütülmüştür. Hoca ve öğrenci arasında ders alışverişi olmadan önce aynı veya farklı kitaplara bakarlar. Bazen hoca, bazen öğrenci metnin ibaresini okur. Hoca öğrencinin anlayabileceği bir şekilde metnin ibarelerini tane tane açıklar. Bu açıklama öğrencinin bildiği dile göre değişiklik arz eder. Mesela; öğrenci sadece Türkçe biliyorsa Türkçe, sadece Kürtçe biliyorsa Kürtçe, sadece Zazaca biliyorsa Zazaca, ders takriri yapılır. Böyle bir metodun takip edilmesinin amacı, dilin bir anlaşma vasıtası olması cihetiyle öğrencinin dersi daha iyi anlamasını sağlamaktır. Gerekli yerlerde hoca metnin anlaşılmasına yardımcı olabilecek şerh ve haşiyelere değinir, konu ile ilgili istisna kaideleri açıklar, şerh ve haşiyelerde geçen ayrıntı bilgi diyebileceğimiz nüanslara değinir. Zaman zaman hoca bazı müelliflerin okunan kitaba yönelik tenkitlerine dahi değinir. Bazen de öğrenci,

seviyesine göre okuduğu kitaba bir takım eleştiriler yaparak, bu eleştiriye soru haline getirerek hocasına sorar. Böylece ders hem öğrenciye hem hocaya büyük zevk verir ve ders anlatımı monotonluktan uzaklaştırılır, zihinler bu müzakerelerle canlı tutulmaya çalışılır. Tillo Mücâhidiyye medresesi kurucusu Molla Burhanettin Mücâhidi hoca ile Siirt merkezde hizmet veren Fahr Medresesi kurucusu Molla Bedrettin el-Abbâsi hocamızın ders takrir yöntemi bu şekildedir. Bu hocalarımız icazet alma seviyesine gelmiş veya mücâz olup da medresede ders veren müderrislere ders verirlerken, ders en ince ayrıntısına kadar bütün şerh ve haşiyelere bakarak gerekli aktarımlarda bulunmaktadırlar. Ayrıca konu ile ilgili ayet, hadis, Arapça şiir geçiyorsa bunların manası vererek mahalli istişhadına vurgu yapmaktadırlar. Adı geçen hocalar öğrenciye sık sık konuyu anlayıp anlamadığını sorarlar. Öğrenci anlayana dek hocalarverilen dersi tekrar üzerine tekrar ederler. Bu arada öğrenci de ders almaya gelmeden önce mütalaa/ön hazırlık yaptığı için hocaya konu ile ilgili soru yöneltirler. Hocadan tatmin edecek cevap almayana dek öğrenci kafasına takılan mevzuu araştırır ve problemin sonucuna hoca-öğrenci birlikteliği ile ulaşılır.

Görüldüğü üzere Siirt'teki medreselerde modern eğitim imkânları, araç ve gereçlerinden hemen hemen faydalanılmamaktadır. Örneğin medreselerde bilgisayar ve internet, televizyon, görüntülü eğitim vs. gibi araç ve gereçler bulunmamaktadır. Zira bu araç ve gereçler öğrencinin safi zihnini idlal edeceği kanaati yaygındır. Bilgisayar sadece medrese müderrislerinin odasında bulunmaktadır. Genelde internet bağlantısı bulunmamaktadır. Bu bilgisayarlar da kullanılırken yine ders alma ve vermede yardımcı kaynak sağlamak amacı ile kullanılmaktadır. Medreseler modern eğitimin imkânlarından gerek ihtiyaç duyulmaması gerekse maddi imkânsızlıktan kaynaklanan sebeplerle faydalanmamışlardır. Ancak geçmişten günümüze medreselerden ortaya çıkan ürünlere bakılırsa bu hususta gayet başarılı oldukları söylenebilir.

Kanaatimizce Medreselerdeki ders takririnin başarılı olmasının bir takım sebepleri vardır. Bu sebepleri şöyle sıralamak mümkündür.

a-) Dersi iyice kavratma: Medreselerde önemli olan derslerin azlığı veya çokluğu değil, verilen dersin iyice kavranması ve kavratılmasıdır. Onlar için belirli bir zaman dilimine takılıp kalmak yoktur. Öğrenci dersini ezberlememişse o gün öğrenciye ders verilmez. Dolayısı ile modern eğitim sisteminde olduğu gibi kredili sistem veya

belli bir dönemde belli sayıda ders verme zorunluluğu olmadığından ders vermede başarılı olunmaktadır.

b-) Yüz yüze Ders Anlatımı: Siirt'te Arapça eğitim ve öğretimi icra eden medreselerde dersler birebir ve yüz yüze verilir. Zaman zaman aynı metni takip eden öğrenciler üç, dört veya beş kişilik guruplarla ders alırlar. Ancak bu sayı altıyı geçmez. Yüz yüze eğitim yönteminde öğrencinin dersi dinlememesi düşünülemez. Zira hoca her zaman öğrencinin dersi dinleyip dinlemediğini kontrol eder. Dinlemediğini fark ederse hafif bir şekilde öğrenciye dokunur veya sırtına vurur. Bazen de metinde geçen kelimenin i'rabını sorar. Böylece öğrencinin aktif bir şekilde ders dinlemesini sağlar. Bu yöntemle hem öğrenci hem de hocası büyük ilmî kazanımlar elde ederler.

c-) Aynı Mekânda Ders Alma: Çalışma davranışını etkileyen çevresel faktörleri kontrol altına almak, çalışma isteğini artırmak vekonsantrasyonu sağlamak için önemlidir. Ders çalışılan mekânda başka bir işle uğraşmamak, o mekânın beyin tarafından sadece çalışmak için kodlanmasını sağlar. Bu durum çalışmaya yoğunlaşmayı artırır. Mümkün olduğu kadar her gün aynı mekânda çalışmak, ders çalışmayı kolaylaştırır ve dikkati keskinleştirir.¹¹² Siirt'teki medreselerde de öğrenci aynı mekânda, hocadan en fazla bir metrelik uzaklıkta bir mesafede dururlar. Böylece öğrenci aktif bir şekilde ders dinlemeye yönlendirilmiş olmaktadır. İşte bu sayede üniversitelerde kalabalık amfilerde ders verilmesi esnasında görülen gürültü, derste uyuma, ders dinlememe, dersten başka şeyle meşgul olma vs. gibi bütün olumsuzlukların önüne geçilir.

d-) Ana Dilde Eğitim: Siirt'teki medreselerde yörede en çok kullanılan dillerde Arapça eğitim verilmektedir. Bu diller Türkçe, Arapça, Kürtçe ve Zazaca'dır. Müderrisler, öğrenci hangi dilde verilen ibareyi anlayacaksa o dilde metni öğrenciye kavratmaya çalışırlar. Bu medreselerde ana dilde eğitim problemi yoktur. Çünkü herhangi bir siyasi amaç gözetilmeksizin dil, ilim öğretmek ve öğrenmek için bir araç olarak görülmektedir. Zira bu medreselerde Türkiye'nin her bölgesinden öğrenciler aynı mekânda ders görmektedirler. Ders dili dışında ise öğrenci istediği dili konuşabilmektedir.

¹¹²Verimli Ders Çalışma Yöntemleri, Erişim tarihi 07/09/2012, <http://www.prestjjozel.com>.

2.2.4. Siirt'teki, Medreselerde Ders Verme Usûlü

Siirt'te Arapça eğitim veren takriben kırk civarında medrese bulunmaktadır. Ancak bu medreseler arasında belirli bir usul takip eden, bu görevi dakik bir şekilde yürüten, belirli usul ve metodu olan medreseler vardır. Bu medreselerin başında Tillo Mücahidiyye Medresesi (Tillo Yatılı Erkek Kur'an Kursu), Fahr Medresesi (Fahr Erkek Kur'an Kursu) ve Kâzımiyye (Kâzımiyye Kur'an Kursu) Medresesidir. Arapça eğitimin müfredatı bu medreselerde belirlenir. Her medrese bu müfredata uymaya çalışır. Bununla beraber zaman zaman medreselerin eğitim sistematığı farklılık arz edebilmektedir. Yani bir medresede metinle beraber şerhler okunurken diğer bir medresede sadece metin okunabilmektedir. Tillo Mücâhidiyye Medresesi müderrislerinden Sabri YÜCEL ile yaptığımız görüşmede bu medresede öğrencinin seviyesine göre ders verme usulünün de farklılık arz edebileceğini ifade etmiştir. Hocamızın bize verdiği bilgiye göre; adı geçen medreselerde üç farklı stilde ders verilmektedir. Bu usuller öncülüğünde öğrenciye ders vermek neredeyse zorunludur.

Birinci öğretim usulü'nde; medrese öğrencisi sabah namazından sonra kahvaltıya kadar hafızlık çalışır. Sonra kahvaltı yapar. Kahvaltıyı müteakip hafızlık yaptıran hocaya Kur'an dersini dinletir. İlgili öğrenci hangi Arapça kitaptan ders alıyorsa o dersin metinlerini ezberler. Bu arada geçmiş derslerin metinlerini de tekrar eder. Bu aşama geçildikten sonra Kur'an'dan eski ezberlerini herhangi bir arkadaşına dinletir. Öğrenci almış olduğu Arapça dersi mütalaa etmek üzere kendileri için hazırlanmış olan mütalaa odasına geçer ve bu mütalaa öğle namazına kadar devam eder.

Öğrenci ders merhalesi açısından kendisinden geride olan bir arkadaşının dersine iştirak eder. Böylece hem geçmiş dersini tekrar etme imkânı bulur hem de başka bir hocanın mütalaaasından da istifade etmiş olur. Daha sonra öğrenci alacağı dersini ders merhalesi açısından kendisinden ileride olan bir arkadaşıyla müzakere eder. Böylece işlenilecek konu hakkında ön bilgi sahibi olur. Böylece müderrisin hem işi kolaylaşmış olur, hem de öğrenci aldığı dersi iyice kavramış olur. Sonra ikindi namazına geçilir. Namazdan sonra öğrenci almış olduğu dersi tekrar etmeye devam eder. Tekrardan sonra iki öğrenciyle dersini müzakere etmeye başlar. Müzakere safhası bittikten sonra eski derslerini tekrar etmeye devam eder. Uyuma vaktine yarım saat kala hafızlık dersini çalışır.

İkinci öğretim usulü ise; birinci öğretim usulünden farklıdır. Bu usulde öğrenci sabah namazından sonra mukâbele usulü ile Kur'an okumak için gider. Mukâbele bittikten sonra kahvaltı yapar. Öğrenci kahvaltıyı müteakip almış olduğu dersi mütalaa eder. Bundan sonra sırasıyla iki ayrı kişiden, almış olduğu dersi dinler. Ayrıca iki ayrı kişiyle müzâkere yapar. İkinci namazına geçilir. Sonra da bir ders müzakeresi daha yapar ve bununla beraber öğrenci fıkıh dersi alır. Bu fıkıh dersinden sonra hangi dilbilgisi kitabını takip ediyorsa o kitaptaki dersini asıl hocasından alır. Akşam namazından sonra talebe sadece almış olduğu dersi tekrar eder. Yatsı namazından sonra ise, biri fıkıh ilmiyle ilgili olmak üzere, üç ayrı müzakere yapar. Müzakereden sonra son olarak, gün içinde almış olduğu dersi tekrar eder. Yatmadan önce de sahabe efendilerimizin (r.a) hayatlarından bir kesit okur. Böylece o günkü öğrenimini bitirmiş olur.

Üçüncü öğretim usulüne gelince; bu usul diğer iki usulden daha farklıdır. Medrese öğrencisi sabah namazından sonra mukabele usulü ile Kur'an-ı Kerim okumaya gider. Sonra da kahvaltı yapar. Kahvaltıdan sonra almış olduğu dersi mütalaa eder. Ders mütalaası bittikten sonra ders hususunda kendisinden geride olan iki farklı kişiyi dinler. Öğle namazını cemaatle kılar ve öğle yemeğini yer. Yemekten sonra bir süre daha mütalaaya devam eder. Sonra da kendisinden ders hususunda geri olan bir öğrenciyi daha dinler. Böylece geçmiş derslerini tekrar etme imkânı bulur.

Talebe daha sonra Siyerilmi ile ilgili ders alır ve bu dersi mütalaaya başlar. Bu mütalaadan sonra takip etmiş olduğu kitaptan dersini almaya devam eder. İkinci namazından sonra müzakereye başlar. Bilahare Siyer İlminden bir ders daha alır. Sonra bir müzakere daha yapar. Akşam ve yatsı namazı arasında ise metin çalışır. Yatsı namazından sonra bir müzakere daha yapar. Bu müzakere bittikten sonra İmam-ı Gazali'nin *Mükâşşefetu'l-Kulûb* adlı eserini ders arkadaşıyla müzakere eder. Bu müzakere bittikten sonra başka bir müzakere daha yapar. Yatmadan önce de fıkıh ilmiyle alakalı mütalaa yapar. Böylece talebe o günkü öğrenimini bitirmiş olur.

Bu usullerden anlaşıldığı üzere; Tillo Mücâhidiyye medresesinde üç değişik Arapça öğretim usulü bulunmaktadır. Talebe yeni başlamışsa birinci öğretim usulüne tabi olur. Seviyesi vasat olan talebe ise, ikinci usule tabidir. İleri seviyede olan talebe ise, üçüncü öğretim usulüne tabi tutulmaktadır. Yaptığımız araştırmada bu üç değişik

usulün sadece Mücâhidiyye medresesinde uygulandığı, diğer medreselerde ise bu usule yakın tek bir usulle ders verildiği bilgisine ulaştık.

Şimdi de ders verme usulü ile ilgili olan ders alma keyfiyeti, müzakere usulü, okunan dersin metni ile ilgili usullerden bahsetmek yerinde olacaktır.

2.2.4.1. Medresede Ders

Müderris hocalar sabah saat 8:00-8:30 arası medrese yakınlarında bulunan evlerinden gelip odalarına geçerler. Genelde müderrisler, okutacakları talebelerinin ders sırasını belirlerler. Her öğrencinin ders saati ve sırası bellidir. Öğrenci, ne zaman ders okuyacağını bildiğinden dersinden birkaç dakika önce gelip hocasının odasının önünde bekler. Aynı şekilde o dersi dinleyecek olan öğrenci de odanın önünde bekler. Ders vakti gelen öğrenci, ders için hocanın odasına dersini dinleyen diğer öğrenciler ile birlikte gelir ve selam vererek derse oturur. Öğrenci genelde hocanın sağına oturur. Eğer ders gurup halinde alınacak ise; gurup arkadaşlarından birisi her gün sırayla hocanın en sağına ders almak için oturur. Hoca, dersten evvel öğrencinin bir önceki gün okuduğu dersin mefhumunu ve ezberlemesi gereken metinleri dinler. Daha sonra derse Besmele-Hamdele-Salvele ve dua ile başlar. Genelde “رب اشرح لي صدري و يسر لي أمري” ayeti ile dua edilir. Her cümleyi talebenin bildiği ve anlayacağı dilden anlatmaya başlar. Hoca ders sırasında talebeye “*anladın mı?*” veya “*oldu mukardeşim?*” diyerek derse katılımını sağlar. Hoca, konuya giriş yapmadan evvel konunun mefhumunu öğrenciye anlatır. Öğrenci bu sırada medrese geleneği olan “*Beli (evet)*” veya “*beli ezğulam*” kelimesini hocasına tekrarlar. Anlamadığı yerlerde ise hocasını susarak, “*anlamadım. Tekrar eder misiniz?*” diyerek veya “*beli*” demeyerek hocasını uyarır. Hoca bunun üzerine konuyu tekrar ederek anlamasını sağlar. Bu süreç öğrenci dersini anlayıncaya kadar sürer. Hoca konuyu anladığından emin olduğu öğrenciye konu ile alakalı olan şerh ve haşiyelerden veya büyük Seydâ’nın¹¹³ konu ile alakalı olan takrirlerini, görüşlerini veya kendi görüşlerini anlatır. Konu anlatımı sırasında öğrencinin ve onu dinlemekte olan öğrencilerin zihnine egzersiz hükmünde olan; cümlede geçen kelimelerin terkiplerini veya geçmiş derslerden sorular sorar. Dersi dinlemekte olan öğrenciler ise; derse katılımları dersi alan öğrenci kadar veya daha önce o dersi işlemeleri sebebiyle daha fazla olabilmektedir. Hoca, medrese geleneğine veya öğrencinin zekâ durumuna göre

¹¹³Büyük Seyda’dan kasıt, Molla Bedrettin SANCAR hoca veya Molla Burhanettin Mücahidi hocadır.

öğrenciye verilecek ders miktarını belirler. Medrese geleneği olan kitaptan okunması gereken miktar bittikten sonra hoca, talebesine ikinci bir ders olan ve talebenin ölçüsüne göre değişen hadis, tefsir, siyer vs. ilimlerden bir ders daha verir. Bu ikinci ders genelde talebenin kitabı kendi okuması, hocanın öğrenciyi dinleyip yanlış okuduğu yerleri düzelterek mana vermesi ile olur. Öğrenci ikinci dersi okumuyor ise, hoca ona dersinin veya dersi ile ilgili şerhin, haşiyenin ibaresini okutup manasını sorar. Ders esnasında hocaya arız olan işkâller, ya şerh ve haşiyelerden çözülmeye çalışılır veya medresede odalar arası dâhili telefon hattından başka hoca arkadaşlara sorularak çözülmeye çalışılır. Çözümeyen yerler en büyük üstada sorulur. Bazen de o işkâl büyük hocaların toplandığı bir mecliste ortaya atılıp çözülmeye çalışılır. Ders sırasında bilinmeyen kelimeler lügat kitaplarına bakılarak çözülür. Müderris hocaların odalarında mutlaka lügat kitapları bulunur. Böylece ders *على سيدنا محمد و على آله* duası ile son bulur.

Öğrencidersini alıp hocasına *جزاك الله خيرا كثيرا*; “*Allah sana çok ecirler versin.*” duasını yaptıktan sonra odadan çıkar. Ders miktarı ve süresi öğrencinin kabiliyetine, okuduğu dersin ağırlığına göre değişir. Ortalama bir ders yarım saat ile kırk dakika arasındır.

2.2.4.2. Siirt'teki Medreselerde Müzâkere Usulü

Medresenin temel taşlarından birisi de müzakere dir. Müzâkere öğrencinin ders tekrarına denir. Esasen medreselerde müzakere iki kısma ayrılır: Aslî ders müzakeresi ve Alt ders müzakeresi. Dersini alan bir öğrenci ilk iş olarak dersini tekrar okumak suretiyle sürekli ders tekrarı yapar. Daha sonra kendisi veya medrese tarafından belirlenen müzakerecileri ile belirli bir vakitte müzakere, yani dersi karşılıklı olarak birbirlerine anlatmak suretiyle tekrar ederler. Eğer dersi müzakere edeceği öğrenci üst kitap okuyan biri ise; dersi anlatma ve bilmediği, anlamadığı yerleri ona tekrar etme şeklinde gerçekleşir. Eğer ders gurup halinde alınıyor ise, ilk önce kendi aralarında müzakere etmek suretiyle gerçekleşir. Bazen de topluca bir üst talebeye gidip yanında halaka yaparak müzakere ederler. Ders hocası talebenin kimlerle müzakere ettiğini, müzakereye devam edip etmediğini sürekli sorar, araştırır ve kontrol eder. Müzakere esnasında öğrenci çok rahat olduğundan, müzakere ona ikinci bir ders mesabesinde olup çok istifade ettiği bir sistemdir. Medresede bulunan müzakere odaları daima müzakere eden öğrenciler ile doludur. Öğrencinin soru sorma alanı çok geniştir. Öğrenci herhangi

bir Müderrise, bir Mucâz'a veya bir Tâlib'e sorusunu sorabilir. Müzakerenin vakti sabahtan yatma vaktine kadar devam eder. Medresede talebelerin müzakere etmesi için içinde rahlelerin bulunduğu müzakere odası bulunmaktadır. Müzakereler sesli olarak yapılır.

2.2.4.3. Siirt'teki Medreselerde Metin/İbare Ezberleme

Medresenin temel taşlarından biriside Metin/İbare ezberleme olayıdır. Öğrenci okuduğu kitabın metni varsa onu ezberler. Okumuş olduğu kitabın sırası ilerledikçe sorumlu olduğu metinlerde değişir. Öğrenci genelde beş metin kitabından sorumludur. Buna ek olarak hazırlık eğitiminde ezberlediği sureler ve mezhebine göre ezberlediği fıkıh kitabından da sorumludur. Ramazan ayında yapılan ezber yarışmasında ezberledikleri de tekrar ettirilir. Medresede metinlerden sorumlu olarak bir müderris ile birlikte bir komisyon görev alır. Bu komisyon öğrencinin metin takibini yapar. Haftanın belirli gününde öğrenciyi dinler ve öğrencinin metin ezberleme ile ilgili durumunu gösteren raporunu dosyasına bırakır. Ayda bir kez öğrencinin durumu hocasına yazılı olarak iletilir. Öğrenci yeni bir kitaba başlayacağı zaman önce bu komisyondan öğrencinin önceki metinleri eksiksiz bir şekilde ezberlediğine dair olur kâğıdı alınır. Sonra öğrenci yeni kitaba başlar. Bu komisyon iki ayda bir öğrencilerin mutata metnini dinlediği gibi zaman zaman talebe çağırarak suretiyle de metin dinler. Hafızların tekrarı hocaları tarafından veya sabahları talebelere bir cüz Kur'an okutmak veya kendi aralarında okumak suretiyle kontrol edilir.

2.2.4.5. Siirt Medreselerinde Metin Salonu

Metin salonunda talebelerin bir baştan diğer başa metin ezberlemek için gidip gelmek medreselerin eski bir geleneğidir. Medreselerde metin salonunda salonun başından sonuna kadar gidip gelinerek metin ezberleme ilmin bereketi olarak kabul edilir. Bu salon günün her saatinde ezber yapan öğrenciler ile ihya olan bir salondur. Medrese metinleri arasında bulunan İbn-i Mâlik'in Elfiyye (Vezinli-Nahiv) adlı eseri genelde Perşembe günü bazen beş altı öğrenci tarafından koro halinde söylenerek ezber yapılır. Medrese geleneğinde bu durum seyrine doyum olmayan bir manzara oluşturur.

2.3. SİİRT'TEKİ MEDRESELERDE OKUYAN ÖĞRENCİNİN BİR GÜNÜ

Siirt'teki medreselerde Arapça eğitim gören bir öğrencinin 24 saati oldukça yoğundur. Bu medreselerde mesai sabah ezanıyla başlar. Ezanla beraber medresede

*Hâris*adı verilen gece bekçileri olarak bilinen iki kişi öğrencileri kaldırmaya başlar. Bazı gayretli öğrenciler ise, ezandan önce kalkarak teheccüd namazı kılar ve ardından metinlerini ezberler. Yaklaşık yarım saat zarfında kalkan öğrenciler, guruplar halinde cemaatle sabah namazlarını eda ederler. Ardından güneşin doğmasıyla beraber hafızlardan dört kişi, her biri bir hizip olmak üzere toplamda bir cüz mukâbele okurlar. Diğer öğrencilerin tümü ellerinde Kur'an-ı Kerim, hafızları dinleyerek takip ederler. Mukâbeleden sonra kahvaltıya geçilir. Kahvaltıdan sonra hiç ara verilmeden ilmî tahsil mesaisi başlar. Genellikle Suyûti ve sonrasını okuyan talebeler Mütâlâa salonuna geçerek okuyacağı dersi mütâlâa eder. Talebe dersini mütâlâa ederken okuduğu kitapla ilgili bütün şerh ve haşiyelere de göz atar. Hatta kendi seydâsı dışındaki diğer müderrislerin özellikle de büyük Seydâ'nın, okuyacağı dersle ilgili varsa takrirlerine bakılır. Örneğin; Suyûti (el-Behcetü'l-Mardiyye) kitabını okuyan bir öğrenci bu kitapla beraber *Eşmûnî* şerhi ve onun Sabbân adındaki haşiyesi, *İbn-i Âkîl* şerhi ve *el-Hudrî* adındaki haşiyesi, hatta Sabbân haşiyesi üzerine yazılan *Enbâbî* haşiyesi ve Büyük Seyda'nın (Molla Burhaneddin) Suyûti üzerine yazdığı haşiye gibi tüm kaynakları mütâlâa eder. Böylece öğrenci dersine iyi derecede hazırlanarak dersini en iyi şekilde kavramaya çalışır. Bir öğrencinin bu yöntemle dersine hazırlanması zaruridir. Aksi takdirde dersine çalışmadığı hemen hocası tarafından bilinir. Bu hali ile öğrenciye hocası ya hiç ders vermez ya da az miktarda ders vererek onu gönderir. Suyûti'den daha geride olan kitapları takip eden öğrenciler ise, ezberlerine ağırlık verdikleri için metin ezberleme salonunda metinlerini ezberlerler. Bu durum öğleye kadar devam eder.

Saat 8:00'dan itibaren Müderrisler medreseye gelerek ders vermeye başlarlar. Medresede ders veren yaklaşık 20 müderris bulunmaktadır. Hafızlık eğitiminin de olduğu yeni binada da yaklaşık 15 hoca bulunmaktadır. Müderrisler verdikleri ders sayısına göre yatsıdan bir iki saat sonrasına kadar derslerini sürdürürler. Her bir ders 30 dakika ile 45 dakika sürer.

Öğle ezanıyla birlikte derslere ara verilir. Tüm öğrenci ve müderrisler medresenin bitişiğindeki camiye giderek namazlarını cemaatle eda ederler. Namazdan hemen sonra öğle yemeğine geçilir. Yemekten sonra dersini almış olan öğrenciler, okuduğu dersi kendisi ile denk ya da daha yukarıda olan öğrencilerle beraber müzakere eder. Medresede müzakerenin çok önemli bir yeri vardır. Zira bu şekilde dersini birkaç kez müzakere ederek tekrarlayan öğrenci için öğrendiği bilgiler kalıcı olur. Müzakerede

bulunan öğrencilerin her biri kendi hocasından ya da kendi gayretiyle şerh ve haşiyelerden elde ettiği nükteleri diğer arkadaşları ile paylaşarak ilimlerinin artmasında ve bereketlenmesinde birbirlerine katkıda bulunurlar.

Derslerini mütâlaa, müzakere ve metin ezberleme gibi çeşitli şekillerde tahsile devam eden öğrenciler, ikindi ezanı ile beraber camiye giderek ikindi namazını eda ederler. Namazdan sonra mütâlaa salonunda büyük öğrenci ve tüm müderrislerin katıldığı Hadis dersi okunur. Hadis dersi büyük Seyda (Molla Burhaneddin) tarafından verilir. Uzun zamandan beri devam eden bu derste Kütüb-i Sitte'nin tamamı bitirilmiş durumdadır. Ders esnasında bu hadis metinleri üzerine yazılan şerh ve haşiyelerden de istifade edilmektedir. Hadis dersinin ardından genellikle tasavvuf kaynaklı bir ders daha okunmaktadır. Derstensonra dersi alan gurup dağılarak müderrisler, derslerini vermeye; öğrenciler ise ders çalışmaya devam ederler. Bu şekilde akşama kadar devam eden ilim tahsili akşam namazı ve yemeğinden sonra da devam eder. Akşam ile yatsı arasında öğrencilerin çoğu ezberledikleri metinleri tekrar ederler. Yatsı namazı kılındıktan sonra da tahsile devam edilir. Yaz aylarında 22:30, kış aylarında ise 21:30'da yatma saatinde tüm öğrencilerin yatakhanelere geçerek istirahat etmeleri sağlanmaktadır. Ancak uzun kış gecelerinde daha fazla çalışmak isteyen talebeler izin almak şartı ile saat 23:00'a kadar derslerini mütâlaa edebilmektedir.

Müderrisler çoğunlukla akşama kadar derslerini bitirirler. Ancak fazla dersi olanların dersleri yatsıdan sonraya sarkabilmektedir. Özellikle büyük seydâların (Molla Bedrettin, Molla Burhaneddin gibi) öğrenci sayısı tüm müderrislerin öğrenci sayısından fazla olduğundan dersler bazen gece geç saatlere kadar da devam etmektedir. Zaman zaman da medresenin baş müderrisi durumunda olan büyük Seydalar gündüzleri çok sayıdaki ziyaretçilerle ilgilenmek zorunda kalmaları sonucu dersler geç saatlere kadar uzayabilmektedir. Mesela yirmiden fazla dersi olan Molla Burhanettin hoca, bu dersleri yetiştirmek için mümkün mertebe ziyaretçilerin yanında da ders vermektedir.

2.4. SİİRT MEDRESELERİNDE İCÂZET

Siirt medreselerinde sıra/alet ilimleri kitaplarını okuyup bitiren öğrenciye verilen diplomaya İcâzet denmektedir. İcâzet verme hususunda herhangi bir standart yoktur. Siirt'teki medreselerde icazetname verilirken öncelikle mücâz olacak kişide liyakat şartı aranmaktadır. Öğrenci bahse konu olan ilmi tahsili yapsa bile şayet öğrenci icâzet

ehliyetine sahip değilse ve medreseyi temsil etme kabiliyeti yoksa ona icâzet verilmez. Bu hususta oldukça seçici davranılır. Zira icâzet demek öğrencinin fetva verebilme, tebliğ ve irşat yapabilmesine izin vermektir.

Bu icâzet verme işleminin keyfiyeti ise şöyledir: Her şeyden önce o yıl içerisinde icâzet verilecek öğrencilerin isimleri belirlenir. Bunun için de icazet töreni düzenlenir. Bu törene mülki amirler, daire amirleri, müftü ve yörenin kanaat önderleri ile halk da davet edilir. Düzenlenen icâzet töreni Kur'an-ı Kerim tilavetiyle başlar, ilahilerle devam eder. Sonra medresenin müderrislerinden iki konuşmacı konuşmalarını sunarlar. O yıl icâzet alacak iki öğrencide kısa bir konuşma yaparlar. Daha sonra hoca tarafından icâzetnâmenin metni okunur. Orada bulunan cemaatin huzurunda “اجزت فلانا /*falancaya icazet verdim.*” der. İcâzet metninin tamamı okunduktan sonra hoca öğrencisine bir takım ilmi, dini, ahlâki tavsiyelerde bulunur. En sonunda da dua yapılır ve gelen davetlilere yemek ikramında bulunulur. Böylece icâzet verme işlemi son bulur.

2.5. SİİRT'TEKİ MEDRESELERDE OKUTULAN ŞER'İ İLİMLER

Osmanlı medreselerinde eğitim-öğretim, 16.yüzyılın ortalarından beri daha ziyade dini ilimler üzerine yoğunlaşmıştı. Bu durum asırlarca sürdü ve II. Meşrutiyet'e kadar da zikretmeye degecek önemli bir değişiklik ve gelişme olmadan geldi. İçerik, amaç, metot ve hedefleri içine alan tedris, ders kitapları, ders araç ve gereçleri, II. Meşrutiyete kadar, esas itibariyle aynen devam etti. 19. Yüzyılın sonlarına ait İcâzetnâmelerde yer alan dersler, daha önceki asırlardan farklı değildi.¹¹⁴ Mesela Eğinli İbrahim Hakkı Tefsir, Hadis, Kelam, Belâğat, Usul, Furu', Nahiv, Sarf, Mantık, Hikmet, Edebiyat derslerinden icazet almıştır. Bazı icazetnâmelerde Hendese, Hikmet, Hey'et gibi fennî dersler de yer almaktadır.¹¹⁵

Siirt'teki medreselerde ise; Alet/Dilbilgisi ilimlerine oldukça büyük ehemmiyet verilmekle beraber Fıkıh, Tefsir, Hadis, Kelam, Usul, Edebiyat, Şiir gibi alanlarda da öğrencilere ders verilmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu dersler asli ders değil fer'î ders olarak görülmektedir. Şimdi de Siirt'teki medreselerde okutulan diğer şer'î ilimlerden bahsetmek yerinde olacaktır. Siirt medreselerinde okutulan diğer şer'î ilimler ve bu ilimlere yönelik okutulan sıra dışı kitaplar şunlardır:

¹¹⁴ Sarıkaya, s.82.

¹¹⁵ Sarıkaya, s.82-83.

2.5.1. Fıkıh İlmi

Tillo medreselerinde fıkıh ilmi alanında okunan kitaplar genellikle Şâfiî fıkıh kitaplarıdır. Zira yöre halkı genellikle Şâfiî mezhebine mensuptur. Bu kitaplar; *Ğâyetu't-Takrîb*, *Envâru'l-Mesâlik*, *el-Bâcurî*, *Nihâyetu't-Tedrîb*, *Muğni'l-Muhtâc*, *el-Minhâc*, *Tuhfetu'l-Muhtâc* gibi kitaplardır. Hanefî mezhebine mensup olan öğrenciler ise; *Nuru'l-İzâh*, *Kudûrî*, *İhtiyâr*, *Multeka'l-Ebhur*, *Lübâb ve Hidâye* gibi kitapları okumaktadırlar. Fıkıh usulü ile ilgili olarak Sübki'nin *Cemu'l-Cevâmi* ve el-Cüveyni'nin *Verekât* ve aynı eserin şerhi olan *Nefehât* adlı eseri zorunlu olarak okutulan kitaplardandır. Şâfiî mezhebiyle ilgili olan *Ğâyetu'l-iẖtisar* ve Hanefî fikhıyla ilgili olan *Kıfayetu'l-Mübtedi'* adlı eserler bütün öğrencilere ezberlettirilir. Böylelikle öğrenci kendi mezhebi ile ilgili hususiyetleri bilmiş olur.

2.5.2. Tefsir İlmi

Medrese eğitiminde Arapça Lengüistik bilimler anlatılırken genellikle Kur'an ayetleri referans gösterilmektedir. Bu vesile ile öğrenci anlatılan kaideyi rahatlıkla ezberlemiş oluyordu. Bundan dolayı öğrenci daima Tefsir ilmi ile zihnî bağlantı kurmuş oluyordu. Medrese öğrencisi Molla Camii'e kadar Suyûti'nin *Tefsiru'l-Celâleyn* adlı eserini okur. Daha sonraki merhalelerde ise Nesefî'nin *Medâriku't-Tenzîl* adlı tefsiri okunur. Daha zeki öğrenciler ise, Kadı Beydâvi'nin *Envâru't-Tenzîl* adlı tefsirini tercih etmektedirler. Bununla beraber medrese öğrencileri kendi aralarında Suyûti'nin *Tefsiru'l-Celâleyn*, Molla Bedrettin Sancar Hocanın son zamanlarda kaleme aldığı *Ebdau'l-Beyân*, Beydâvi'nin *Envâru't-Tenzil*, Nesefî'nin *Medâriku't-Tenzil*, İbn-i Kesir'in *Tefsir-u Kur'âni'l-Azim*, Zemahşeri'nin *el-Keşşâf*ı, er-Râzi'nin *Mefâtihu'l-Ğayb* adlı tefsirlerini mütalaa etmektedirler. Tefsiru'l-Celâleyn'nin haşiyesi olan *el-Cemel* ve *es-Sâvi* eserlerine sıkça başvurulmaktadır. Son zamanlarda şark medreselerinin müfredatında Tefsir usulüne ve Ulumu'l Kur'an'a maalesef yer verilmemektedir.

2.5.3. Hadis İlmi

Hadis ilminden genellikle irşat ve tebliğ konularına ağırlık veren eserler tercih edilmektedir. *Kütüb-ü sitte*, *Erbain*, *Riyazu's-Salihin*, *Muhtaru'l-Ehadis* ve hadis ilmiyle alakalı diğer bazı şerhler de okunmaktadır. Ayrıca Kütüb-ü sitte'nin bazı bölümleri ders olarak okutulmaktadır. Hadis usulüyle ilgili olarak da İbnu's-Salah'ın

Ulûmu'l-Hadis ve İbn-i Hacer el-Askalânî'nin *Nuhbetu'l-Fikeradlı* eserleri takip edilmektedir.

2.5.4. Siyer İlmi

Muhammed el-Hudârî'nin *Nuru'l-Yakîn*, Muhammed Rıza'nın *Muhammed Resulullah*, Seyyid Muhammed Alevî'nin *Târihu'l-Ahvâl ve'l Havâdisi'n Nebeviyye*, Zeynî Dahlân'ın *es-Siretu'n-Nebeviyye* adlı eserleritakip edilmektedir.

2.5.5. Tasavvuf İlmi

İmam-ı Rabbânî'nin *el-Mektubât*'ı, Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'si, Molla Camî'nin *Nefahâtu'l-Uns* adlı eseri, Şeyh Abdurrahman-ı Tağî'nin *Mektubât*'ı, Mela-yı Cezerî'nin ve Seyyid Ali Fındıkî'nin *Divân* adlı eserleri okunmaktadır.

Esasen Şark Medreselerinde Cumhuriyetten bu yana Sarf, Nahiv ve Mantık bilimleri daha ağırlıklı olmuş ve Fıkıh, Tefsir, Hadis ve Tecvit gibi ilimler ile hafızlık eğitimi yeteri kadar ilgi görmemiştir. Fakat son yıllarda başta fıkıh olmak üzere temel İslami ilimlerin tümüne bir yönelim olmuş ve artık hemen her medresede bu ilimler tahsil edilegelmiştir. Öğrencilerin çoğu icâzet aldıktan sonra bir iki yıl daha medresede kalarak başta Fıkıh olmak üzere Tefsir, Hadis, Siyer gibi ilimleri tahsil ederek bu alanlarda kendini yetiştirmektedir. Özellikle Tillo Mücâhidiyye medresesi son yıllarda Tecvit ve Kur'an'ı Güzel Okuma konusunda bir hayli mesafe almış bulunmakta ve açtığı yeni kursta hafızlık programına yer vererek her yıl onlarca hafız yetiştirmektedir. Ayrıca medreseye alınan yeni öğrenciler, Kur'an'ı yüzünden okuma ve belirli yerleri ezberleme konusunda üç aylık bir eğitime tabi tutulmaktadırlar. Bu üç aylık eğitimde başarılı olamayan öğrenciler Arapça öğrenimine geçirilmemekte ve medreseden kaydı silinmektedir.

2.6. SİİRT MEDRESELERİNDE SOSYAL HAYAT

Siirt medreselerinde Arapça dil eğitiminin usulü, metodunu dile getirdikten sonra burada öğrenim gören öğrencilerin sosyal yaşantıları da kanaatimizce oldukça ehemmiyetlidir. Zira buradaki öğrencilerin sosyal hayatları da ilimle yoğrulmuş bir yaşam tarzıdır.

Günün yaklaşık 14-15 saatini ilim tahsili ile geçiren öğrencilerin geri kalan zamanları namaz, yemek ve yatma ile geçmektedir. Medresede öğrencinin yıllık izin

hakkı altı ayda on beş gündür. Ancak izin kullanma taleplerinin yoğun olduğu yaz aylarında medresede boşluğun meydana gelmemesi gerekçesiyle izinler kontrollü olarak verilir. Buna göre aynı zaman zarfında en çok 15 kişiye izin verilmektedir. Bu 15 kişiden biri ya da birkaçı izinden dönmediği müddetçe başkasına izin verilmez. Medresede haftalık tatil, Perşembe günü akşam ezanıyla başlar, Cuma günü yine akşam ezanıyla sona erer. Tatil gününde öğrencilerin medrese dışına izinsiz çıkmalarına müsaade edilmez. Öğrenciler tıraş, banyo, elbise yıkama gibi ihtiyaçlarını tatil gününde karşılarlar. Cuma tatilinde öğrencilerin uğraştığı önemli meşguliyetlerden biri yırtılmış, eskimiş ya da fotokopi olarak çektikleri kitapları ciltleme işidir. Her öğrenci ciltleme için gerekli malzemeyi alarak kitapları çok sağlam ve estetik bir şekilde ciltlerler.

Tatil günü yapılan etkinliklerden biri de öğrencilerin toplu olarak piknik yapmalarıdır. Piknik yapmak çoğu zaman hava şartlarının elverişli olduğu bahar aylarında, Perşembe günü yapılmaktadır. 2-3 haftada bir yapılan bu piknik, sabah erkenden başlar. Piknikte sabah kahvaltısı yapıldıktan sonra öğrenciler, ağaç gölgelerine ya da çardaklara çekilerek derslerini mütâlaa ederler. Perşembe piknikleri hafta içine denk geldiği için dersler ihmal edilmez. Müderrisler de erken gelerek piknikte derslerini verirler. İkindiye doğru dersler bittikten sonra öğrenciler çeşitli oyunlar oynarlar. Akşam vaktiyle beraber öğrenciler medreseye dönerler.

Medresede her Perşembe yatsıdan sonra mevlit programı düzenlenir. Mevlitten sonra çay ikram edilir. Öğrencilerin kendi aralarında topladıkları paralarla aldıkları çerez ve meyveler de çayla beraber sofraya getirilir. Çay esnasında bazı öğrenciler kaside ve ilahi söyleyerek coşkulu bir hava oluşturmaktadırlar.

Haftalık tatilin bittiği Cuma günü yatsıdan sonra Büyük Seydâ'nın önderliğinde, tüm müderris ve öğrencilerin katılımıyla hadis dersi programı icra edilir. Aşr-ı şerifle başlayan program, hadis dersi ile devam eder. Ardından Bediüzzaman Said Nursi'nin Risale-i Nur Külliyyatından iki ders okunur. En son bir münacat ve Büyük Seyda'nın yaptığı dua ile program sona erer.

Daha önce de ifade edildiği gibi medrese işleri, tüm müderrislerden oluşan ve Büyük Seydâ'nın oğlu Molla Alâeddin Mücâhidi tarafından başkanlığının yapıldığı bir şûrâ tarafından yürütülmektedir. Bu Şûrâ haftada bir kez toplanır. Şûrâ'da alınan kararlar gerekli görüldüğü takdirde büyük Seyda'nın onayına sunulmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TARİHİ GELİŞİM SÜRECİNDE SİİRT MEDRESELERİNİN İLDE VE BÖLGEDE DİNİ EĞİTİM-ÖĞRETİMDEKİ YERİ

3.1. TARİHİ GELİŞİM SÜRECİNDE SİİRT MEDRESELERİNİN İLDE VE BÖLGEDE DİNİ EĞİTİM-ÖĞRETİM VE TERBİYEDEKİ YERİ

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi birçok uygarlığa beşiklik yapmış olması, coğrafi ve stratejik konumu, Mezopotamya bölgesinde bulunması gibi sebeplerle farklı ırk, dil, din ve uygarlıkların uğrak yeri olmuştur. İslam tarihi boyunca bölge, farklı idarelerin altına girmiştir. Bu farklı idarelerin ortak paydası İslam olması sonucunda bölge İslam'a göre şekillenmiş, onun etrafında idari yapılar ve kurumlar kurulmuştur. Bölgenin Hz. Ömer ve Hz. Osman(r.a) zamanında fetholunmasıyla birlikte bölgede kurulan eğitim kurumları, herhangi bir radikal değişikliğe gitmeden İslam dini ekseninde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bölgenin kendi açısından en büyük talihsizliği merkezi hükümetlerden uzak kalmış olmasıdır. Bu durum bölge ve bölge haklı için ilmi, siyasi, ekonomik ve kültürel bir takım sıkıntılara sebebiyet vermiştir. Bölgede tarih boyunca kurulan idareler merkez ile bağlantıları olmadığı için merkezi yerlerin sahip olduğu imkânlarla sahip olamadılar.

Bölgenin tarih boyunca merkezden uzak olması ve coğrafi yapısı sebebi ile bölge halkı diğer alanlarda olduğu gibi eğitim-öğretim alanında da yöresel imkânlar çerçevesinde yerel yapılanmalar kurmaya başladı. Bölgede İslam dinine özen gösterilmesi sebebiyle de eğitim- öğretim kurumu olarak da medreseler tebarüz etmeye başladı. Diğer taraftan İslam'ın ilme, öğrenmeye önem vermesi, cehalete karşı bir tavır sergilemesi bölge halkının buna paralel olarak medreseleri kurması kaçınılmazdı.

Bölgenin güney kısımları olan Urfa, Nusaybin ve Cizre hicri 18. Yüzyılda İyaz b. Gunm tarafından, bölgenin yüksek kısımlarından olan Van İli ise Hz. Osman (r.a) tarafından fethedilmiştir. ¹¹⁶ Dolayısıyla bölgenin İslamlaşması ve bu meyanda yapılar oluşturması ve bilimsel veriler üretmesi köklü bir maziye sahiptir.

¹¹⁶Şemseddin Muhammed b. Ahmed ez- Zehebi, *Târihu'l-İslam ve Vefiyyâtu'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm*, Dâru'l-Kitâbi'l Arabi, Beyrût 1987, III, s.162-186.

Osmanlı Devleti'nin bölgeye nüfuz etme dönemine tekabül eden miladi 16. asrın ikinci yarısından itibaren bölgede resmî medreseler kurulmuş olduğunu söyleyebiliriz. Zira Cizreli Molla Ahmed'in yazmış olduğu *Divân* adlı eser, hicri 10. asırda kaleme alınmıştır. Aynı zamanda hicri yedinci asrın ilk yarısında vefat eden, biri Arap edebiyatında, biri tarih ve hadiste, diğeri de hadis ve fıkıh ilimlerinde zirve kabul edilen İbnu'l Esir'ler diye bilinen üç meşhur kardeş Cizrelidirler.¹¹⁷Tarihikayıtlar da Zengi ve Atabekler döneminde bölgede medreselerin kurulduğunu göstermektedir.¹¹⁸Nizamül mülk'ün Cizre yöresinde er-Radâviyye isimli bir medrese kurduğu da tarihi kayıtlardan anlaşılmaktadır.¹¹⁹

Bölgede değişik zaman dilimlerinde hâkimiyet kuran Abbasiler, Hamdanîler, Büveyhîler, Selçuklular, Türkmenler, Artuklular ve Osmanlılar ilme ve ilim müesseselerine önem vermiş, bütün ilmî faaliyetler bölgede medreselerin çatısı altında yapılagelmiştir. Görüldüğü üzere bu kadar eski ve köklü bir maziye sahip olan, şark bölgesinde eğitim- öğretim gibi çok önemli bir faaliyeti icra eden bu kurumun bölge halkı üzerinde sosyo-kültürel, dinî, ahlâkî alanda derin izler bırakması kaçınılmaz bir durumdur. İşte şimdi biz medresenin bir kurum olarak halk üzerindeki tesirinden bahsedeceğiz. Cumhuriyet öncesi ve sonrası hatta çağlar boyu toplumun sosyal bünyesine nüfuz ederek çok köklü bir etkiye sahip olan bu halk kurumu, özellikle Cumhuriyet sonrası dönemde icra ettiği misyon, vizyon, işlev ve bıraktığı dinî ve sosyal izler hakkında ciddi anlamda yazılan bir eser maalesef hemen hemen yok gibidir. Üzülerek ifade ediyoruz ki ne medresede tahsil görenler, ne din sosyologları, ne de din psikologları bu kurumun toplumsal dokudaki işlevlerini akademik bir üslupla incelemiştir. Bizim burada aktaracağımız yöre halkından birisi olarak şahsi tecrübelerimize ve yöre halkının kanaat önderlerinde yapmış olduğumuz şifahi rivayete dayanmaktadır.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi bölgenin kurulan idarelerin merkezlerinden uzak olması ve merkezde bulunan medreselerden istifade edememesi halkın yöresel çabalarla maarif teşkilatı kurmasına sebep olmuş, bu maarif teşkilatı da medreseler olmuştur. Bir halk kurumu olan bu medreseler çok kıt imkânlarla hayatiyetine devam etmiş, icra ettiği fonksiyonlar da bölgeye mahsur kalmıştır. Nitekim 19. yüzyılda Tefsir, Hadis, Fıkıh,

¹¹⁷Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l Buldân*, Daru'l Fikr, Beyrut 1990, I, s.134-138.

¹¹⁸Heyet, *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, Çağ Yay., İstanbul 1992, XIV., s.84.

¹¹⁹Muhammet Yusuf Çandır, *Tarih-u Ceziret-i İbn-i Ömer*, Daru'l Fikri'l Lübnânî, , Beyrut 1990,s.298-299.

Kelam, Belağat, Münâzara ve Tasavvuf gibi birçok alanda eser yazan Molla Halil es-Siirdî(Ö.1960), Risale-i Nur adlı eserleriyle dünyaca meşhur olan Bediüzzaman Said Nursî, kozmoğrafya ilimleri ile meşhur çalışmaları olan İbrahim Hakkı(Ö.1782) gibi birkaç bilginin dışında bölgede yapılan ilmî faaliyetler bölgenin sınırlarını aşamamıştır.

Siirt'teki yaşı ilerlemiş medrese müderrislerinin bize verdiği şifahi bilgiye göre; cumhuriyet öncesinde Siirt'teki medreselerde bulunan öğrenci sayısının bir hayli fazla olduğudur. Ancak Cumhuriyet'in ilanı ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile beraber kent merkezlerinde ilmi faaliyetlerine devam eden medreseler kırsala kaymış ve medreseler adeta kendi kaderine terk edilmiştir. Bütün bu olumsuz şartlara rağmen medrese, toplum üzerinde hemen hemen her alanda derin etkiler bırakmış, ciddi bir ilişki ağı kurmuştur.

Medrese, toplumla iç içe yaşayan, topluma öncülük eden ve yöre halkının önderi konumunda olan bir müessese olarak tanınmaktadır. Bu sebeple medrese mensuplarını gizli bir kontrol mekanizması sürekli izlemektedir. Zira yöre halkı medrese mensuplarını toplumun gözde insanları olarak bilmiş ve öylece kabul etmiştir. Bunun bilincinde olan medrese mensupları; davranış biçimlerine, haram-helal duygusuna, ilişki ağlarına azami derecede dikkat etmektedirler.

Bölgede dini rehberlik, eğitim, ahlâk bakımından örnek olma ve kültürleşme gibi kavramları halka kazandıran medreselerdir. Halkın bu meyandaki ihtiyaçlarını medreseler üstlenmektedir. Yöre halkından edindiğimiz bilgiye göre medreselerin etkin olduğu dönemlerde halk arasında tam bir emniyet duygusu hâkimdi. Halkın sevincinde, üzüntüsünde daima medreseler vardı. Halk bütün muamelatını medreselerden aldıkları bilgilerle işliyordu. Toplumda saygı, hoşgörü ve kardeşlik hâkimdi. Toplum içerisinde egoist ve pragmatist anlayışlar yok denecek kadar azdı. Ancak kanaatimizce, günümüz modernitesine çağın insanının ayak uydurması, dini yaşama ve yaşatma hususunda umumi bir lakaytlığın hâkim olması, maddi unsurların ön plana çıkması gibi sebeplerle medresenin eski tesirini görmek mümkün bulunmamaktadır.

Tarih boyunca medreseler bölgenin eğitim-öğretimini, ahlâkî ve dinî öğretimini etkin bir şekilde yönettiği gibi bölgenin ilmî coğrafyasını da şekillendiriyordu. Medreseler kendi kıt imkânlarıyla ilmî yapıya ciddi anlamda katkılar sunmuş, İslami ilimler sahasında küçümsenmeyecek mahsuller vermiş ve bölgenin bu sayede cehaletten kurtulmasına vesile olmuştur. Yine bu sayede medreseler, birikimli, kültürlü ve medeni

insanların yetişmesine çok önemli katkılar sunmuştur. Bunun en açık göstergesi medreselerde okutulan sıra kitaplarının ve bazı haşiyelerin medresenin yetiştirdiği âlimler tarafından kaleme alınmış olmasıdır. Mesela; Şeyh Abdulhakim ed- Dirşevî'nin telif ettiği *Sutûr* adlı eseri, *Zurûf* ve *Terkîb* adlı eserler, İbn-i Hacib'in *Kâfiye* adlı eserinin genişletilmiş mahsulü olan Seyda Molla Halil es-Siirdî'nin *el-Kâmusu's-Sânî*'si ve Molla Bedrettin SANCAR Hoca efendinin tefsiri olan *Ebdeu'l-Beyân*'ı bu tür ilmi mahsullere örnek gösterilebilir. İşte bölgedeki medreselerde yetişen âlimlerin ortaya koymuş olduğu bu ilmi mahsuller, yöredeki medreselerin halk üzerindeki ilmi etkisinin ve İslami ilimlere yöre halkından olan âlimlerin katkılarının olduğunu göstergesidir.

Bölgenin ilmî hayatındaki medreselerin bu etkin rolü, bölgenin dinî, ahlâki ve kültürel alanlarda yapılanması hususunda etkisini yoğun bir şekilde göstermektedir. Yöre halkından olup yaşça büyük olan kimselerden aldığımız şifahi bilgilere göre; Yöre halkı şer güçlerin ciddi anlamda ırkçılık propagandası yaptığı devre kadar oldukça dindardı. Din hayatın hayatı idi. Toplumun günlük hayatında bile dinin büyük bir rolü vardı. Toplumun sosyal hayatı dahi İslam dinine göre şekilleniyordu. Bu şekillenme günlük konuşmaya dahi etki ediyordu. Aileler çocuklarına küçük yaşlarda Kur'an-ı Kerim öğretiyor ve fıkıh alanında bilgi sahibi olması için camilere gönderiyordu. Namaz, oruç, zekât gibi ibadetleri yapmak büyük bir erdem sayılıyordu. Namaz kılmayan kişi aynı zamanda güvenilir olmayan kişi olarak tanınıyordu. Zina, faiz, kumar gibi günahlar nefretle karşılanır ve bu işlere girişen kişi ile irtibat kurulmazdı. Bu kişiden uzak kalınması için herkes birbirini uyarırdı. Bölge halkı günlük alışverişlerinde her türlü muamelatında İslam hukukunu esas almış, helal ve harama oldukça itina gösterirdi. Miras paylaşımında da İslam Miras Hukuku'nun prensipleri uygulanırdı.

Bölge insanının medreselerden ne derece etkilendiğini gösteren emarelerden biri de, halkın konuşmalarında bölgenin kanaat önderlerini referans göstermeleridir. Halk arasında çıkan dini konularda çıkan tartışmalarda “Biz Molla Bedrettin hocadan ve Molla Burhanettin hocadan şöyle işittik” derler. Medrese âlimlerinin hemen hemen her gün yapmış oldukları vaaz ve nasihatler bölgenin dini canlılığını sürekli tazelemektedir. Allah rızası, Allah korkusu, İslam kardeşliği, peygamber şefaati gibi İslamifenomenlerden bahseden medrese hocaları bölgenin günümüzdeki durumu da göz önüne alınırsa oldukça ehemmiyet arz etmektedir. Bölgedeöteden beri var olan bir takım gerek özel gerek tüzel meselelerde medreseler hep ön planda yer almıştır. Hatta

toplumda karşılaşılan sosyal ve hukuki problemlerde çözüm yeri medreseler ve buradaki nadir yetişen âlimler olmuştur. Bu durum halen günümüz de devam etmektedir.

Medreseler yörede yaşayan halkın günlük yiyecek ve içecek gibi nesnelerin günlük kullanımını da etkilemektedir. Bu hususta en ufak bir tereddüt olduğu zaman hemen medrese hocalarına başvurulur, fetva istenir, sonucu pahaliya mal olsa bile yine de medrese hocalarının fetva verdiği yönde hareket edilirdi.

Yöredeki medreseler toplumsal algısını tazelemek, ayrıca hizmet adına mübarek gün ve gecelerde mütenevvi programlar düzenlemektedirler. Bu programlara halkın iştiraki de sağlanmaktadır. Medrese bu gibi programlarla halkın gözünde hem güven tazelemekte hem de yöredeki İslam kardeşliğini, birlik ve beraberliğini sağlama yolunda önemli bir hizmet icra etmektedir. Bu yönüyle yöredeki medreseler İslami hayat yaşama tarzını bölgenin genel karakteri haline getirmiş olmaktadır. Halk yapacağı her davranışta İslam fıkına uygunluk şartına riayet etmeye azami gayret göstermeye çalışmıştır. Bu sebeple medreseler halkın nazarında her zaman zirvede kalmayı, halktan gerekli olan saygı ve itinayı kazanmayı başarmıştır.

İşte yöredeki medreselerin bu tutumu inşalarda pozitif bir ahlaki yapı, olumlu ve olgun davranış biçimleri artık karakter halini alıyordu. İffet, namus gibi değerler bireylerin olmazsa olmazı oluyor ve bu erdemlerin etkisi rengini toplumsal yapıya aksediyordu. Zamanımızın sözümona modern insanının asla yerine getiremeyeceğifedakarlık, ihlas, isâr, misafirperverlik, akrabalık ve komşuluk hukuku, sadakat doğruluk, dürüstlük, adalet, hakka riayet, sabır, kardeşlik, gibi ahlaki fazilet ve erdemler halk arasında yayılıyor ve insan psikolojisine iyice sindiriliyordu.

Medreselerin yöreye gerek dini gerek ahlaki, gerek eğitim ve öğretim açısından çok önemli hizmetleri olmuştur. Burada Nakşibendi tarikatının Hâlidîyye koluna mensup meşhur mutasavvıf Şeyh Muhammed Kâzımî el-Hâlidî (k.s)'nin eseri olan *Cevâhiru'l-Ulûmi'l Kâzımiyye* adlı hal tercemesinde zikrettiği bir mevzuyu da anlatmadan geçemeyeceğim.

Şeyh Muhammet Kazım(k.s) hazretleri¹²⁰ bu eserde;

“1940 yılında Bidri aşiretinin yaşadığı Norşin(Güroymak)’e geldim. Büyük bir köy olup mescidi yoktu. Allah(cc) bizi, köye bir mescit inşa etmeye muvaffak kıldı. Kırtakum Köyünde tam bir yıl kaldım. Sonra Bidri Aşiretinin ağası Selim Ağa bana ‘Köyümüzün halkı aşırı bir cehalet içindedirler, evinizi köyümüze getirmeye davet ederiz. Gelmezseniz kıyamet gününde sizden davacı oluruz’ dedi. Evi Hasköy’e götürdüm. Hasköy, Muş’un en büyük köyü idi. Kerim olan Mevlam orda da mescit yapmamıza yardımcı oldu. Sonra camii yanındaki Hasan Ağa’nın evine taşındık. Daha önce köyde mescit ve cemaat yoktu. Köylüler dini konularda aşırı cahildi. Kadın ile erkeklerin birlikte oynamaları gibi birçok münker adet vardı. Köyde kocasını terk edip de başka erkeğe varan on dört kadın vardı. Allah(cc)’a hamdolsun ki, bizi bu münker sapıklığı Hasköy’den ve diğer civar köylerden kaldırmağa muvaffak kıldı. Halktan bu çirkin âdetiterk etmeleri için söz aldık. İlim talebeleri bize gelmeye başladılar. Bizde okuyan otuz talebe vardı. Köy büyük olmasına rağmen, üç kişiden başka Fatiha süresini doğru okuyan yoktu. Bundan dolayı köylülere Fatiha, tahiyyat duası ve dini bilgileri öğretmeye; öğrenenin adını bir deftere yazmaya başladık. Öğretmek için her bir şahsı bir talebeye teslim ettik. Allah’a hamdolsun ki, çoğunun kıraati sahih oldu.

Guveyt(Sason) dağlarındaki Bidri köyleri ile Hevadorik muntikasındaki köyleri dolaşp, kıraatlarını düzelttikten sonra, İslam’ın şartlarını öğretiyorduk. Hamd ve Minnet Allah’a olsun ki mescidi olmayan Şımlak, Kolasik, Migrakom, ve Bilarinç köylerinin her birinde mescit oldu. Ezan ve cemaat gibi İslam şiarı zahir oldu.”¹²¹ demektedir. Görüldüğü gibi medreselerin yöredeki cahiliyeti kaldırmada etkin bir rolü olmuştur.

Sonuç olarak şunu diyebiliriz ki; eskiden olduğu gibi günümüzde de yöredeki medreselerin halk üzerinde dini, ahlaki ve ilmi bakımdan oldukça büyük bir tesiri vardır. Halk sosyal ve dini yaşamında medreseleri her zaman örnek almıştır ve halen

¹²⁰Şeyh Muhammet Kazım hazretleri H1324/M.1906 yılında Siirt’in Fersaf köyünde doğmuştur. Kendileri hayatta iken yörenin hocaları; “İmam Malik hayatta iken fetva verilmez.” meşhur ibaresini, “Şeyh Muhammed Kazım hayatta iken fetva verilmez.” şeklinde kullanarak, onun ilmi üstünlüğünü kabul etmişlerdir. Şeyh efendi 16 Aralık 1996 Pazartesi günü İstanbul’da vefat etmiştir. Siirt’teki Kâzimiyye Medresesi’nin yanına defnedilmiştir. Şeyh Efendi’nin hizmetinde bulunmuş Halil Özel’in ondan naklettiği şu sözleri Şeyh Efendi’nin Şafii mezhebinde ne kadar ilerde olduğunu gözler önüne seriyor. “Bütün Şafii mezhebi kitapları yok olsa, Allah’ın inayetiyle bu mezhebin hükümlerini tekrar yazabilirim.”

¹²¹Maşuk Salihoglu, Deryadan Damlalar , Divan Yay., İstanbul 2005, s.15.

örnek almaktadır. Yöredeki sosyal hayatın yönünü, tonunu, rengini, toplumsal olayların çehresini, ahlaki ve kültürel kodlarını büyük ölçüde medreseler belirlemektedir.

3.2. EĞİTİM ALANINDA SİİRT'TEKİ MEDRESELERİN YÖRE HALKI ÜZERİNDEKİ ROLÜ

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi gerek Siirt ilinin gerekse bölgenin tarih boyunca merkezi hükümetlerden uzak kalması eğitim alanında reform ve ıslahların bölgeye geç gelmesine sebep olmuştur. Gerek Cumhuriyet öncesi gerekse Cumhuriyet sonrası eğitim alanında bölgenin ihtiyacı tam olarak karşılanamamıştır. Modern eğitim kurumları bölgenin ihtiyacını karşılayacak oranda da değildir. Yani, Siirt ilinin nüfusa göre on liseye ihtiyacı varsa devlet -ekonomik durumunu da göz önüne alırsak- sadece bunun ikisini karşılayabilmiştir. Bu durumda halkın kendi imkânları ile eğitim ihtiyacını karşılamaya yöneltmiştir. İşte Siirt yöresinde ve bölgede medreselerin uzun süre ayakta durmasının, halktan destek görmesinin sebebi de kanaatimizce budur.

Siirt'teki medreseler yörenin eğitimine ve öğretime ciddi katkılarda bulunduğu kat'i bir gerçektir. Medreselerde takip edilen müfredat, günün ihtiyacını karşılayamasa da verilen bilgileri iyice kavratarak öğrenci de bir meleke haline gelmesi sağlanmakta, ders alma ve ders verme, dersi sürekli tekrar ettirme, mütalaalar, müzakereler ve metinlerin ezberlettirilmesi yöntemi ile bilgilerin kalıcı olmasına imkân vermektedir. İşte Siirt'teki medreselerin yörenin ve bölgenin eğitim adına yaptığı katkısı budur.

Bu medreselerin halk eğitimine de katkısı söz konusudur. Bize aktarılan şifahi bilgilere göre 60'lı ve 70'li yıllarda okuma-yazma ameliyesini medreseler üstlenmişti. Medresede okuyan öğrenciler okuma ve yazmayı bilirlerdi. Köylerde okuma yazmayı bilenler az olduğu için köye gelen mektuplar veya köyden yazılacak mektuplar medrese öğrencilerine yazdırılırdı. Günümüzde de bu durum hemen hemen aynıdır. Zira medreseye kaydolan öğrenci aynı zamanda örgün öğretime de devam etmektedir. Bahse konu olan medreseler yukarıda da ifade ettiğimiz gibi halkın ahlaki eğitimini de üstlenmişlerdir. Modern eğitim kurumlarının verdiği eğitim karşısında bu medreselerin eğitim sisteminin demode olduğu düşüncesi hâkim olsa da; modern eğitim kurumlarının vermekte zorlandığı ahlaki eğitimi bu medreseler halen vermektedirler. Bu medreselerde verilen ilmi ve ahlaki eğitimin İslam dini ile yoğrularak verilmesi; sosyal yapıyı güçlendirmede, toplumda görülen kötülüklerin giderilmesinde, birlik, beraberlik

ve kardeşlik fikrinin hâkim kılınmasında, sosyal yardımlaşma ruhunun uyanmasında, toplumun mahşeri vicdanının gelişmesinde modern eğitim kurumlarından daha mümbit olduğunu görmekteyiz. Modern çağın en büyük problemlerinden olan materyalist, pragmatist ve ferdiyetçi fikirden toplumu kurtarıp cemaat ruhuna ulaştırmayı başaran bu medreseler, ben merkezli ve yapısı itibariyle kavmiyetçi bir topluma kollektif şuurda olma yetisini kazandırdığı bir gerçektir. Bölgede yaşayan insanların coğrafi şartların da tesiriyle kaba, sert tabiatlı olmaları, kabile militanizmine ve kavmiyetçiliğe düşkün olmasına nispetle; bir hayli cana yakın, misafirperver ve yardımsever olmaları medreselerin halkın bu anlamdaki eğitimine olan katkılarının olumlu yansımalarının sonucudur.

3.3. KÜLTÜREL YAPILANMADA SİİRT’TEKİ MEDRESELERİN YÖRE HALKI ÜZERİNDEKİ ROLÜ

İnsan davranışının şekillenmesinde, bireyin içinde büyüyüp yaşadığı toplumun gelenek, görenek ve kültürü önemli bir rol oynar. Kültür, insandan insana, kuşaktan kuşağa bilgi ve görgü aktarımını sağlayan ortamı oluşturan bir toplum belleğidir. Toplum, yaşantılardan öğrendiği sonuçları kültür yoluyla kuşaktan kuşağa aktarır. Kültür, insan hayatında içtimai yoldan tevarüs eden, bilgi, alaka, alışkanlık ve değer ölçülerini içine alan, maddi ve manevî unsurlardır. İnsanın, insan ve cemiyet tarafından tesis edilmiş olan çevresini ifade eden kültür, genel bir tanımla bir toplumun yaşayış biçimi olarak ifade edilebilir. Maddî ve manevi iki veçheye sahip olan kültürün; gelenekler, adetler, değerler, normlar ve semboller temel öğeleridir. Günlük hayat bu öğelerin birtakım görüntülerine sahne olmaktadır. Bu durum, kapsayıcı bir ifade ile davranış olarak isimlendirilebilir. Kültür, belirli türden davranışları; istenen, uygun, beğenilen davranışlar olarak pekiştirirken; bazı tür davranışları ise yerer, aşağılar ve böylece zamanla söndürür. Her toplumun kültürü, o toplumun insanlarını, belirli bir sosyal değerler sistemi içinde ödüllendirir ya da cezalandırır. Böylece, belli değerleri koruyan bir toplum düzeni kurulur veya kurulmuş olan toplum düzeni kendi değerlerini korur.

İnsan, kurallarını kendisinin koyduğu bir dünyada yaşamaz. Örf ve adetlerin, her cemiyette dinin tesiri altında şekillendiğini inkâr etmek mümkün değildir. Örf ve adetler günlük hayatın programını çizen toplumsal ilişkilerdir. Her karşılıklı ilişki, toplumu

meydana getiren kişilerin şuurlu olarak birbirlerine tesir ve karşı tesir yapmalarıyla olur. Din ve değer hükümleri bir cemiyete hâkimse, dinin kültüre tesiri daha değişik bir veçhe kazanır. Din ve ona bağlı değer hükümlerinin diğer kültürlerin bazı unsurlarına uydurulması ise onun için bir zaafıdır. Kültürü din haline getirmek ise, dine yapılabilecek en büyük zulümdür.

Kültür gerek sanat, gerek politika, gerekse diğer alanlardan etkilenebilir, hatta diğer alanları etkileyebilir. Ancak toplum kültürünü en çok etkileye din faktörüdür. Zira din sosyal hayatın her yönüne haram, helal, vacip, mekruh gibi kavramlarla müdahale eder. İşte yörede bulunan ve varlığını devam ettiren medreseler, doğu kültürünü İslami bir veçheye büründürdü ve bu kültürü İslami motiflerle işledi. Bu cümleden olarak halen köyünde medrese bulunan bir köy halkının bilgisi, birçok camii imamının bilgisinden fazladır. Dini yaşama hususunda da böyle bir köy halkı normal bir vatandaştan daha hassastır. Zira medrese, bütün gayreti ile o köy halkının yaşama kültürüne dini aşılarmıştır. Bu ve bunun gibi birçok kültürel etkileşimden bahsedilebilir. Mesela medrese, Siirt yöresinde halkın günlük konuşma tarzına da etki etmiştir. Esnafların sabah erken vakitlerde birbirlerine selam verip modern insanın “Günaydın” gibi tabirleri kullanmak yerine, “Allah mübarek kılsın.” demesi ve yöre insanının birbirlerine “Allah sana iyilikler versin, Allah günahlarına keffaret kılsın, gecen mübarek olsun, Allah imanını kamil eylesin.” gibi tabirler kullanmaktadır. Keza medrese, doğan çocuğa konulan isme bile tesir etmiştir. Nitekim yörede çocuk doğduğu zaman önce medresede okuyan talebelerden ve bunların hocalarından dua istenir, sonra çocuğa hangi ismin konulmasının uygun olup olmayacağı sorulur. Günümüzde yörede yaşanan siyasi olaylardan dolayı, maalesef Kürt halkı medreseye gereken ehemmiyeti vermediklerinden çocuklarına verilen isimler dahi siyasi fikir çerçevesinde şekillenegelmektedir. Zira daha önceleri Abdullah, Muhammed, Şemseddin vb. gibi isimler revaçta iken, günümüzde Kürt vatandaşlar çocuklarına Rojgin, Baver, Rojhilat, Walat, Rojda, Botan gibi nevzuhûr isimler vermektedirler. Bu da medrese kültürünün yöre halkı üzerindeki etkisinin kısmen çekildiğinin bir göstergesidir.

Yöredeki medreseler kadın-erkek ilişkilerine de tesir etmiştir. Medrese kültürünün yoğun olduğu dönemlerde kadınlar edep ve hayâ abidesi idiler. Erkekler de bu minval üzere idi. Ancak modern yaşam tarzının sınır tanımaz kadın- erkek ilişkileri, doğu kültürünü de etkiledi. Medrese de bu değişim karşısında bir varlık gösteremediği için

kadını sanki ikinci plana atmış gibi göründü. Birden çok evlilik ve kadının mirastaki payı konusunda somut adımlar atmadı. Bu durumda yöre halkı da bu modernist batılı yaşam tarzının ifsadına maruz kaldı. Sonuç olarak şunu diyebiliriz ki; medrese, bölgenin ve Siirt yöresinin kültürel altyapısını şekillendiren en önemli faktör olagelmıştır. Toplumsal yaşamın bütün alanlarına müdahil olmuştur. Ancak medresenin kendini yenileyememesi, çağı iyi okuyamaması, değişime karşı direnmesi, içine kapanık yapısı olması gibi sebeplerle günümüzde bu tesirini kısmen kaybetmiştir.

3.4. ADLİ YARGI ALANINDA SİİRT'TEKİ MEDRESELERİN YÖREDEKİ ROLÜ

Günümüz sosyal bilimleri içinde kavramları belki de en çok tartışma konusu olan hukuk olsa gerek. Zira hukuk, toplumu ve devleti bütün kurumları ile düzenleme ve sonrasında kontrol etme amacını taşımakta ve dolayısıyla da ekonomiden siyasete, idari yapılanmadan anayasal düzenin oluşturulmasına kadar hemen hemen tüm alanlarda etkilerinin olması kaçınılmaz bir toplumsal gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Hukukun bir sosyal bilim olarak doğuşu insanların bireysel yaşam tercihlerinden toplum halinde bir arada yaşamaya başlamalarıyla söz konusu olmuştur. Zira hukuk, karşılıklı hak ve yükümlülükler çerçevesinde birey-birey, birey-toplum, birey-devlet, toplum-devlet ilişkilerini belli kaidelerle sistemleştirme ve bu vesile ile adaletin her durumda tesis edildiği medeni ve müreffeh bir toplum oluşturma amacını taşımaktadır.¹²²

Gerek Cumhuriyet öncesi gerekse Cumhuriyet sonrası Siirt yöresinde devlet kurumları yok denecek kadar azdı. Yöre halkı eğitim alanında olduğu gibi diğer alanlarda da ortaya çıkan problemlerini kendi yerel imkânları nispetinde çözmeye çalışıyordu. Bununla beraber medreselerin müfredatında İslam hukuku önemli bir yer işgal ediyordu. Özellikle Batı hukukuna geçilmeden evvel İslam Hukuku her alanda işlevselliğini koruyordu. Bu durumda medreseler de İslam Hukukunun uygulandığı mekânlar oluyordu. Medreseler bu faaliyeti Müslüman olan kimsenin başka hukuka müracaat etmesinin haram olduğuna dikkatleri çekerek destekliyordu. Böylece bölgede ve yörede ceza hukuku hariç diğer yargı problemlerini medreseler çözüme kavuşturuyordu.

¹²²Hasan Tuna Göksu, Kanun Devletinden Hukukun Üstünlüğüne, *Sayıştay Dergisi*, Sayı:64, 2007, s.59.

Bu hal günümüzde de devam etmektedir. Yöre halkı aile hukuku, miras hukuku ve muamelatla ilgili bütün problemlerini resmi adli makamlara değil de medreselere taşımaktadır. Kimi zamanlar çok büyük problem teşkil eden, kabileler, aşiretler arasından davasına sebebiyet veren olayalar yörenin kanaat önderlerine taşınmakta, bu olaylar büyük medrese âlimleri tarafından kimsenin burnu dahi kanamadan çözüme kavuşturulmaktadır. Böylece medresenin yargı hususunda işgal ettiği bu mevki, yörede ortaya çıkabilecek kavga ve kargaşaların önüne geçmiş olmaktadır. Hatta zaman zaman tarafların hocaların verdiği kararlara uyulması hususunda devletin resmi amirleri de tarafları ikna etmeye çalışmaktadırlar. Yöre halkı hocaların vermiş olduğu bu kararlara saygı gösterip sonucu pahalıya mal olsa bile bu kararları uygulamaktadırlar. Öte yandan halkın bu tür durumlarda medrese hocalarını tercih etmesinin sebebi bir zorunluluk değil, bilakis gönüllülük esasına dayalıdır. Zira yöre halkının nazarında gerek medrese hocalarının gerekse İslam Hukukunun büyük bir güvenilirliği mevcuttur. Bunun da ötesinde Siirt'te yaşayan yaşlı kimselerden aldığımız şifahi bilgiye göre; yörede yaşayan Süryani, Yezidi ve Hristiyanlar bile zaman zaman İslam Hukukunun adaletine güvenip, Müslümanlarla karşılaştıkları problemleri medrese âlimlerine taşımışlardır.

Siirt halkı karşılaştıkları problemleri de her medrese hocasına götürmemektedir. Problemlerin götürüldüğü hocaların ilimde pâyeye sahibi kimselerden olması tercih edilmektedir. Özellikle Molla Bedrettin Sancar, Molla Burhanettin Mücahidi, Molla Zeki, Molla Abdurrahman, Şeyh Hüseyin es-Sisemi gibi zevât bunlardan bazılarıdır. Ben deniz Siirt'tin Şirvan İlçesinde Müftülük yaparken Şirvan ilçesinin iki köyü arasında arazi sulama hakkı ve arazi yüzölçümü yüzünden sonucu birçok can kaybına sebep olabilecek bir kargaşa yaşanmış, köylüler birbirlerine karşı olayda silah bile kullanmışlardı. Sabah vaktinde ilçe kaymakamı, garnizon komutanı ve ilçe amirleri olay yerine intikal ettik. Ancak olay o mecraya gelmişti ki, bizim alternatiflerimizi köylüler dikkate almadılar. Bu olayın sonucunun can kaybı ile sonuçlanacağını defalarca söylediler. Bunun üzerine ilgili köylerde görevli olan İmam-Hatiplerimiz durumu bütün vahameti ile yörede kanaat önderi olarak kabul edilen Şirvan İlçesi'nin Sisem(Yağcılar) köyünde ikamet eden Şeyh Hüseyin Sisemi(Seydaoğlu)'ye intikal ettirmişler. Hazret, çok yaşlı olmasına rağmen ilgili köylere hemen intikal etmiş ve sunduğu çözüm yolunu hiçbir köylü itiraz etmeden kabul etmişti. İşte görüldüğü üzere devlet erkânının halledemediği, sonucunun pahalıya mal olabileceği karmaşaların önüne yörenin kanaat

önderleri çözmektedir. Kanaat önderlerinin vermiş olduğu kararların uygulanmasını sağlayacak bir yürütme organı mevcut olmamasına rağmen, yöre halkının İslam Hukukuna olan inancı, âlimlerin kararlarına olan güvenleri, âlimlerin kararlarına itiraz etmenin mahzur oluşu ve toplumun vicdanı üzerinde yaptırımcı bir güce sahip olması gibi sebeplerle hiç kimseye zarar gelmeden, toplumsal güven ve huzur bozulmadan olaylar çözüme kavuşturulmaktadır.

3.5. BU MEDRESELERDEN MEZUN KİMSELERİN ÇEVREDE YAPTIĞI DİNİ VAZİFELER

Siirt'teki medreseler her yıl değişik sayıda mezun vermektedirler. Örneğin; Tillo Mücâhidiyye Medresesi her yıl yaklaşık olarak 30 ila 40 talebeye icazet vererek mezun etmektedir. Daha önce de değinildiği üzere İcâzet merasimleri görkemli ve coşkulu törenlerle düzenlenir ve binlerce insan katılır. Sarık ve cübbe giydirilen mücâz adaylar, Seydalarının önünde sıra halinde oturur. Protokol ve icazet ile ilmin ehemmiyeti konusunda yapılan konuşmalardan sonra İcâzet silsilesi okunur. Böylece adaylar icazet alarak silsileye dâhil olur. Ardından Hz. Peygamber efendimizin(s.a.v) medresedeki mübarek sakal-ı şerif'i ziyaret edilir. Daha sonra gelen misafirlere icazet yemeği ikram edilir ve tören bitmiş olur. Bu gün itibarıyla sadece Tillo Mücâhidiyye Medresesi'nin 700 civarında mücâzı bulunmaktadır.

Tillo mücâzlarının en büyük hedefi; hocaları Molla Burhaneddin Efendi'nin gösterdiği istikamette din-i mübin-i İslam'a hizmet etmek ve ilim öğretmek Medrese hizmetini devam ettirmektir. Bu hedef ve gaye ile Türkiye'nin dört bir yanına dağılmış olan mücâzlardan birçoğu medrese açmak sureti ile ilim öğretmek talebe yetiştirme hizmetine devam etmektedir. Tillo'daki eğitim anlayışını referans alan bu medreselerin sayısı her geçen yıl artmaktadır. Birçok büyük medrese projesine Tillo Mücâhidiyye Medresesi bizzat öncülük etmektedir.

Önceki yıllarda talebe yetiştirmek amacıyla daha çok kırsal alanlarda fahri imamlık yaparak görev yapan Tillo medresesi mezunları, bugün itibari ile % 90-95 oranında resmi görev almış bulunmaktadır. Kadrolu imam olmak için gerekli tüm şartları haiz olan Tillo mezunlarının resmi personel olmaları çok zor olmadı. İLİTAM gibi dört yıllık eğitimin kapısını açan programlar dini konuda yetişmiş olan medrese mezunlarına Lisans diploması alma imkânı sağlayarak önlerini açmış oldu. Büyük

çoğunluğu Açık Öğretim İlahiyat Ön lisans diplomasına sahip olan Tillo mezunlarının önemli bir kısmı, İLİTAM programları sayesinde lisans diploması alarak İlahiyat Fakültelerinde öğretim elemanı, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenliği ve Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki değişik kademelere yerleşme imkânı buldu.

Bu gün itibari ile sayıları 700'ü bulan Tillo mezunlarının kahir ekseriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı personeli olarak İmam-Hatip'lik görevini yapmaktadır. Bunu ikinci sırada Kur'an Kursu Öğreticiliği takip etmektedir. Kur'an Kursu öğreticiliği, medresede en çok tercih edilen meslek türlerindendir. Çünkü öğreticiler bulundukları kursta medrese eğitimi verme imkânını da elde etmektedirler. Kur'an Kursu öğreticiliğinden sonra, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde bulunan Dini Yüksek İhtisas kurslarını kazanıp bitirenler vaiz ve müftülük gibi çeşitli hizmetler icra etmektedirler. Tillo mezunlarının bir kısmı da yüksek lisans ve doktora eğitimi alarak resmi eğitimlerini sürdürmekte, bir kısmı da İlahiyat fakültelerinde öğretim elemanı olarak hizmet vermektedirler. Kur'an Kursu Öğreticiliği, Vaizlik, Müftülük ve öğretim elemanı kadrolarına her geçen gün rağbet artmakta ve bu kadrolara gelerek hizmet edenlerin sayısı gittikçe artmaktadır.

SONUÇ

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Müslüman dünyanın, genelde Avrupa eğitim kurumlarını ve eğitim metodunu önemseydiği bir zamanda, Siirt ve çevresi özellikle Tillo(Aydınlar) medrese eğitimiyle meşhur olmuş bir yerdir. Bu medreselerden birçok değerli âlim yetişmiş ve bu âlimler değişik bölgelere yayılmış, tebliğ ve irşad vazifelerini ifa etmiş ve halka dini bilgileri doğru dini kaynaktan vermeye çalışmışlardır. Daha önceleri bu medreselerde sadece dini ilimler değil fenni ilimler de öğretilmiştir. Bunun en büyük delili Erzurumlu İbrahim Hakkı hazretlerinin fenni ilimlerle alakalı yazmış olduğu eserleridir.

Ücret talep etmeden halka hizmet etmeyi asıl gaye edinmiş bu medreselerde dini eğitimin verilmiş amacı; yöre halkını bilgisizlikten kurtarmak, İslamiyete ve insaniyete hizmet etmek, yöre halkı arasında birlik ve beraberliği sağlamak, yöredeki bidat, hurafe ve yanlış dini inanışları ortadan kaldırmaktır.

Bu medreseler, yöre halkının inanç danışmanlığını yaptığı dini merkezlerdir. Kelime anlamı kadar yüklendiği misyon itibariyle toplum önderi konumunda olan medrese mensupları, halk ile sıcak ilişki kurmayı kendine yükümlülük addetmiştir. Dinin birleştirici uzlaştırıcı, kaynaşma ve dayanışmayı tesis eden bir faktör olarak fertler üzerinde olduğu kadar toplum hayatında da önemli bir rol icra ettiği dikkate alındığında, toplumsal birlik ve bütünlüğün sağlanması, toplumsal huzur ve barışın hâkim kılınmasında yöredeki medreselerin rolü oldukça büyüktür. Zira medrese mensupları halk arasındaki anlaşmazlıkları çözmede adeta asayiş vazifesini üstlenmektedir.

Daha önceleri medrese adı altında eğitim veren bu kurumlar her ne kadar Arapça eğitimine özen göstermişlerse de Kuran'ı güzel okumaya özen göstermemişlerdi. Ancak son yıllarda Kuran Kursu adı altında hizmet vermeleri ve Diyanet İşleri Başkanlığımızın bu hususta özverili çalışmalarıyla Kur'an'ın güzel okunması problemi de aşılmıştır.

Bu kurumlarda eğitim Türkçe, Arapça, Kürtçe olarak verilmektedir. Okutulan müfredata harfiyyen uyulmaktadır. Verilen derslerde okutulan kitapların asıl metin kısımları da ezberlettirilmektedir. Öğrencinin dersten kopmaması için tekrar, müzakere ve mütalaaya önem verilmektedir. Hocaya saygı ve adab-ı muşerete uymak medresenin temel unsurlarından sayılmaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı buralara eğitim merkezleri kurmalı, bütün medreseleri Kur'an Kursu adı altında hizmete yönlendirmelidir. Yörede görev yapan il ve ilçe müftüleri, Vaizler ve İmam-Hatipler medrese mensuplarıyla barışık yaşamalıdır. Buralarda yaşayan meşhur âlimlerin eserleri üzerine çalışmalar yapılmalıdır. Yöredeki - mutaassıp olmamaları kaydıyla- kanaat önderleriyle ikili diyaloglar kurulmalı ve din hizmeti sunarken bu kanaat önderlerinden azami istifade cihetine gidilmelidir. Ancak bütün bunlar yapılırken kurumsal mantıkla hareket edilmelidir. Bize büyüklerimizden kalan bu kültürel mirasa sahip çıkılmalıdır.

KAYNAKLAR

- Akgündüz, Hasan, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, Ulusal Yay., İstanbul 1997.
- Ali Hasan, Hasan, *el-Hadâratu'l-İslâmiyye fî'l Mağrib ve'l Endülüs*, Kahire 1980.
- Atalay, Ömer, *Siirt Tarihi*, İstanbul 1946.
- Bilge, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1984.
- Baltacı, Cahit, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İrfan Yay., İstanbul 1976.
- Cide, Ahmet Halid, *el-Medâris ve Nizâmu't-Ta'lim fî Bilâdi's-Şam fî Asri'l-Memlûki*, Beyrût 1422/2001.
- Cihan, Ahmet, “Osmanlı Medreselerinde Sosyal Hayat”, *Osmanlı*(Toplum), Cilt: V., Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999.
- Çelebi ,Ahmet, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, Damla Yay., Ankara 1976.
- Çelebi, Kâtip, *Keşfu'z-Zünûn*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2007 .
- Dağ, Mehmet, *İslam Eğitim Tarihi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara 1976.
- Demiralp, Yekta, *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1997.
- Emin, Ahmet, *Fecru'l- İslam*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye (Çev.: A. Serdaroğlu), Ankara 1976.
- Erman, Uğur, “Yöresel Ağırlıklı Kur'an Kursları Tillo Örneği”, *Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu*, 30 Mart-1Nisan 2012, Ankara.
- el-Hamevî, Yakut, *Mu'cemu'l Buldân*, Daru'l Fikr, Beyrut 1990.
- el-Makrizi, Takiyyud'din Ahmed b. Ali, *Hıtat*, Cilt: II, Kahire 1977.
- ez-Zehebi, Şemseddin Muhammed b. Ahmed, *Târihu'l-İslam ve Vefiyyâtu'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm*, Dâru'l-Kitâbi'l Arabi, Beyrût 1987.
- Göksu, Hasan Tuna, “Kanun Devletinden Hukukun Üstünlüğüne”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı : 64, 2007.

- Ğandur, Muhammet Yusuf, *Tarih-u Cezireti İbn-i Ömer*, Daru'l Fikri'l Lübnânî, Beyrut 1990.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, (çev.: Salih Tuğ), Cilt: II, İstanbul 1981.
- Harrânî, İbrahim, *Tuhfetu'l- İhvâni'l- Medresiyye fî Terâcimi Ba'd-ı Musannifi'l- Kutubi'd-Dirâsiyye*, y.y., 2006.
- Heyet, *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, Çağ Yay., İstanbul 1992.
- Hızlı, Mefail, *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri*, İz Yay., İstanbul 1998.
- Hitti, Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (Trc. Salih Tuğ), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1980.
- İpşirli, Mehmet, “Medrese” *TDVİA*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2003.
- İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut 1407/1987.
- Karaca, Mevlüt, *Osmanlıca Türkçe Lügat*, Hisar Yay., İstanbul, 1997.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Sultan Melikşah*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1973.
- Kazıcı, Ziya, *İslam Kültürü ve Medeniyeti*, Kayıhan Yay., İstanbul 1983.
- Kazıcı, Ziya, *İslam Müesseseleri Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1991.
- Kazıcı, Ziya, “Osmanlı Eğitim ve Öğretim Sisteminde Genel Medreseler” *Osmanlı*(Toplum), Cilt: V., Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999.
- Kılıçcıoğlu, Cumhuri, *Her Yönüyle Siirt*, Ankara 1992.
- Kütükoğlu, Mübahat S., *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, TTK Yay., Ankara 2000.
- Lekesiz, Hulusi, *Osmanlı İlmi Zihniyetinde Değişme*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1989.
- Özgen, Nurettin, *Kuruluş Yeri Bakımından Siirt Şehri ve Yakın Çevresinin Doğal Ortam Özellikleri*, Siirt 2003.

- Özkan, Şerife, *Medrese Tabirinin İlk Defa Ortaya Çıkışı, Selçuklular Zamanında Medreselerin Kuruluş Sebepleri ve Medrese Eğitimi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007.
- Salihoğlu, Maşuk, *Deryadan Damlalar*, Divan Yay., İstanbul 2005.
- Sarıkaya, Yaşar, *Medreseler ve Modernleşme*, İz Yay., İstanbul 1997.
- Seçkin, Bekir Sami, *Başlangıçtan Günümüze Siirt Tarihi*, İstanbul 2005.
- Siirt İl Yıllığı, Ankara 1998.
- Demirhan, Hakan, *Siirt Tarım Master Planı*, Siirt 2005.
- Siirt Valiliği, (t.y), Erişim 09 Eylül 2011, [http:// www.siirt.gov.tr](http://www.siirt.gov.tr).
- Şeşen, Ramazan, *Selahaddin Eyyubi ve Devlet*, Emir Yay., İstanbul 1987.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008.
- Unan, Fahri, “*Osmanlılarda Medrese Eğitimi*”, *Osmanlı(Toplum)*, Cilt: V., Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 1965.
- Verimli Ders Çalışma Yöntemleri, Erişim tarihi 07/09/2012, <http://www.prestijozel.com>.
- Yaşar, Mehmet Ali, “19.Yüzyılda Siirt’te Eğitim”, Ahmet Erkol(Ed.), *İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu Bildirileri: 07-08 Eylül 2007*, Beyan Yay., İstanbul 2008.
- Yediyıldız, Bahaeddin, “Sosyal Teşkilatlar Bütünlüğü Olarak Osmanlı Vakıf Külliyesi”, *Türk Kültürü* (Sayı:219), Ayyıldız Matbaası, Ankara 1981.
- Yiğit, İsmail, *Memlûklar*, Kayıhan Yay., İstanbul 2008.
- Zeydan, Corci, *İslam Medeniyeti Tarihi*, (Çev: Zeki Meğamiz), Doğan Güneş Yay., İstanbul 1971.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Uğur ERMAN
Doğum Yeri ve Tarihi	Siirt/1981
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
Y. Lisans Öğrenimi	Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana bilim Dalı Arap Dili ve Belağatı.
Bildiği Yabancı Diller	Arapça.
Bilimsel Faaliyetleri	Yöresel Ağırlıklı Kur'an Kursları Tillo Örneği.
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Diyanet İşleri Başkanlığı
İletişim	
E-Posta Adresi	uerman1@gmail.com
Tarih	01/01/2013